

Turun yliopisto
University of Turku

TILINTARKASTUKSEN RISKIENHALLINTA SUUNNITTELUN AVULLA

Liiketaloustiede, laskentatoimen ja ra-
hoituksen pro gradu -tutkielma

Laatija:
Noora Satopää

Ohjaajat:
KTL Ulla-Maarit Valve
KTM Matti Niinikoski

18.1.2012
Turku

Turun kauppakorkeakoulu • Turku School of Economics

SISÄLLYS

SISÄLLYS	3
1 JOHDANTO.....	7
1.1 Johdatus tutkielman aihepiiriin	7
1.2 Tutkimusongelma, tavoitteet ja rajaukset	9
1.3 Metodologia	10
1.4 Tutkielman kulku.....	12
2 YLEISTÄ TILINTARKASTUKSESTA	14
2.1 Riskienhallinta tilintarkastusprosessissa.....	14
2.1.1 Lainsäädäntö ja muu ohjeistus.....	14
2.1.2 Tilintarkastuksen vaiheet	16
2.1.3 Riskilähtöinen lähestymistapa	18
2.2 Tilintarkastuksen riskit.....	22
2.2.1 Riskien jaottelu	22
2.2.2 Toimintariski	24
2.2.3 Kontrolliriski	24
2.2.4 Havaitsemisriski	26
2.2.5 Tilintarkastajan liikeriski	27
2.2.6 Audit Risk Model	29
2.3 Tietojärjestelmien vaikutus tilintarkastukseen.....	32
2.3.1 Tietojärjestelmät osana tilintarkastusympäristöä.....	32
2.3.2 Sisäinen valvonta.....	36
2.3.3 Atk-avusteinen tilintarkastus.....	39
3 TILINTARKASTUSTOIMEKSIANNON SUUNNITTELU.....	42
3.1 Suunnittelua koskevat suositukset.....	42
3.2 Tilintarkastustoimeksiannon vastaanottaminen	44
3.3 Toimeksiannon riskiperusteinen suunnittelu.....	46
3.3.1 Yleistä suunnittelusta.....	46
3.3.2 Asiakkaan liiketoimintaan tutustuminen.....	48
3.3.3 Olennaisen virheen määrittely	50
3.3.4 Riskin hinnoittelu.....	51
3.3.5 Tilintarkastuksen organisointi ja resurssien kohdistaminen.....	52
3.4 Tietojärjestelmien tarkastamiseen liittyvä suunnittelu	54
3.4.1 Yleistä tietojärjestelmätarkastuksen suunnittelusta	54
3.4.2 Suunnitelmien tasot.....	56

3.5	Yhteenvedo tilintarkastuksen riskiperusteisesta suunnittelusta	58
4	TILINTARKASTUKSEN SUUNNITTELU KÄYTÄNNÖSSÄ	60
4.1	Haastattelut	60
4.2	Asiakkaan hyväksymisprosessi	61
4.3	Tilintarkastuksen suunnittelu	64
4.3.1	Tilintarkastussuunnitelman tekeminen.....	64
4.3.2	Riskien arviointi.....	68
4.3.3	Riskienhallintakeinot	70
4.4	Tietojärjestelmät osana tilintarkastusympäristöä.....	71
4.4.1	Sähköistynyt toimintaympäristö	71
4.4.2	Tietojärjestelmien tarkastamisen suunnittelu ja toteutus	72
4.4.3	Atk-avusteinen tilintarkastus	75
4.5	Yhteenvedo haastattelumateriaalista	75
5	JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO.....	80
	LÄHTEET	82
	LIITE 1 TEEMAHAASTATTELURUNKO 1	88
	LIITE 2 TEEMAHAASTATTELURUNKO 2	90

Kuvioluettelo

Kuvio 1	Liiketaloustieteelliset tutkimusotteet	10
Kuvio 2	Tilintarkastustyön prosessikuvaus	17
Kuvio 3	Tilintarkastusriskin osatekijät	23
Kuvio 4	Tilintarkastusriskin arvojakauma	30
Kuvio 5	COSO-malli	37
Kuvio 6	Arvioitujen asiakasriskien ja tilintarkastuksen suunnittelun väliset yhteydet	47

Taulukkuuettelo

Taulukko 1	Tilintarkastusta rajoittavia tekijöitä	20
Taulukko 2	Tilintarkastajan liikeriskin tekijöitä	28
Taulukko 3	Havaitsemisriskin riippuvuus toimintariskistä ja sisäisen tarkkailun riskistä	31
Taulukko 4	Kontrollitasot	34

1 JOHDANTO

1.1 Johdatus tutkielman aihepiiriin

Maailmaa ravistuttaneista tilintarkastusskandaaleista alkaa jo olla aikaa, mutta niiden vaikutus on yhä havaittavissa tilintarkastusalalla. Erilaisia keinoja uusien skandaalien välttämiseksi on kehitetty, eikä kehitykselle näy loppua. Tilintarkastusala on jatkuvasti ammattimaistunut, tilintarkastajilta vaaditaan nopeaa reagointikykyä ja yhä syvempää asiantuntemusta muuttuvassa toimintaympäristössä (Horsmanheimo & Steiner 2008, 528). Viimeisin merkittävä haaste alalle on ollut vuonna 2008 alkanut maailmanlaajuisen finanssikriisi, joka ulottuu kaikille talouden tasoille yksityisestä julkiseen. Finanssikriisin yhteydessä tilintarkastajilta on vaadittu erityisesti kykyä ottaa kantaa yritysten toiminnan riskitekijöihin, jotka ovat merkittäviä tekijöitä yrityksen toiminnan jatkuvuutta määritettäessä. (Kailiala, Liiketoiminnan haasteet - -.) Niin sanottuun riskilähtöiseen tilintarkastustapaan onkin alettu kiinnittää alalla enemmän huomiota vasta viime vuosina, vaikka riskilähtöisestä lähestymismallista on viitteitä jo 1970–1980 luvuilta (Kosonen 2005, 243).

Jatkuva globalisoituminen on luonut tarpeen kansainväliselle tilintarkastusohjeistukselle. Uusi tilintarkastuslaki tuli voimaan vuonna 2007 ja lain mukaan osana hyvää tilintarkastustapaa on myös noudatettava kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja, johtuen EU:n tilintarkastusdirektiivin implementoinnista (Hyvä tilintarkastustapa - -). Näissä ISA¹-standardeissa ohjeistetaan tilintarkastuksen yleistä kulkua ja siihen liittyviä toimenpiteitä. Standardit toimivatkin hyvänä lisänä kansalliselle lainsäädännölle, ja helpottavat esimerkiksi kansainvälisten yritysten tilintarkastuksia ja yhdenmukaistavat alan toimintatapoja. Mielenkiintoista on kuitenkin, millaisia tulkintoja tilintarkastajat tekevät standardeista ja missä määrin tilintarkastajat noudattavat standardien antamaa ohjeistusta.

Tietojärjestelmien laaja käyttö yritysten toiminnoissa on asettanut lisähaasteita tilintarkastajien osaamiselle. Perinteinen taloudellisen tiedon ymmärtäminen ei enää yksinään riitä, vaan tilintarkastajan on tutustuttava myös yrityksen käyttämiin tietojärjestelmiin, jotka ovat usein suuressa osassa yrityksen toiminnan organisoinnissa. Isommat tilintarkastusyhteisöt voivat käyttää tietojärjestelmätarkastajien apua tilintarkastuksessaan, mutta yksityisten ammatinharjoittajien on itse hallittava tietojärjestelmiin liittyvät riskit. Tänä päivänä tietojärjestelmiä ei voi enää ohittaa tilintarkastusprosessin osana, joten ne on nähty tärkeiksi ottaa omaksi osakseen mukaan tutkielmaan. Tietojärjestel-

---

¹ International Standards on Auditing

mien avulla on myös voitu muodostaa uusia monimutkaisiakin ansaintakeinoja. Tilintarkastajalta vaaditaan siis yhä parempaa asiakkaan liiketoiminnan tuntemusta ja uusien yritysmallien ymmärtämistä, jotta hän voisi varmistua yhteisön toiminnan asianmukaisuudesta.

Suomessa tilintarkastajat jakaantuvat HTM-tilintarkastajiin, eli kauppakamarin hyväksymiin tilintarkastajiin ja KHT-tilintarkastajiin, eli Keskuskauppakamarin hyväksymiin tilintarkastajiin. KHT-tilintarkastaja on valittava, mikäli tarkastettava on pörssiyritys tai ylittää laissa säädetyt kokorajat. (TTL 5 §.) HTM-tarkastajat taas tarkastavat pienempiä yhteisöjä. Lisäksi Suomessa toimii myös JHTT-tilintarkastajia, eli julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajia (TTL 7 §). Tilintarkastaja voi toimia yksityisenä ammatinharjoittajana tai kuulua tilintarkastusyhteisöön. Tilintarkastusalan suurimpia toimijoita Suomessa ja kansainvälisestikin ovat niin sanotut Big 4 -yhteisöt, eli Deloitte Touche Tohamatsu, Ernst & Young, KPMG ja PwC.

Tilintarkastusala on keskittynyt yhä enemmän edellämainittujen neljän toimijan ympärille. Tämä johtuu luultavasti siitä, että työmenetelmien ja ammattitaidon kehittäminen onnistuu parhaiten kansainvälisen ketjun tuella. Lisäksi erityisesti riskienhallinta edellyttää työmenetelmiä, joita yksin toimivien tilintarkastajien on vaikeampi ottaa käyttöön. Tilintarkastusalan kilpailun kovetessa tilintarkastajia vaihdetaan usein myös hinnan perusteella, mikä lisää tilintarkastustoiminnan riskejä. Alan yleisesti kasvaneet vaatimukset mm. riskienhallinnasta, laadunvarmistuksesta ja ammattitaidon säilyttämisestä johtavat siihen, että yksityiset toimijat kokevat usein ammatin harjoittamisen huonosti tuottavaksi sen viemiin resursseihin nähden. Ammattimaistuminen kuitenkin edistää tilintarkastuksen luotettavuutta ja parantaa sen laatua. (Horsmanheimo & Steiner 2008, 529.)

Huolellisen suunnittelun merkitystä koko tilintarkastustoimeksiannon tärkeänä osana ei voida väheksyä. Suunnitteluun kiinnitettiinkin huomiota jo 1900-luvun alkupuoliskolla, jolloin tilintarkastajia ohjeistettiin vaihtelevaan tilintarkastussuunnitelmaa eri vuosina, jotta epärehelliset työntekijät eivät pystyisi ”järjestelmäänsä” niitä tilejä, joita ei tarkasteta. Lisäksi jo silloin korostettiin kontrollien tarkastamisen merkitystä. (Vanhala 1936, 228; Lindroos 1949; Kososen 2005, 165 mukaan.) Tilintarkastussuunnitelman avulla resurssit voidaan kohdentaa sinne, missä niitä tarvitaan, kustannukset vähenevät ja tilintarkastuksen laatu paranee. Suunnittelu on tärkeää myös asiakkaan kannalta, sillä se vähentää asiakkaan kustannuksia ja selkeyttää tarkastuksen kulkua. Niin kuin sanotaan: hyvin suunniteltu on puoliksi tehty.

1.2 Tutkimusongelma, tavoitteet ja rajaukset

Tämän tutkimuksen tavoitteena on tutkia tilintarkastuksen käytännön suunnitteluprosessia ja sitä, miten sillä hallitaan tilintarkastukseen liittyviä riskejä. Tutkielmassa pyritään nimenomaan selvittämään sitä, millainen suunnitteluprosessi on todellisuudessa ja mitä siihen sisältyy. Suunnitteluun kuuluvat niin pitkän tähtäimen suunnittelu, kuten esimerkiksi koulutus, kuin lyhyenkin tähtäimen suunnitelmat, kuten tietyn tarkastuksen suunnitelman valmistaminen. Suunnitteluun liittyy myös riskien kartoitus ja niihin vastaaminen, kuten erityisasiantuntijoiden käyttö, oman ammattitaidon kartoitus ja olennaisuuden arviointi.

Tarkoituksena on empiriaosion haastattelujen avulla perehtyä siihen, millaisia käytäntöjä alalla todellisuudessa on. Tilintarkastuksen vaiheet ja peruskäsitteet, tilintarkastusriskit, suunnitteluprosessi ja näihin liittyvät säädökset käydään läpi, jotta haastatte luista saatua tietoa voidaan tarkastella ja verrata vasten kirjallisuudessa esitettyjä käytäntöjä ja tilintarkastusstandardeissa ja laissa määrättyjä säädöksiä. Suunnittelua koskevat suositukset ovat lisääntyneet Suomessa viimeisen kymmenen vuoden aikana, joten suunnitteluprosessista on tullut paljon säännellympää, kuin se on ollut aikaisemmin. Lisäksi tietojärjestelmät ovat nykyään yrityksissä usein erittäin suuressa osassa, joten tutkimuksessa on perusteltavaa tutkia myös niiden vaikutusta suunnitteluprosessiin ja riskienhallintaan.

Tutkielma rajataan koskemaan suomalaisessa toimintaympäristössä tehtävää tilintarkastusta ja suomalaisia tilintarkastusyhteisöjä ja yksityisiä tilintarkastajia. Tilintarkastukset ovat yhä enemmän keskittyneet niin sanottujen Big 4 -yhteisöjen tehtäviksi. Kuitenkin Suomessa toimii myös pienempiä tilintarkastusyhteisöjä ja yksityisiä tilintarkastajia. Tutkielmassa perehdytään edellä mainittujen erilaisten yhteisöjen eri tapoihin tehdä suunnitelmia ja vastata riskeihin. Suurien tilintarkastusyhteisöjen voidaan ajatella olevan alan kehittäjiä ja edelläkävijöitä ja sen takia tutkimuksessa on erittäin tärkeää saada selville niiden käyttämiä toimintatapoja. Pienempien yhteisöjen ja yksityisten ammatinharjoittajien käytännöt taas voivat vaihdella suurestikin keskenään ja lisäksi ne luultavasti eroavat suurten yhteisöjen käytännöistä. Tämän takia tarkastelun kohteet on perusteltua valita mahdollisimman monipuolisesti kattavan aineiston saamiseksi.

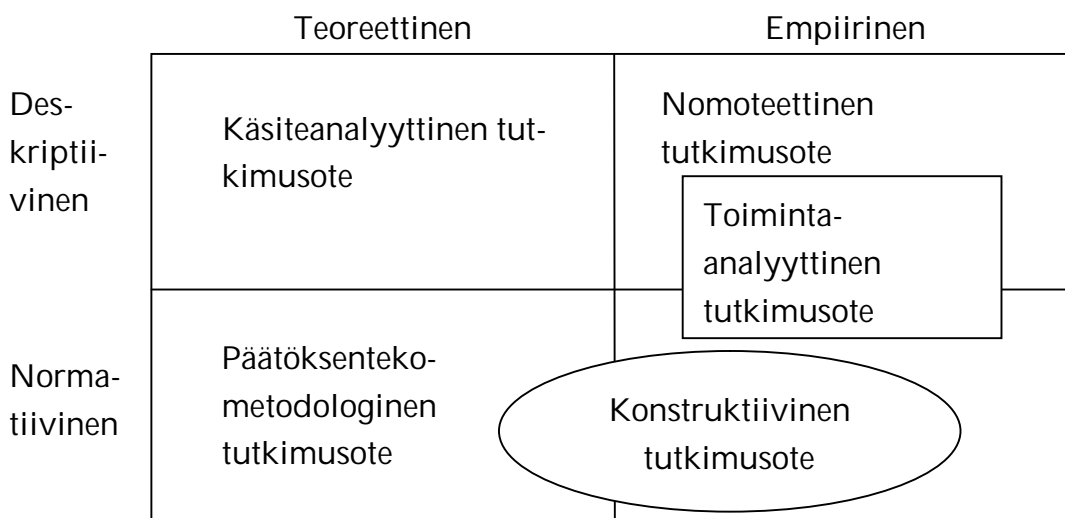
Jokainen tilintarkastaja niin ammatinharjoittaja, kuin tilintarkastusyhteisön työntekijäkin, noudattaa samaa lakia ja samoja standardeja. Periaatteessa tilintarkastus siis pitäisi toteuttaa aina samalla tavalla, tilintarkastajasta riippumatta. Todellisuudessa voidaan kuitenkin olettaa, että eroja löytyy. Yksityisen ammatinharjoittajan ja tilintarkastusyhteisön työntekijän toimintaympäristöt eroavat usein toisistaan ja asiakaskunta vaihtelee. Ammatissa toimii myös eri-ikäisiä ja kokemuspohjaltaan erilaisia tilintarkastajia, minkä voidaan ajatella vaikuttavan tarkastajien toimintatapoihin. Erikokoiset toimeksiannot vaativat erilaisia resursseja. Toimeksiantojen vaihtelevuus vaikuttaa myös

riskienhallintaan ja tilintarkastusta edeltävään suunnittelutyöhön. Tässä tutkielmassa on tarkoitus selvittää, millaista riskienhallinta ja sitä auttava suunnittelutyö tilintarkastusalalla todellisuudessa on. Vaihtelevatko käytännöt paljon eri toimijoiden kesken ja mitä mieltä ollaan standardien antamasta ohjeistuksesta ja sen relevanttiudesta.

Aihetta ei ole tutkittu paljoa, johtuen ehkä siitä, että riskienhallinnan ja suunnittelutyön merkitystä on alettu painottaa vasta viime vuosina. On kuitenkin tärkeää selvittää tilintarkastusalan todellisia käytäntöjä, jotta saadaan tietää suunnittelukäytäntöjen ja riskienhallinnan nykytaso ja niiden mahdolliset kehitystarpeet. Lisäksi saadaan tietoa ohjeistuksen tarpeellisuudesta ja siitä, kaivataanko esimerkiksi säätelyä ja ohjeistusta lisää. On myös mielenkiintoista tutkia erikokoisten toimijoiden käytäntöjen eroavaisuuksia.

1.3 Metodologia

Sopivan tutkimusotteen määrittely on tärkeä osa tutkimuksen suunnittelua. Laskenta-toimen tutkimusotteet voidaan tavallisesti jakaa neljään tyyppiin. Nämä tyypit ovat käsiteanalyttinen tutkimusote, nomoteettinen tutkimusote, toiminta-analyttinen tutkimusote ja päätöksenteko-metodologinen tutkimusote. (Kasanen, Lukka & Siitonen 1993, 315; Neilimo ja Näsi 1980, 31) Lisäksi yhtenä vaihtoehtona voidaan pitää myös konstruktiiivista tutkimusotetta (Kasanen ym. 1993).

Kuvio 1 Liiketaloustieteelliset tutkimusotteet (Kasanen, Lukka & Siitonen 1993, 317)

Nämä tutkimusotteet poikkeavat toisistaan teoreettisuuden, empiirisyyden, deskriptiivisyyden ja normatiivisuuden osalta. Tämän tutkielman luonteen perusteella tutkimusotteeksi on valikoitunut toiminta-analyttinen tutkimusote. Se on voimakkaasti empiirinen ja pyrkii lähinnä ilmiöiden kuvaamiseen. Toiminta-analyttinen tutkimusote on subjektiivista tulkintaa, jonka pohjalta tavoitellaan syvällisten syy- ja merkityssuhteiden löytämistä. Ihmisen toimintaa pyritään selittämään päämääräorientoituneilla pyrkimyksillä. (Tuomela 1997.) Toiminta-analyttiselle tutkimusotteelle on tyypillistä, että se tehdään tutkittavien näkökulmasta, koska keskeisenä tarkoituksena on selvittää miten tutkittavan ilmiön parissa toimivat henkilöt tulkitsevat tutkimuksen kohteen luonteen ja merkityksen (Pihlanto 1993, 183). Empiria hankitaan harvojen kohdetapausten perusteella monipuolisilla tutkimusmenetelmillä, ja empiirisen aineiston asema on vahva. Tutkimuksen päämääränä on ymmärryksen lisääminen tutkimuksen kohteena olevasta aiheesta ja joskus tavoitteet voivat olla myös normatiivisia. Toiminta-analyttinen tutkimus pohjautuu teleologiseen selittämiseen, eli ilmiön selittämiseen viittaamalla sen tavoitteisiin, tarkoituserään tai päämäärään. Tieteenfilosofiselta suuntaukseltaan menetelmä perustuu hermeneutiikkaan. (Neilimo & Näsi 1980, 35) Hermeneutiikassa havaitsemisen kieli käännetään ymmärtämisen kielelle, eli tulkitaan aineistoa (Koskiahho 1990, 43).

Toiminta-analyttistä tutkimusotetta on käytetty suomalaisessa tilintarkastuksen tutkimisessa, mutta sen käyttäminen ei ole ongelmaton. Tilintarkastustyön luottamuksellisuus usein rajoittaa tilintarkastustyön seuraamista niin läheltä, kuin case-pohjaisissa tutkimuksissa olisi suotavaa. Esimerkiksi tilintarkastajan työpapereiden ja dokumenttien saaminen tutkimusmateriaaliksi voi osoittautua mahdottomaksi salassapitovaatimusten takia. Tästä johtuen toiminta-analyttinen tutkimus voi tuskin koskaan tulla yleiseksi tilintarkastustutkimuksessa. (Kihn & Näsi 2011, 99.)

Koska tutkielman tarkoitus on tarkastella tilintarkastuksen suunnitteluprosessia ja sen vaikutusta tilintarkastuksen riskinhallintaan, on tärkeää saada empiiristä aineistoa siitä, miten tilintarkastajat käytännössä toimivat. Haastatteluaineiston avulla todellisia käytäntöjä voidaan verrata tilintarkastuksen suosituksiin ja ohjeistukseen, joita löytyy esimerkiksi tilintarkastusstandardeista ja tilintarkastuslaista. Lisäksi aineistoa voidaan verrata myös aiemmin tehtyjen tutkimusten tuloksiin. Tutkimuksessa on tarpeellista käyttää teemahaastatteluja, joiden avulla voidaan selvittää yksilöllisesti eri tilintarkastajien käytäntöjä ja näkemyksiä.

Menetelmiä valittaessa, joudutaan ratkaisujen perustana käyttämään kriteereinä esimerkiksi tehokkuutta, taloudellisuutta ja luotettavuutta (Hirsjärvi & Hurme 1982, 13). Teemahaastattelu on menetelmä, joka sallii henkilöiden mahdollisimman luontevan ja vapaan reagoinnin. Näin tutkittavien kanssa saadaan aikaan vapaamuotoisia ja syvällisiä keskusteluja, jotka paljastavat asioita, joita tuskin voitaisiin saada selville muilla tavoin. (Hirsjärvi & Hurme 1982, 8.) Teemahaastattelu on puolistrukturoitu haastattelumene-

telmä. Haastattelun aihepiirit ja teema-alueet ovat tiedossa ennen haastattelua, mutta kysymykset eivät ole tietyssä muodossa tai järjestyksessä. Haastattelun aiheuttama työ-määrä on suuri verrattuna moniin muihin metodeihin, mutta saatu tieto on syvällistä. (Hirsjärvi & Hurme 1982, 35–38).

Tämän tutkielman tavoitteena on hankkia tietoa tilintarkastusalan suunnittelu- ja riskienhallintakäytännöistä. Empiirinen aineisto kuitenkin kerätään suppealta määrältä tutkittavia, joten tutkielman tuloksia ei voida yleistää. Lukan ja Kasasen (1993) artikkelissa pohditaan tätä yleistettävyyden ongelmaa. Toiminta-analyttisen case-tutkimuksen piirissä on jopa esitetty, että yleistämisen tavoittelu olisi hylättävä, ja tavoitteena tulisi olla vain yksittäisten tapausten syvälinen analysointi. Voidaan kuitenkin olla sitä mieltä, että syvällisen analysoinnin rinnalla case-tutkimukset pyrkivät usein jonkinlaiseen yleistämiseen. Tulosten yleistettävyys ei välttämättä riipu aineiston laajuudesta niin kuin tulosten syvyydestä. Pyrkimys liikaan yleistettävyyteen voidaan joutua ostamaan relevanssin kustannuksella. Äärimmäisen yleistettävät tulokset olisivat substantiaalisesti lähes tyhjiä ja vailla liikkeenjohdollista merkityksellisyyttä. Käyttökelpoisimmat tulokset ovatkin yleensä luonteeltaan abstrakteja viitekehyksiä, eivätkä varsinaisia lainalaisuuksia.

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa on myös otettava huomioon se, että tutkimuksen tulos on riippuvainen haastattelijan ja haastateltavan yhteistoiminnasta. Vaikka tutkimuksessa pyritäänkin siihen, että paljastetaan tutkittavien käsityksiä ja toimintatapoja niin hyvin, kuin mahdollista, kyse on aina tutkijan tulkinnoista ja hänen käsitteistöstään. Laadullisessa tutkimuksessa tärkeintä onkin rakennevalidius, eli sen selvittäminen, miten tutkija on päätenyt kuvaamaan tutkittavien maailmaa juuri niin kuin hän on sen tehnyt. Menettelytavat on pystyttävä perustelemaan uskottavasti, mutta toinen tutkija saattaa silti päätyä erilaiseen tutkimustulokseen, eikä tätä välttämättä tule pitää tutkimuksen heikkoutena. Tärkeintä onkin, että tutkija on analysoinut koko materiaalin luotettavasti ja saanut tulokseksi tutkittavien todellista ajatusmaailmaa heijastavaa tietoa. (Hirsjärvi & Hurme 2010, 189.)

1.4 Tutkielman kulku

Tutkielma koostuu kolmesta pääluvusta, joita pohjustaa johdantoluku. Luvussa kaksi esitellään ensiksi tilintarkastusta säätelevä lainsäädäntö ja kansainväliset tilintarkastus-standardit. Standardeista esitellään erityisesti niitä kohtia, joilla määritellään tilintarkastuksen yleistä kulkua. Sen jälkeen kerrotaan tilintarkastusprosessista pääpiirteissään ja esitellään tilintarkastuksen vaiheet. Lisäksi luvussa käydään läpi tilintarkastusriskiä ja siihen liittyviä käsitteitä sekä esitellään tietojärjestelmien käytön yleistymisen vaikutuk-

sia tilintarkastusprosessiin. Luvun tarkoituksena on pohjustaa tutkielman aihepiiriä esittelemällä käsitteitä ja tarkastelemalla tilintarkastuksen nykytilaa ja käytäntöjä.

Kolmannessa luvussa perehdytään tilintarkastuksen suunnitteluprosessiin ja sen eri vaiheisiin. Luvussa käsitellään suunnittelua koskevia standardeja ja kirjallisuudessa esiteltyjä suunnittelussa huomioon otettavia seikkoja, kuten asiakkaan valinta, asiakkaan liiketoimintaan tutustuminen, olennaisten virheen määrittely, riskin hinnoittelu ja toimeksiannossa tarvittavien resurssien kohdistaminen. Lisäksi perehdytään suunnitteluun liittyviin aikaisempiin tutkimuksiin. Omana alalukunaan käydään läpi myös tietojärjestelmien tarkastuksen suunnitteluun liittyviä seikkoja. Luvun tarkoituksena on pohjustaa empiriaosion haastatteluja ja antaa vertailukohdetta tilintarkastuksen todellisille käytännöille. Lopuksi tehdään yhteenveto luvuissa kaksi ja kolme läpikäydyistä asioista.

Neljäs luku koostuu haastattelujen läpikäynnistä ja niiden tulkinnasta. Luvussa kerrotaan haastattelujen teosta, esitellään haastateltavat ja tehdään yhteenveto haastatteluissa esiin tulleista asioista. Luvun tarkoituksena on esitellä teemoittain tilintarkastuksen suunnittelun ja riskienhallinnan käytäntöjä sellaisina, kuin ne esiintyvät tilintarkastajan jokapäiväisessä työssä. Lisäksi verrataan haastatteluissa ilmitulleita käytäntöjä aikaisemmin läpikäytyyn kirjallisuuteen ja tutkimuksiin. Viidennessä luvussa esitetään johtopäätökset ja yhteenveto. Luvussa pohditaan lisäksi mahdollisia lisätutkimuksen kohteita.

2 YLEISTÄ TILINTARKASTUKSESTA

2.1 Riskienhallinta tilintarkastusprosessissa

2.1.1 Lainsäädäntö ja muu ohjeistus

Tilintarkastus on lakisääteinen toimenpide, ja sitä säätelevät tilintarkastuslaki ja kansainväliset tilintarkastusstandardit ja suositukset (Kansainväliset tilintarkastus -² 2010, IX; TTL 13 §). Tilintarkastuksen kohteena ovat tilikauden kirjanpito, tilinpäätös, toimintakertomus, sekä hallinnon toiminta (TTL 4 §). Tilintarkastaja antaa tilintarkastuksesta³ tilintarkastuskertomuksen, joka sisältää lausunnon siitä, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, ja siitä, ovatko tilinpäätös ja toimintakertomus ristiriidattomia (TTL 15 §).

Tilintarkastajan lausunto eli tilintarkastuskertomus on joko vakioamuotoinen, ehdollinen tai kielteinen. Tilintarkastajan on annettava huomautus, mikäli yhtiön hallintoon kuuluva jäsen tai muu vastuuvollinen on syyllistynyt tekoon, josta saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus yhteisöä kohtaan, tai on rikkonut yhteisöä koskevaa lakia taikka yhteisön yhtiöjärjestystä, yhtiösopimusta tai sääntöjä. (TTL 15 §.) Lisäksi tilintarkastaja voi esittää hallinnolle huomautuksia. Nämä merkitään tilintarkastuspöytäkirjaan, eikä niitä mainita tilintarkastuskertomuksessa. (TTL 16 §.)

Tilintarkastuslaissa on myös tilintarkastajan toimintaa ja ominaisuuksia koskevia vaatimuksia. Tilintarkastajan täytyy suorittaa työnsä ammattitaitoisesti, rehellisesti, objektiivisesti ja huolellisesti yleinen etu huomioon ottaen, ja hän on velvoitettu pitämään yllä ammattitaitoaan. Toimeksiannot on hoidettava riippumattomuussäädöksiä noudattaen, eikä tilintarkastaja saa ottaa vastaan toimeksiantoa, mikäli hän on esteellinen lain esittämien perusteiden mukaan. Lisäksi tilintarkastajaa koskee salassapitovelvollisuus. (TTL 24§, 25 §, 26 §.)

Tilintarkastajien ammattitaitoa valvotaan laaduntarkastuksen avulla, jota KHT-tilintarkastajien tapauksessa valvoo Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta (TILA).

---

² Kansainväliset tilintarkastus- ja laadunvalvontastandardit 2009

³ Tilintarkastuksesta on tilintarkastuslain 4 §:n mukaan vapautettu ne yhteisöt, joissa päättyneellä ja sitä edeltävällä tilikaudella on ylittynyt korkeintaan yksi seuraavista edellytyksistä: taseen loppusumma ylittää 100 000 euroa; liikevaihto tai sitä vastaava tuotto ylittää 200 000 euroa; tai palveluksessa on keskimäärin yli kolme henkilöä. Tässä tutkimuksessa mikroyritys.

HTM-tilintarkastajia valvoo Kauppakamarin tilintarkastusvaliokunta (TIVA). (TTL 40 §.) Mikäli tilintarkastaja toimii huolimattomuuden takia lainvastaisesti, rikkoo tilintarkastajan velvollisuuksiaan tai aiheuttaa toiminnallaan mahdollisesti tilintarkastajien ammatillisen luotettavuuden vähenemistä, hänelle voidaan tilintarkastuslain 49 §:n mukaan antaa varoitus tai huomautus. Mikäli tilintarkastaja rikkoo tilintarkastuslakia tahallisesti, rikkoo varoituksesta huolimatta velvollisuuksiaan tilintarkastajana tai ei muutoin ole enää ammattitaitoinen ja täytä hyväksymisen edellytyksiä, hänen hyväksymisensä tilintarkastajaksi voidaan peruuttaa (TTL 50 §). Tilintarkastaja on myös vahingonkorvausvelvollinen sellaisesta vahingosta, jonka hän on aiheuttanut tilintarkastustehtävässään. (TTL 51 §). Vakavissa rikkomusasioissa tilintarkastajalle tuomitaan rangaistussäännösten mukaisesti seuraamuksia, joiden skaala vaihtelee sakosta vankeustuomioon (TTL 52 §). Tilintarkastajaa koskevia rangaistussäädöksiä on myös Suomen rikoslaisissa. Sen mukaan tilintarkastaja ei saa antaa väärää todistusta, rikkoa yrityssalaisuutta, ottaa vastaan lahjusta tai jättää tilintarkastuskertomusta laatimatta. (RL 5 § - 10 §)

Lakien ohella tilintarkastajan tulee noudattaa ammatissaan hyvää tilintarkastustapaa. Hyvän tilintarkastustavan käsite ja sisältö määritellään pitkälti tilintarkastajien ja heidän ammatillisten yhteenliittymiensä keskuudessa. Ratkaisevassa asemassa on Kansainvälinen tilintarkastajaliitto IFAC⁴, jonka standardeihin perustuvia suosituksia ja standardeja KHT-yhdistys on vuodesta 2000 alkaen julkaissut. Keväällä 2009 päätettiin standardien kansallisten lisäysten erottamisesta standardien varsinaisesta tekstistä, jotta ISA-standardit voitaisiin tarvittaessa sisällyttää sellaisenaan EU:n lainsäädäntöön. Kansainväliset tilintarkastus- - 2010, VII)

ISA 200 -standardi antaa ohjeet siitä, miten tilintarkastus on suoritettava ISA-standardien mukaisesti. Standardin mukaan tilintarkastajan tulee hankkia kohtuullinen varmuus siitä, onko tilinpäätöksessä oleellista virheellisyttä, jotta hän voi antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti. Lisäksi hänen tulee antaa havaintojensa mukainen kertomus tilinpäätöksestä. Jos kohtuullista varmuutta ei pystytä antamaan, ja ehdollinen tilintarkastuskertomuksen lausunto ei riitä raportoinniksi, tilintarkastajan on jätettävä lausunto antamatta tai luovuttava toimeksiannosta. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 83–83.)

Tilintarkastajan tulee noudattaa tilintarkastajan eettisiä vaatimuksia ja toimeksianto tulee suorittaa noudattaen ammatillista harkintaa ja skeptisyyttä. Tilintarkastajan eettisten ohjeiden mukaiset peruseriaatteet ovat laissakin mainitut rehellisyys, objektiivisuus, ammatillinen pätevyys ja huolellisuus, salassapitovelvollisuus ja ammatillinen käyttäytyminen. Ammatillinen harkinta tarkoittaa sitä, että ilman tietotaitoa ja osaamista

---

⁴ International Federation of Accountants

tilintarkastuksen vaatimia päätöksiä ja arvioita on mahdotonta tehdä. Ammatillinen skeptisyys taas takaa sen, että epätavalliset olosuhteet huomataan, havaintojen liikaa yleistämistä vältetään eikä epäasianmukaisia oletuksia tehdä tilintarkastustoimenpiteiden luonteesta, laajuudesta ja ajoituksesta. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 88, 94–96.)

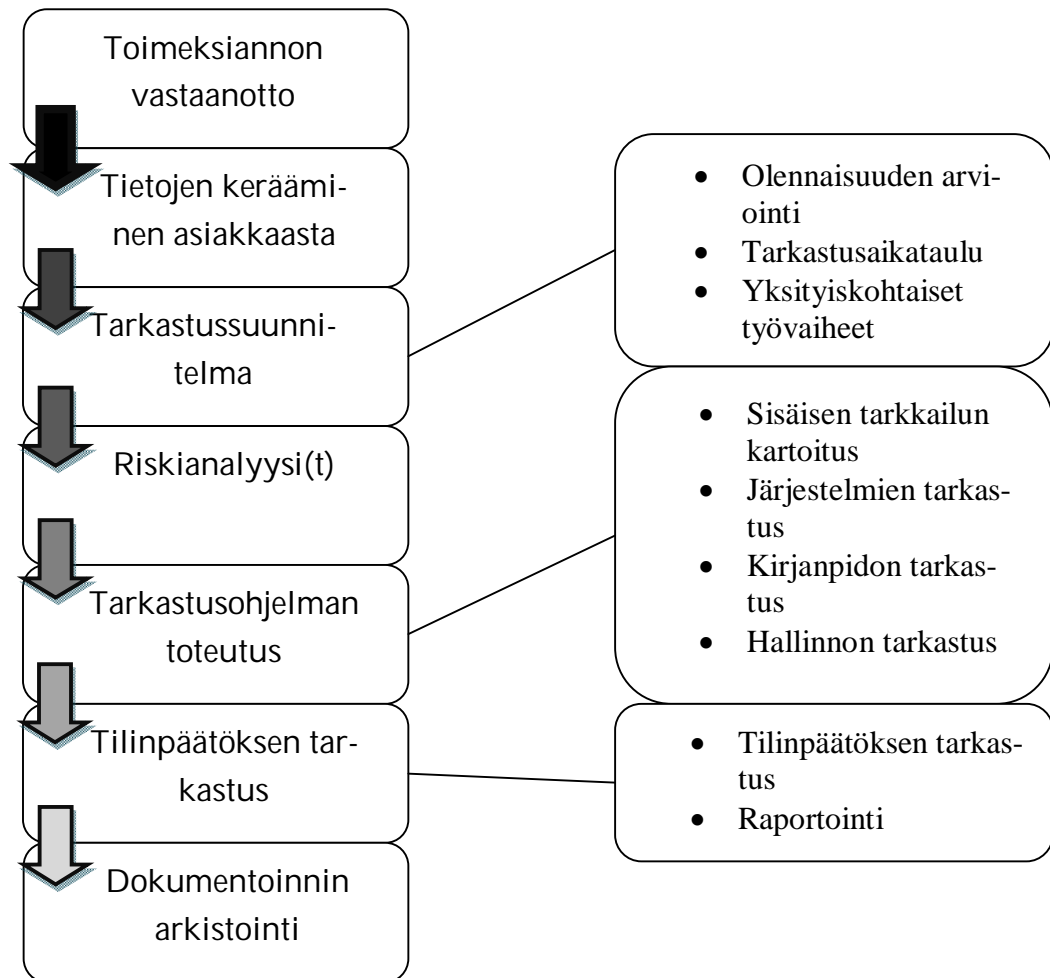
Kohtuullisen varmuuden saamiseksi tilintarkastajan tulee hankkia tarvittava määrä tilintarkastusevidenssiä, jolla alennetaan tilintarkastusriski hyväksyttävän alhaiselle tasolle. Jotta tilintarkastus tulisi suoritetuksi ISA-standardien mukaisesti, tarkastuksessa pitää noudattaa kaikkia kyseisen tarkastuksen kannalta relevantteja standardeja. ISA-standardien kunnollisen noudattamisen perustana tilintarkastajalla tulee olla käsitys standardin koko tekstistä ja standardia selittävästä ohjeistuksesta. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 88–89.)

Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastuskertomuksessa on ilmoitettava tilintarkastuksen suorittamisesta standardien mukaisesti. ISA-standardien noudattamisesta voidaan poiketa vain poikkeuksellisesti ja tällaisissa tilanteissa tilintarkastajan tulee suorittaa vaihtoehtoisia tarkastustoimenpiteitä. ISA-standardista poikkeaminen tulee yleensä kysymykseen, mikäli huomataan, että standardissa mainittu toimenpide ei hyödyttäisi tarkastusta, vaan tehokkaampaa olisi suorittaa jokin muu toimenpide. (TTL 15 §; Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 89.)

2.1.2 Tilintarkastuksen vaiheet

Tilintarkastus jaetaan usein kolmeen vaiheeseen, joita ovat suunnittelu, toteutus ja päätäminen. Suunnitteluvaihetta voidaan kutsua myös riskien arvioimiseksi, sillä suurin osa sen työvaiheista liittyy asiakkaan ja tilintarkastuksen riskien arvioimiseen. (Halonen & Steiner 2010, 54.) Tilintarkastuksen etenemisjärjestys on kuvattu kuviossa 2.

Kuvio 2 Tilintarkastustyön prosessikuvaus (Satopää 2002, 46)

Tilintarkastus alkaa toimeksiannon hyväksymisellä. Tilintarkastaja päättää, kannattaako hänen hyväksyä toimeksianto ja riittääkö hänellä siihen esimerkiksi resursseja. Tämän jälkeen hän kerää eri tietolähteistä tietoja asiakkaasta ja tämän tiedon pohjalta hän kehittää tilintarkastussuunnitelman, joka vastaa asiakkaasta koituihin arvioituihin tilintarkastusriskeihin. (Arens & Loebbecke 2000, 220.)

Toteutusvaiheessa suoritetaan suunnitelmavaiheessa määritellyt tilintarkastustoimenpiteet. Toteutusvaiheen tavoitteena on hankkia tilintarkastusevidenssiä, joka tukee arvioita alentuneesta kontrolliriskistä, ja hankkia tilintarkastusevidenssiä liiketapahtumien rahamääräisestä oikeellisuudesta. Tilintarkastajan tulee testata kontrolliriskejä, jotta hän voi saada niistä oikean kuvan. Liiketapahtumien rahamääräinen oikeellisuus tarkastetaan yleensä suorittamalla liiketapahtumien aineistotarkastustoimenpiteitä. Useimmiten kontrollien testaaminen ja liiketapahtumien aineistotarkastus kohdistetaan samaan lii-

ketapahtumaan yhtäaikaaisesti. Mikäli kontrollien huomataan olevan epätehokkaita, laajennetaan aineistotarkastusta. Sekä kontrolli- että aineistotarkastusta tehdään tilikauden aikana ja niiden perusteella voidaan päätellä riskiä tilinpäätökseen sisältyvästä olennaisesta virheellisyydestä. Tilinpäätös tarkastetaan analyttisten aineistotarkastusten ja eri liiketapahtumien yksittäisten tarkastusten avulla. Tarpeeksi evidenssiä kerättyään tilintarkastaja muodostaa mielipiteensä tilinpäätökseen sisältyvän oleellisen virheellisyyden olemassaolosta. (Halonen & Steiner 2010, 57–58.)

Päätämisenvaiheessa tilintarkastaja arvioi tilintarkastusevidenssiä ja päättää sen riittävydestä. päätösvaiheessa on huomioitava kumuloituvasti kaikki asiakkaasta ajan kuluessa kerätty evidenssi. Päätämisenvaiheessa tilintarkastaja pohtii, onko havaittavissa viitteitä olennaisen riskitason muuttumisesta ja onko tähän reagoitu sekä ovatko tehdyt johdopäätökset asianmukaisia. Tarkastustoimenpiteiden tekemisen jälkeen tarkastushavainnot raportoidaan asiakkaan hallintoelimille ja viimeistellään tilintarkastuskertomus lopulliseen muotoonsa. Lopuksi tilintarkastuksen aikana kerätty dokumentaatio saateetaan arkistoitavaan muotoon. (Halonen & Steiner 2010, 59–60.)

2.1.3 Riskilähtöinen lähestymistapa

Niklas Luhmannin mukaan riskin käsitteessä on kyse edun tavoittelusta, pelipanoksesta sellaisen tilanteen saavuttamiseksi, että suurimmat tappiot voidaan välttää ja tehtyjä ratkaisuja ei tarvitsisi katua. Riskin asettaminen absoluuttiseen minimiin rajoittaisi toimintaa liikaa, joten sen olemassa olo on hyväksyttävä tietyissä määrin. Luhmann erottaa riskin ja vaaran käsitteet toisistaan siten, että vaara on täysin ulkoinen uhka ja riippumaton tietystä päätöksestä, kun taas riski on osa päätöksentekoa. (Luhmann 1993, 13, 21–22.) Nykyajan riskikeskustelussa asiantuntijoilta vaaditaan syventymistä siihen, miten parhaiten voidaan määrittää uhkien mahdollisuus tai todennäköisyys suhteessa siedettävään riskirajaan. Uhkia pyritään hallitsemaan tavoilla, joilla tähdätään täydellisen vaaranhallinnan ja täydellisen hallitsemattomuuden välitilaan. (Ahponen 1997, 29, 31). Lagerspetzin (1997, 95.) mukaan moderneissa yhteiskunnissa riskit pyritään mieltämään erilaisten tekniikoiden ja rutiinien avulla kontrolloitaviksi. Tilintarkastuksessa riskillä tarkoitetaan sitä, että tilintarkastaja antaa epäasianmukaisen lausunnon tilinpäätöksen ollessa olennaisesti virheellinen. Virhe on olennainen, jos se vaikuttaisi todennäköisesti asiantuntevan henkilön tilinpäätösinformaation perusteella tekemiin päätöksiin. (Halonen & Steiner 2010, 45.) Tilintarkastuksen suorittamiseen liittyy myös tilintarkastajan liikeriski, joka tarkoittaa sitä, että tilintarkastajalle aiheutuu taloudellista tai muuta vahinkoa hänen suorittamansa tilintarkastuksen johdosta. (Niemi 2003, 18.)

Riskilähtöinen lähestymistapa tilintarkastukseen tarkoittaa sitä, että tilintarkastajan tavoitteena on saavuttaa kohtuullinen varmuus siitä, ettei tilinpäätös sisällä olennaisia

virheellisyyksiä, jotka voivat johtua joko virheistä tai väärinkäytöksistä. Lähestymistapa rakentuu kolmesta vaiheesta (Kv. stand. sov. ohje⁵ - - 2009, 36):

- tilinpäätöksen olennaisen virheellisyyden riskin arviointi
- arvioituihin riskeihin vastaavien ja tilinpäätöksen olennaisen virheellisyyden riskin hyväksyttävälle tasolle alentavien täydentävien tilintarkastustoimenpiteiden suunnittelu ja toteutus
- tilintarkastushavaintoihin perustuvan asianmukaisen tilintarkastuskertomuksen antaminen

Riskiperusteisessa tilintarkastuksessa tilintarkastajan ja mahdollisen tarkastustiimin tulee ymmärtää yritys, sen liiketoiminta ja toimintaympäristö, sekä sisäinen valvonta arvioidakseen olennaisen virheellisyyden riskit (Hälonen & Steiner 2010, 54). Näiden tietojen hankkimiseksi tilintarkastaja voi keskustella asiakkaan johdon ja muiden työntekijöiden kanssa, analysoida tunnuslukuja ja niiden trendejä, tarkastella lukujen mahdollisia outoja suhteita ja observoida asiakkaan toimintatapoja (Soltani 2007, 228).

Euroopan komission (2010, 6) mukaan tilintarkastuksessa on siirrytty riskilähtöiseen tilintarkastukseen tulojen menoja varojen ja velkojen konkreettisesta tarkastuksesta. Nykyisessä käytännössä ”kohtuullisella varmuudella” ei niinkään varmisteta sitä, että tilinpäätöksessä annetaan oikeat ja riittävät tiedot, vaan ennemminkin se, että tilinpäätös laaditaan noudatettavan tilinpäätössäännösten mukaisesti. Esimerkiksi taannoinen pankkikriisi on osoittanut, että tarkastuskertomuksissa olisi keskityttävä sisältöön muodon sijasta (substance over form) ja varmistettava, ettei eri lainkäyttöalueiden sääntelykehysten välisiä eroja voi käyttää keinotteluun.

Kohtuullinen varmuus liittyy koko tilintarkastusprosessiin ja tarkoittaa korkeaa, muttei kuitenkaan absoluuttista varmuutta. Absoluuttinen varmuus on mahdotonta saavuttaa, kun otetaan huomioon tilintarkastustyön rajoitteet, inhimillinen harkinta ja tutkitun evidenssin luonne. (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 36.) Taulukko 1 käsittelee joitakin tilintarkastusta rajoittavia tekijöitä.

---

⁵ Kansainvälisten tilintarkastusstandardien soveltamisohje pienille ja keskisuurille yrityksille

Taulukko 1 Tilintarkastusta rajoittavia tekijöitä (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 36)

Rajoitteet	Syyt
Tarkastuksen kattavuus	Virheellisuuden huomaamatta jäämisen riski koskee kaikkia otoksia, jotka eivät kata 100 % populaatiosta.
Sisäisen valvonnan rajoitteet	Toimiva johto tai johto yhdessä työntekijöiden kanssa voi ohittaa tai tehdä tyhjiksi huolellisimminkin suunnitellut ja tehokkaimmat kontrollit.
Huomaamatta jäävä väärinkäytös	Koska väärinkäytös suunnitellaan nimenomaan niin, ettei sitä huomattaisi, on aina mahdollista, että se jää löytymättä.
Saatavilla olevan tilintarkastusevidenssin luonne	Suurin osa tilintarkastusevidenssistä on yleensä luonteeltaan ennemminkin vakuuttavaa kuin todistusvoimaista.
Tilintarkastusevidenssin saatavuus	Tietyistä kannanotoista, esimerkiksi käyvän arvon määrittämisestä, ei välttämättä ole saatavilla riittävää tukea absoluuttisten johtopäätösten tekemiseksi.
Luottamus tilintarkastajan harkintaan	<p>Ammatillista harkintaa vaaditaan seuraavissa asioissa</p> <ul style="list-style-type: none"> • riskitekijöiden asianmukainen tunnistaminen ja käsittely • päätösten tekeminen evidenssin keräämisestä • toimivan johdon tekemien arviolaskelmien arviointi • johtopäätösten tekeminen evidenssin ja toimivan johdon antamien tietojen pohjalta.
Täydellisyyden varmistamisen vaikeus	On olemassa riski, että kaikesta tärkeästä informaatiosta ei ole tietoa, sitä ei ole saatu tai se on salattu tilintarkastajalta.

Alentaakseen tilintarkastusriskin ISA 200 mukaan hyväksyttävän alhaiselle tasolle, tilintarkastajan pitää arvioida olennaisen virheellisuuden riskit ja rajoittaa havaitsemisriskiä. Havaitsemisriskiä voidaan pienentää suorittamalla toimenpiteitä, jotka vastaavat tilinpäätöksen arvioitujen riskejä, liiketapahtumien lajeja, tilisaldoja ja kannanottojen⁶ tasoja. (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 37.)

Riskien analyysi on olennainen askel tilintarkastuksen suunnittelussa. Tilintarkastustyön tehokkuus ja taloudellisuus edellyttää tarkastustyön painottamista olennaisiin

⁶ Kannanotoilla tarkoitetaan erilaisia asiakasyrityksen johdon tekemiä ratkaisuja tilinpäätöksessä esitettävien tietojen suhteen. Kannanottoja ovat esimerkiksi arvostus, katko, oikeellisuus, olemassaolo ja täydellisyys ja ne ratkaisevat tilinpäätöksen oikeellisuuden. (Halonen & Steiner 2010, 52)

kysymyksiin. Mikäli tapahtumien luonteesta johtuva riski on vähäinen, tarkastustyön resurssit voidaan kohdistaa järjestelmien tarkastamiseen. Tällaisessa tapauksessa yksityiskohtainen tarkastus, esimerkiksi tositekohtainen tarkastus, on rajatumpaa. Jos taas tapahtumien luonteesta johtuva riski havaitaan suureksi, voidaan yksityiskohtaisten tarkastustoimenpiteiden lisäksi tarkastaa järjestelmien avaintarkkailutoimenpiteitä. Avaintarkkailutoiminnolla tarkoitetaan sellaisia toimintoja, jotka todennäköisesti estävät suuret olennaiset virheet ja väärinkäytökset. Jos molemmat edellä mainitut riskit havaitaan suuriksi, tilintarkastus painotetaan yksityiskohtaisiin tarkastuksiin. (Riistama 1999, 86.)

Riskienarviointia ei voi suorittaa ilman huomattavaa määrää ammatillista harkintaa, joten sitä tehtäessä tarvitaan kokeneiden tilintarkastajien panosta riskien tunnistamisessa ja niihin vastaavien tilintarkastustoimenpiteiden valinnassa. Riskienarviointiin käytettyjen resurssien vastapainoksi resursseja voidaan mahdollisesti vähentää alhaisen riskin alueilta tehtäviltä tarkastustoimenpiteiltä. Saatujen tietojen avulla voidaan myös kiinnittää johdon huomio riskisiin alueisiin. Jotta riskienarviointi olisi tehokasta, on jokaisen tilintarkastustiimin jäsenen osallistuttava siihen ja viestintä tiimin sisällä pitää olla tehokasta. Arvioituihin riskeihin kohdistuvat toimenpiteet koostuvat mm. sisäisen valvonnan tehokkuuden testaamisesta ja aineistotarkastustoimenpiteistä, yksityiskohtaisista testauksista ja analyttisistä toimenpiteistä. (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 41–43.)

Tilintarkastuksen viimeisessä vaiheessa tilintarkastusevidenssi arvioidaan ja sen riittävyys ja tarkoituksenmukaisuus määritetään. Huomiota tulisi kiinnittää erityisesti siihen onko arvioitujen riskien tasoissa tapahtunut muutoksia, ovatko johtopäätökset asianmukaisia ja onko epäilyksiä herättäviä asioita havaittu. Tarpeen vaatiessa tulee suorittaa täydentäviä tilintarkastustoimenpiteitä. Lopuksi tilintarkastushavainnot raportoidaan hallinnolle ja muodostetaan tilintarkastajan lausunto ja tilintarkastuskertomus. (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 43–44.)

Riskiperusteisen tilintarkastuksen etuja ovat Halosen ja Steinerin (2010, 60–61) mukaan:

- tarkastustyön ajankäytön joustavuus
- tarkastustiimin keskittyminen tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta keskeisiin alueisiin
- tarkastustoimenpiteiden keskittyminen tiettyihin riskipitoisiin kohteisiin
- tärkeiden havaintojen raportointi toimivalle johdolle ja hallintoelimille
- hyvä tilintarkastusdokumentaatio.

Weil (2004) kritisoi artikkelissaan riskilähtöistä tilintarkastustapaa, sillä tilintarkastajien riskienarviointikyky ei ole osoittautunut riittäväksi. Hänen mukaansa joitakin tilintarkastuskandaaleita olisi voitu mahdollisesti välttää tekemällä tarkastuksia myös niillä alueilla, jotka arvioidaan riskittömiksi. Monet petokset piilotetaan tekemällä ne pienillä summilla ja niin sanotuilla alhaisen riskin tileillä, joihin ei välttämättä kiinnitetä huomiota. Lisäksi petoksia on vaikeaa paljastaa, kun johto on mukana toiminnassa. Ti-

lintarkastajat esimerkiksi luottavat liikaa johdon vakuutteluihin ja omiin arvioihinsa yhteisön sisäisestä kontrollista.

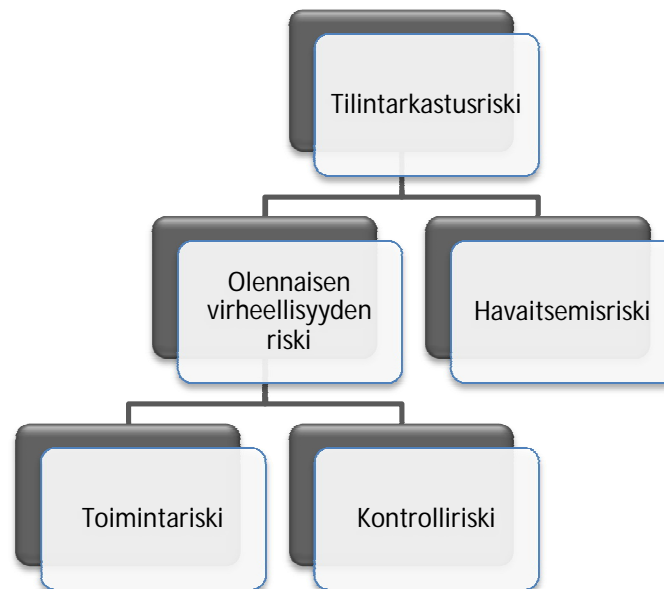
Tilintarkastuksen laatuun vaikuttaa myös se, että tilintarkastustiimien esimiehillä saattaa olla väärä kuva alaistensa osaamistasosta. Hanin, Jamalin ja Tanin tutkimuksen (2011, 102, 116–117) mukaan esimiehet olivat luottavaisempia heidän alaistensa kykyyn suoriutua vaikeammista abstrakteista tilintarkastustehtävistä, kuin helpommista mekaanisista tehtävistä. Toisaalta taas alaiset päinvastoin olettivat esimiestensä hallitsevan paremmin helpommat tehtävät kuin vaikeammat tehtävät. Erityisesti esimiesten väärät käsitykset alaistensa taidoista voivat vaikuttaa heikentävästi tilintarkastuksen laatuun. Myös alaisten arviot esimiestensä kyvyistä saattavat heikentää tilintarkastuksen laatua, sillä tehdessään raportteja, alaiset eivät välttämättä kiinnitä tarpeeksi huomiota päätelmiensä laatuun, mikäli he eivät koe esimiehensä olevan pätevä huomaamaan heidän mahdollisia virheitään.

Suurin kysymysmerkki riskienhallinnassa ovat niin sanotut Mustat Joutsenet, eli tapahtumat, jotka eivät ole ennustettavia, joilla on valtava vaikutus ja joille voidaan kehittää järkevä selitys jälkikäteen (Taleb 2010). Miten hallita riskejä, joita ei osata edes kuvitella tapahtuvan? Jo tunnettuihin riskeihin keskittyminen ei auta torjumaan aivan uudenlaisia riskejä.

2.2 Tilintarkastuksen riskit

2.2.1 Riskien jaottelu

Tilintarkastusriski koostuu kahdesta osasta; olennaisen virheellisuuden riskistä ja havaitsemisriskistä. Kuvio 4 havainnollistaa tilintarkastusriskin jakautumishierarkiaa.

Kuvio 3 Tilintarkastusriskin osatekijät (Halonen & Steiner 2010, 46)

Olellaisessa virheellisyydessä on kyse siitä, että tilinpäätös on virheellinen ennen tilintarkastusta asiakasyrityksen toimintaan liittyvien seikkojen tai sisäisen valvonnan puutteiden takia, eli se sisältää toimintariskin ja kontrolliriskin käsitteet. Havaitsemisriski taas tarkoittaa sitä, että tilintarkastaja ei suorittamistaan tarkastustoimenpiteistä huolimatta havaitse virheellisyyttä, joka olisi oleellinen joko yksin, tai yhdessä muiden virheellisyyksien kanssa. (Halonen & Steiner 2010, 45–46.)

Koskinen (1999, 113) esittää tutkimuksessaan, että virheen olellaisuus voitaisiin päätellä ensisijaisesti virheiden yhteismäärästä prosentteina laskettuna yhtiön tilikauden voitosta ennen satunnaisia eriä, varauksia ja veroja. Virheiden yhteismäärä voitaisiin todeta epäolellaiseksi, mikäli se olisi alle viisi prosenttia tilikauden voitosta ennen edellä mainittuja eriä. Mikäli virheiden yhteismäärä olisi 5–10 %, esimerkiksi tilinpäätökseen ja yhtiön toimintaympäristöön liittyviä tekijöitä voitaisiin harkita tapauskohtaisesti, ja tilintarkastaja voisi antaa joko vakioimuotoisen tai mukautetun tilintarkastuskertomuksen. Yli kymmenen prosentin virheiden yhteismäärää tulisi jo pitää olellaisena. Mikäli yhtiön tulos ennen satunnaisia eriä, varauksia ja veroja lähentelee nollaa, eikä sitä sen takia kannattaisi käyttää olellaisuuden arviointiin, voitaisiin arviointi perustaa liikevaihtoon tai taseen loppusummaan, jossa 0,5 % ylittävä virheiden yhteismäärä saattaisi olla olellainen.

Olellaisen virheellisyyden riski jakaantuu toimintariskiin ja kontrolliriskiin. Seuraavissa alaluvuissa esitellään tilintarkastuksen riskit tarkemmin yleisen jaottelun mukaan.

2.2.2 *Toimintariski*

Toimintariski liittyy niin tilinpäätöstasoon, kuin kannanottotasoonkin. Kyseessä ovat liiketoiminta- ja muut riskit, jotka ovat syntyisin yhteisön tavoitteista, toiminnan ja toimialan luonteesta, toimintaympäristön säädöksistä ja yhteisön koosta ja monimutkaisuudesta. Olennaisen virheellisuuden riskit voivat vaihdella tilisaldojen tai liiketapahtumalajin mukaan. (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 38.) Toimintariski voidaan usein erottaa koskemaan erityisesti tiettyjä tilejä tai transaktioita. Tällöin tilintarkastajan on helppo kerätä lisää juuri näitä tilejä tai transaktioita koskevaa tietoa ja tarkastaa ne erityisellä tarkkuudella, jolloin tilintarkastus tehostuu. (Arens, Loebbecke, Lemon & Spletstoeser 2003, 185.)

Esimerkkejä toimintariskistä ovat esimerkiksi pitkäaikaishankkeesta johtuvat tulon jaksotukset, sillä niitä tarkastaessa tilintarkastaja joutuu turvautumaan johdon omiin suunnitelmiin ja omaan kokemukseensa johdon arviointikyvyistä. Riskialttius kasvaakin sitä suuremmaksi, mitä suurempi osuus toimivan johdon näkemyksillä on päätöksenteossa. Riskiä lisäävät myös yksittäisten merkittävien liiketapahtumien runsaus, mittaus- epävarmojen kirjausten suuri määrä, monimutkaiset laskutoimitukset, merkittävät liiketoimet etuyhteydessä olevien kanssa, tietojärjestelmien mahdolliset puutteet sekä syöttötietojen puutteet ja virheellisydet. Riskiä kasvattaa myös toimialan taantuvuus ja käyttöpääoman puute, jotka molemmat saattavat vaarantaa toiminnan jatkumisen. Mitä pienempi toimintariski on, sitä vähemmän painoa suunnittelussa tarvitsee laittaa kontrolliriskille tai havaitsemisriskille. (Halonen & Steiner 2010, 47; Riistama 1999, 83–84)

Toimintariskin ja kontrolliriskin välimaastoon sijoittuu **väärinkäytösris**ki. Se tarkoittaa riskiä yhden tai useamman toimivaan johtoon, hallintoelimiin, henkilöstöön tai kolmansiin osapuoliin kuuluvan henkilön tahallisuudesta, vilpillisestä toiminnasta, jonka tarkoituksena on saavuttaa oikeudetonta tai laitonta etua. Tilintarkastajan kannalta olennaiset tahallisuudet voidaan jakaa kahteen luokkaan, joita ovat vilpillisestä taloudellisesta raportoinnista johtuvat virheellisydet sekä varojen väärinkäytöstä johtuvat virheellisydet. (Halonen & Steiner 2010, 48; Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 39.)

2.2.3 *Kontrolliriski*

Kontrolliriski tarkoittaa sitä, että sisäisen tarkkailun menetelmin väärinkäytöksiä ja virheitä ei havaita ajoissa. Virhe saattaa olla joko olennainen sellaisenaan tai muiden virheiden kanssa. (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 39.) Sisäisestä tarkkailusta huolehtiminen on erityisesti talouden hallinnosta vastaavan johdon vastuulla (Riistama 1999, 84). Yhteisön tulisikin tunnistaa ja tehdä arvioita riskeistään ja vastata niihin ottamalla käyttöön sisäisen valvonnan järjestelmiä. Erilaisista kontrolleista yhteisötason kontrollit kuten

hallituksen valvonta, tietotekniikkakontrollit ja henkilöstöasioiden hoitotavat liittyvät kaikkiin kannanottoihin, kun taas toimintatason kontrollit liittyvät usein vain tiettyihin kannanottoihin. (Halonen & Steiner 2010, 47.)

Tilintarkastaja voi esittää suosituksia kontrollien kehittämiseksi. Sisäiseen valvontaan perehtyessään tilintarkastajan tärkeimmät huomion kohteet ovat juuri kontrolliriskit, sillä kontrollien tarkoituksenmukaisuus vähentää myös liiketapahtumien luonteesta johtuvia riskejä, eli toimintariskiä. Esimerkiksi luottotappioriski kasvaa, jos yritys jostain syystä jatkaa toimituksia maksujaan laiminlyöväälle asiakkaalle. Riskiä pienentää luottotarkkailu, jonka perusteena ovat selkeät luottorajat, myyntisaamisten maksuseuranta ja luottorajojen ylitysten selkeä raportointi. Lisäksi erääntyvistä maksuista muistuttaminen ja perintä, auttavat luottotappioiden rajoittamisessa. (Riistama 1999, 84-85) Sisäisen tarkkailun riskejä vähentäviä tekijöitä ovat mm. (Riistama 1999, 84–85):

- kontrollien hyvä suunnittelu ja tehokas toiminta
- budjettitarkkailun kattavuus ja tarkoituksenmukaisuus ja johdon aktiivinen puuttuminen budjettieroihin
- laskentajärjestelmien jatkuva kehittäminen
- toimintaan olennaisimmin vaikuttavien päätösten hyväksyminen korkealla organisaation hierarkiassa.

Sisäisen tarkkailun puutteista kertovat esimerkiksi johdon rajoittamaton toimivalta ja kiinnostus laskentamenettelyiden vaikutuksesta lyhyen tähtäimen tuloksiin. Organisaation tuloksen heikkeneminen vuosi vuodelta ja organisaation raskaus tai työvoimaongelmat riistävät johdon huomion ja organisaation sekava tilanne edesauttaa riskien toteutumista. Huomiota tulee kiinnittää myös kassavarojen ja pankkitilien hoidosta vastaavien henkilöiden haluttomuuteen pitää vuosilomiaan tai hankkimaan sijaisia itselleen. (Riistama 1999, 85–86.) Runsas konsulttien käyttö ja heidän vaihtuvuutensa antaa myös aiheita epäilyyn samoin kuin etuyhteydessä olevien osapuolten kanssa tehdyt runsaat ja olennaiset liiketapahtumat, varsinkin kun etuyhteydessä olevia ei tilintarkasteta (Riistama 1999, 85–86). Basun ja Wrightin tutkimuksessa (1997, 86) huomattiin, että tilintarkastajat laittavat eniten painoarvoa juuri laajempimerkityksellisille toiminnoille kuten johdon toimintafilosofialle, johdon kontrolleille ja henkilöstöpolitiikalle kun he arvioivat kontrolliympäristöä.

Tilintarkastajalta vaaditaan valppautta myös omien laskelmiensa perusteella havaittuihin selittämättömiin vaihteluihin olennaisissa luvuissa, kuten kannattavuudessa. Mikäli yrityksen johto antaa vältteleviä vastauksia kysymyksiin, asiakirjoja on laadittu jälkikäteen tai tilikauden päättymiseen ajoittuu suuria liiketapahtumia, hälytyskellojen pitäisi soida. Tilintarkastaja ei myöskään milloinkaan saa suostua asiakkaan vaatimukseen tilintarkastuksen teosta erittäin lyhyessä ajassa tai hankalissa olosuhteissa. (Riistama 1999, 86.) Jonkintasoisen kontrolliriski on aina olemassa, koska sisäisen valvonnan kaikkia rajoituksia on mahdotonta poistaa (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 39).

Toisinaan käytössä on myös termi **yhdistynyt riski**. Sillä viitataan arvioituihin toiminta- ja kontrolliriskeihin olennaisesta virheellisyydestä niin tilinpäätöksen kuin kannanottojenkin tasolla. Tilintarkastajat voivat tehdä harkintansa mukaisia erillisiä tai yhdistettyjä arvioita toiminta- ja kontrolliriskeistä riippuen käytetyistä tilintarkastustekniikoista ja -menetelmistä. (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 39.)

2.2.4 Havaitsemisriski

Havaitsemisriski erottuu selvästi toimintariskistä ja kontrolliriskistä, jotka ovat asiakaslähtöisiä riskejä (Riistama 1999, 83). Havaitsemisriski johtuu siitä, että tilintarkastaja ei suorittamistaan analyttisistä menetelmistä huolimatta välttämättä havaitse kannanottoon liittyvää yksittäistä tai yhdessä muiden virheellisyyksien kanssa olennaista virheellisyyttä (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 39). Havaitsemisriski riippuukin tarkastustoimenpiteiden tehokkuudesta ja niiden suoritustavoista (Halonen & Steiner 2010, 48).

Havaitsemisriskin hyväksyttävä taso suhteessa tiettyyn tilintarkastusriskin tasoon on käänteisesti verrannollinen suhteessa kannanottotason olennaisen virheellisyyden riskeihin. Tämä tarkoittaa sitä, että mitä suurempi olennaisen virheen mahdollisuus, sitä vähemmän havaitsemisriskiä voidaan hyväksyä. (Soltani 2007, 221.) Tilintarkastajan pitää tarkastusta tehdessään tunnistaa kannanotot, joiden kohdalla olennaisen virheellisyyden riski on olemassa ja keskittyä tarkastuksessaan enemmän näille alueille pienentämään riskiä. Toimenpiteiden suunnitteluvaiheessa ja tulosten arviointivaiheessa tilintarkastajan pitäisi myös harkita sitä, onko hän mahdollisesti valinnut epätarkoituksemukaisen tarkastusmenetelmän, soveltanut sitä väärin tai tulkinnut tilintarkastustoimenpiteiden tuloksia virheellisesti. (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 39.)

Havaitsemisriskiä ei voida poistaa kokonaan, sillä tilintarkastajalla ei yleensä ole resursseja tutkia kaikkia liiketapahtumien lajeja, tilien saldoja ja tilinpäätöksessä esitettäviä tietoja. Havaitsemisriski saadaan kuitenkin hyväksyttävälle tasolle tarkastuksen asianmukaisen suunnittelun avulla. Vaikka toiminta- ja kontrolliriskit olisivat alhaisella tasolla, tilintarkastajan täytyy aina suorittaa myös suoraa aineiston testausta voidakseen varmistua siitä, ettei aineisto sisällä olennaista virhettä. (Halonen & Steiner 2010, 48; Soltani 2007, 220.)

2.2.5 *Tilintarkastajan liikeriski*

Tilintarkastajan liikeriski tarkoittaa sitä, että toimeksiannosta koituu tilintarkastajalle taloudellista vahinkoa, tai se muuten vahingoittaa hänen tointa. Liikeriski koostuu pääosin kolmesta osasta (Brumfield, Elliott, & Jacobson 1983, 60):

- Oikeudenkäynnit ja haasteet
- Sanktiot valvontaviranomaisilta (esim. TILA, TIVA)
- Maineen vahingoittuminen (esim. oikeudenkäynnin, sanktioiden tai huonon julkisuuden seurauksena)

Jokainen edellä mainituista elementeistä voi vahingoittaa tilintarkastajan toimintaa. Oikeudenkäynnistä aiheutuu kuluja ja loppujen lopuksi maksettavaksi voi tulla vahingonkorvauksia. Sanktiot voivat vaikuttaa ammatinharjoittamiseen ja tulevaisuuden toimeksiantoon, ja maineen menetys ylipäättään voi vaikuttaa tilintarkastusyhteisön toimintaan niin asiakaskadon kuin rekrytointiongelmienkin myötä. (Brumfield ym. 1983, 60–61.) Lisäksi tilintarkastaja voi jäädä täysin vaille palkkiotaan, tai asiakasyritys saattaa tehdä hänen toiminnastaan valituksen, jolloin tilintarkastajan aikaa menee hukkaan esimerkiksi keskellä kiireistä kevään tilinpäätösesosonkia. (Niemi, 2003, 18.)

Tilintarkastusriski voi vaikuttaa liikeriskiin, sillä tilintarkastusriskien huomaamatta jääminen voi olla huomattava tekijä tapahtumaketjussa, joka pahimmillaan johtaa tilintarkastajan liiketoiminnan vahingoittumiseen. Liikeriski taas voi vaikuttaa tietyissä rajoissa tilintarkastajan arvioon hyväksyttävästä tilintarkastusriskin tasosta. Tämä johtuu siitä, että tilintarkastaja tietää tilintarkastusriskejä vähentäessään myös vähentävänsä mahdollisuutta tilintarkastajan liiketoimintariskin toteutumiselle. Jotkut tilintarkastajat ovat kuitenkin sitä mieltä, että liikeriskiä ei täydy ottaa huomioon tilintarkastuksen suunnittelussa, sillä tilintarkastajan pitää aina tuottaa sama varmistuksen taso. (Arens & Loebbecke 2000, 262; Brumfield ym. 1983, 60.)

Asiakkaiden luokittelu liikeriskin tason mukaan on hyvin vaikeaa, jopa mahdotonta. Taulukossa kaksi on lueteltu liikeriskin tekijöitä. Ne tekijät, joiden voidaan katsoa aiheuttavan liikeriskiä, eivät välttämättä aina aiheutakaan sitä. Toisaalta tekijät ovat toisistaan riippuvaisia, ja esimerkiksi pikkupaikkakunnalla sijaitsevasta yrityksestä, jossa on jollain tavalla epäilyttävä johto, aiheutuu enemmän riskiä, kuin samanlaisesta suurella paikkakunnalla toimivasta yrityksestä. Liikeriskin taso siis vaihtelee tapauksittain. (Brumfield ym. 1983, 62.)

Taulukko 2 Tilintarkastajan liikeriskin tekijöitä (Brumfield ym. 1983, 65)

Tekijä	Riskin taso	
	Matala	Korkea
Yleinen taloustilanne	Hyvä	Lama tai taantuma
Toimiala	Perinteinen, vakiintunut, suhdanteilla ei vaikutusta	Uusi, epävakaa, suhdanneherkkä
Johdon toimintatavat	Perinteisiä	Aggressiivisiä
Kontrolliympäristö	Vahvat kontrollit, kontrollitietoinen johto, johdon kontrollien ylittäminen epätodennäköistä	Heikko kontrolliympäristö, johto piittaamaton kontroleista
Tilintarkastushistoria	Puhtaat kertomukset, ei aikaisempia ristiriitoja tilintarkastajien kanssa	Ei aiempaa tarkastushistoriaa, mukautettu tai kielteinen kertomus, ristiriitoja tilintarkastajien kanssa, lukuisia huomautuksia
Toiminnan kannattavuus	Hyvä	Heikko
Oikeudenkäynnit	Ei merkittäviä meneillään	Oikeudenkäyntejä meneillään
Omistajuus	Yksityinen	Julkinen
Asiakkaan ymmärrys tilintarkastuksesta	Hyvä	Huono
Yrityksen sijainti	Suuri kaupunki	Pieni yhteisö
Toimintaympäristön koulutustaso	Matala	Korkea

Myöhemmin esiteltävään tilintarkastuksen riskimalliin $AR = IR \times CR \times DR$, liiketoimintariski ei kuulu. Mikäli se haluttaisiin lisätä siihen, koko tilintarkastusriskin käsite pitäisi muotoilla uudella tavalla, sillä tällä hetkellä tilintarkastajalla ei ole lupa vähentää tarkastustoimenpiteiden minimiä vähäiseen liikeriskiin perustuen. Vaikka tilintarkastusriskin koostumusta ei voikaan muuttaa, tilintarkastaja voi ottaa tilintarkastusriskit huomioon tarkemmin ja vaatia parempaa evidenssiä, kun hän epäilee suurempaa liikeriskiä. Tällä tavalla toimiminen vaikuttaa loppujen lopuksi havaitsemisriskiin. Tämän katsotaan olevan tärkein yhtymäkohta tilintarkastusriskin ja liikeriskin välillä. (Brumfield ym. 1983, 62–63.)

Muitakin liittymäkohtia voidaan kuitenkin löytää. Esimerkiksi monet liikeriskin tekijöistä liittyvät läheisesti myös toimintariskiin. Tämä johtuu siitä, että olennaisten virheellisyyksien esiintyminen voi johtaa virheellisiin tilinpäätöksiin ja esimerkiksi oikeudenkäyntiin, jossa tilintarkastajan maine kärsii. Jotkin liikeriskin tekijät taas eivät vaiku-

ta toimintariskiin. Esimerkiksi yhteisön omistuksen luonne aiheuttaa liikeriskiä, vaikka tilintarkastus olisi tehty huolellisesti. Julkiset yhtiöt ovat enemmän julkisuudessa, ja esimerkiksi oikeudenkäyntiin mukaan joutuminen saattaa vahingoittaa tilintarkastajan mainetta, vaikka tilintarkastaja ei olisi tehnyt mitään väärää. (Brumfield ym. 1983, 64, 66.) Monesti liikeriskin ja tilintarkastusriskin välinen yhteys on erittäin monimutkainen. Odotettavissa olevien luottotappioiden määrä esimerkiksi paremminkin kasvaa kuin vähenee tarkastustuntien lisääntyessä, kun tarkastetaan maksuvaikeuksissa kamppailevaa yritystä. (Niemi 2003, 18.)

Korkeamman liikeriskin havaitseminen voi siis johtaa siihen, että tilintarkastaja tekee tarkempaa työtä kerätessään evidenssiä ja tämä olisi jopa suotavaa. Missään tapauksessa tilintarkastaja ei kuitenkaan saa vähentää evidenssin määrää perustuen toimeksiannon alempaan liikeriskiin. Asioita, joihin liikeriskin taso voi vaikuttaa, ovat esimerkiksi tulevien toimeksiantojen hyväksymisen arviointi ja asiakkaan laskutus. Toisaalta toimeksiantopalkkion alentaminen tai korottaminen, on tarkkaan harkittava päätös, sillä se vaikuttaa tilintarkastajan asemaan markkinoilla. (Brumfield & al. 1983.) Kuitenkin esimerkiksi Niemi (2003, 18–19) on esittänyt, että kilpailluilla markkinoilla riskilisan veloittamisen pitäisi olla mahdollista. On lisäksi huomattava, että liikeriskiä on vielä mahdollisempi eliminoida, kuin tilintarkastusriskiä, sillä tilintarkastajasta voidaan aina kannella tai häntä vastaan voidaan nostaa vahingonkorvausvaade, riippumatta hänen työnsä laadusta.

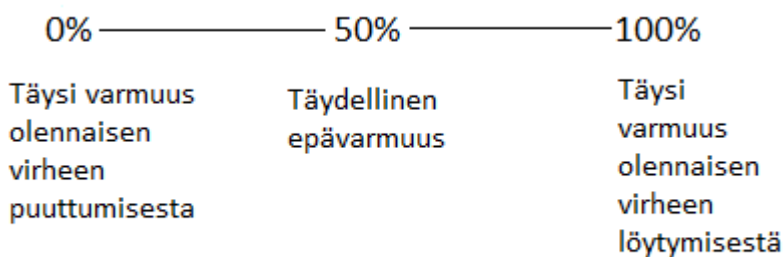
Amerikkalaisessa toimintaympäristössä liikeriski on korostuneempi Suomen toimintaympäristöön verrattuna erilaisten oikeuskäytäntöjen takia. Oikeudenkäynnit koetaan Yhdysvalloissa jopa ammatin suurimmaksi haasteeksi (Arens & al. 2003, 85). Suomessa noudatetaan säädösoikeutta, kun taas Yhdysvalloissa käytössä on tapaoikeudellinen järjestelmä (common law). Tapaoikeudellisessa järjestelmässä on vahvempi sijoittajan suoja ja esimerkiksi kanteita nostetaan enemmän, jolloin tilintarkastajan täytyy varautua oikeudenkäynteihin, jotka aiheuttavat hänelle liikeriskiä. (Francis 2004 360–361; Seetharaman, Gul & Lynn 2002, 113).

2.2.6 *Audit Risk Model*

Tilintarkastuksen riskeistä on esitetty niin sanottu tilintarkastuksen riskimalli (Audit risk model), jota voidaan käyttää hyödyksi suunniteltaessa tilintarkastusta.

$$AR = IR \times CR \times DR$$

Riskimalli jakaa tilintarkastusriskin AR (audit risk) kolmeen osaan; toimintariskiin IR (inherent risk), kontrolliriskiin CR (control risk) ja havaitsemisriskiin DR (detective risk). Tilintarkastusriski (AR) mittaa sitä, kuinka varma tilintarkastaja haluaa olla siitä, ettei tilinpäätös sisällä olennaista virhettä. Esimerkiksi kun tilintarkastaja asettaa tilintarkastusriskin viiteen prosenttiin hän haluaa, että kaikista hänen tarkastamistaan yhteisöistä, hän antaa oikean lausunnon 95 prosentissa. (Arens ym. 2003, 220; Knechel 2001, 325.)

Kuvio 4 Tilintarkastusriskin arvojakauma (Knechel 2001, 326)

Täyttä varmuutta olennaisen virheen puuttumisesta ei voida saada, sillä tilintarkastaja ei voi tutkia jokaista transaktiota ja lisäksi jäljelle jää aina kirjaamattoman transaktion mahdollisuus. Jos taas riski asetetaan 50 prosenttiin, tilintarkastajalla ei ole minkäänlaista varmuutta kumpaankaan suuntaan, ja lausunto olennaisesta virheellisyydestä voitaisiin antaa arpomalla. Tilintarkastusriskin tulisi siis olla mahdollisimman lähellä nolaa. (Knechel 2001, 326.)

Riskimallin mukaan tilinpäätös sisältää olennaisen virheellisyyden, mikäli ensin transaktion kirjaus on virheellinen, kontrollit ja sisäinen valvonta eivät huomaa tätä virheellisyyttä ja lopuksi myös tilintarkastaja jättää virheellisyyden havaitsematta. Malli jakaa tilintarkastusriskin edellä mainittuihin kolmeen osaan, auttaa ymmärtämään niiden vaikutuksia toisiinsa ja helpottaa määrittämään aineistotestauksen määrää. (Knechel 2001, 326.)

Tilintarkastaja voi vaikuttaa pelkästään havaitsemisriskiin. Muut riskit tilintarkastaja määrittelee tutustumalla asiakkaan prosesseihin ja toimintaan. Mikäli tilintarkastaja haluaa alentaa havaitsemisriskiä, hänen tulee suorittaa laajoja tarkastustoimenpiteitä. Jos voidaan tyytyä korkeampaan havaitsemisriskiin, tilintarkastajan ei tarvitse suorittaa niin laajoja aineistotarkastuksia. Riskimallin etu tilintarkastuksen suunnittelussa onkin sen antama apu määrittäessä havaitsemisriskiä, kun mallin osina ovat etukäteen määritelty

hyväksyttävä kokonaisriskin taso ja arvioitujen toiminta- ja havaintoriskien tasot. Havaintoriski määritellään kaavalla $DR = AR / (IR \times CR)$ josta huomataan, että tilintarkastusriski ja havaitsemisriski korreloivat positiivisesti toistensa kanssa, kun taas toimintariski ja kontrolliriski korreloivat negatiivisesti tilintarkastusriskin kanssa. Mitä pienempi tilintarkastusriski siis halutaan, sitä enemmän tilintarkastusevidenssiä täytyy kerätä. Havaitsemisriskin tasoa määrittävät erilaiset tarkastustoimenpiteet, ja riskimallin avulla voidaan siten päätellä, kuinka paljon aineistotarkastusta on suositeltavaa tehdä. Alla oleva taulukko 3 esittää havaitsemisriskin suhdetta toimintariskiin ja sisäisen tarkkailun riskiin. (Arens ym. 2003, 220; Knechel 2001, 327; Koskinen 1999, 117.)

Taulukko 3 Havaitsemisriskin riippuvuus toimintariskistä ja sisäisen tarkkailun riskistä (Koskinen 1999, 117 mukailten)

Sisäisen tarkkailun riski:				
Toimintariski:		Suuri	Keskitasoa	Pieni
	Suuri	<i>pieni</i>	<i>pienempi</i>	<i>keskitasoa</i>
	Keskitasoa	<i>pienempi</i>	<i>keskitasoa</i>	<i>suurempi</i>
	Pieni	<i>keskitasoa</i>	<i>suurempi</i>	<i>suurin</i>

Mikäli siis toimintariski ja sisäisen tarkkailun riski ovat suuria, tulee havaitsemisriskin olla pieni, jotta tilintarkastusriski saataisiin hyväksyttävälle tasolle. Tämä edellyttää huolellista aineistotarkastusta. Kursivoidut kohdat viittaavat havaitsemisriskin hyväksyttävään tasoon kussakin tilanteessa. (Koskinen 1999, 117.)

Mallilla on kuitenkin omat rajoituksensa, jonka takia sen soveltaminen käytännössä on vaikeaa. Toimintariski on ensiksikin vaikea arvioida ja lisäksi monet mallin käyttäjät asettavat sen liian korkealle. Monet tilintarkastajat esimerkiksi asettavat kokonaisriskin jollekin perustasolle, kuten viiteen prosenttiin. Tämä kuitenkin tarkoittaisi sitä, että 5 % kaikista tilintarkastuksista olisi virheellisiä, mikä ei luultavasti ole totuus. Tällaiset korkeat virheprosentit saadaan usein, kun toimintariski laitetaan sataan prosenttiin, mikä tarkoittaisi sitä, että jokainen kirjattu transaktio olisi väärin. Koska tällaisen oletuksen aiheuttama työ tarkoittaa suurta tarkastustyömäärää, on todellinen tilintarkastusriski vähemmän kuin viisi prosenttia. (Rittenberg, Johnstone & Gramling 2009, 134–135.)

Malli myös käsittelee jokaista riskiä toisistaan erillisenä komponenttina, vaikka todellisuudessa riskien eri tekijät vaikuttavat toisiinsa. Loppujen lopuksi on huomattava, että mitään komponenteista ei voida määritellä tarkasti, vaan mallia tulisi käyttää enemmän ohjeistavana. Vaikka kvantitatiivinen määrittäminen periaatteessa onnistuu, käytännössä komponentit määritellään kvalitatiivisesti esimerkiksi sanoilla korkea, kohtalainen ja matala. (Rittenberg et al. 2009, 134–135; Soltani 2007, 224.) Suurin hyöty eri riskitekijöiden suhteiden tarkastelusta käytännön elämässä on luultavasti sen antama

ideaalinen ajatusmalli, jota voidaan käyttää apuna tarkastuksen suunnittelussa (Koskinen 1999, 118.)

2.3 Tietojärjestelmien vaikutus tilintarkastukseen

2.3.1 Tietojärjestelmät osana tilintarkastusympäristöä

Nykyiset merkittävät organisaatiot perustuvat paljolti tietotekniikan hyväksikäyttöön. Teknologia on levinnyt suuremmista yrityksistä pienempiin ja nykyään toiminnanohjausjärjestelmät kuten SAP, saattavat määrittää yrityksen prosesseja enemmän kuin johdon strategiat. Pienemmissä yrityksissä informaatioteknologiaa käytetään muun muassa taloushallinnon järjestelmissä, ja täysin informaatioteknologiaa käyttämätöntä yhteisöä tilintarkastettavista yhtiöistä tuskin enää löytyy. Tilintarkastuksen on siis pysyttävä koko ajan nopeasti uudistuvamman informaatioteknologian perässä voidakseen täyttää sille asetetut vaatimukset. Esimerkiksi Töölön matkatoimiston tapauksessa yhtenä tilintarkastajille annetun huomautuksen syynä oli laskenta- ja atk-järjestelmien riittämätön tarkastaminen (Ihanainen 2007, 26).

Sisäinen valvonta ja siihen liittyvät kontrollit kuuluvat prosessiin, jolla organisaation johto pyrkii tehokkaan ja tarkoituksenmukaisen toiminnan, lakien noudattamisen ja tiedon luotettavuuden saavuttamiseen. Tietojärjestelmien tarkastuksen ja valvonnan tavoitteena onkin näiden tavoitteiden saavuttamisen turvaaminen. Tietojärjestelmätarkastuksella voidaan varmistaa organisaation tietojenkäsittely-ympäristön valvontajärjestelyiden toimivuus, tarkoituksenmukaisuus ja riittävyys. Lisäksi selvitetään myös toimialaa koskevien määräysten ja säädösten noudattaminen. (Tietojärjestelmien tarkastamisen - - 1997, 7.)

Monien ihmisten on vaikeaa ymmärtää laajoja tietojärjestelmiä ja niiden muodostamia kokonaisuuksia, joista heidän oma tehtäväkenttensä muodostaa vain pienen osan. Kuitenkin yksikin väärä syöte voi vaikuttaa ratkaisevien virheiden syntymiseen ja virheen kertautumiseen sen päätyessä kokonaisuudesta toiseen. Siksi tietojärjestelmien ja kontrollien laaja huomioiminen osana organisaation muuta tarkastusta on erittäin tärkeää ja kuuluu osaksi välttämätöntä riskienhallintaa. (Gallegos, Richardson & Borthick 1987, 5, 14.)

Tietojärjestelmien tarkastamista voi tehdä tilintarkastaja, tietojärjestelmätarkastaja tai yrityksen oma sisäinen tarkastaja, mikäli yhteisössä sellainen on. Sisäisen tarkastajan tekemän tarkastuksen painopiste on hieman erilainen kuin ulkoisen tarkastuksen yhteydessä tehtävässä tietojärjestelmien tarkastuksessa. Sisäinen tarkastus keskittyy yleensä

yhteisön omaksi hyväksi tehtävään työhön, eli tarkastetaan, ovatko prosessit toimivia yrityksen kannalta. Sisäisen tarkastuksen näkökulma on lisäksi yleensä tulevaisuudessa. Ulkoinen tarkastus taas keskittää painopisteensä siihen, toimivatko tietojärjestelmät siten, että yrityksen toiminnasta saatu kuva on oikea ja tilinpäätöksen luvut antavat oikean kuvan yrityksen asemasta, eli keskitytään menneeseen aikaan. Tarkastuksen painopiste on laskentatoimen tietojärjestelmissä ja niihin läheisesti kytketyissä järjestelmissä, sillä niiden tuottamien lukujen avulla muodostetaan tilinpäätös. Sisäisen tarkastuksen voi suorittaa yrityksen palkkalistoilla oleva henkilö, tai palvelu voidaan ostaa ulkopuolelta. Lakisääteinen tilintarkastus on tietenkin aina hankittava ulkopuoliselta riippumattomalta tilintarkastajalta. (Riistama 1999, 352; Tietojärjestelmien tarkastuksen - - 1997, 9–10.)

Informaatioteknologia aiheuttaa uusia vaatimuksia tarkastajien pätevyydelle. Tietojärjestelmätarkastajalle ei kuitenkaan ole yhtä ja ainoaa hyväksyttävää taustaa. Järjestelmätarkastuksen voi suorittaa asioihin perehtynyt tilintarkastaja, tai IT-taustan omaava henkilö. Information Systems and Control Association (ISACA) myöntää järjestelmätarkastajille CISA⁷-sertifikaatteja, joilla he voivat todistaa ammattitaitonsa (Pohjola 2010).

Tietojärjestelmätarkastus tulee erottaa atk-avusteisesta tilintarkastuksesta (CAAT, Computer Assisted Audit Techniques). Tietojärjestelmätarkastuksessa tarkastetaan järjestelmien toimivuutta ja niihin rakennettuja kontroleja, kun taas atk-avusteinen tilintarkastus tarkoittaa tietojärjestelmissä olevien tietojen oikeellisuuden tarkastamista automaattisen tietojenkäsittelyn avulla. Järjestelmätarkastuksessa atk-avusteista tilintarkastusta käytetään lähinnä kontrollien ja valvontamenetelmien testaamiseen. (Tietojärjestelmien tarkastuksen- - 1997, 11.)

Yksi informaatioteknologian tuomista uudistuksista on paperiton toimisto, joka tilintarkastuksen näkökulmasta painottuu lähinnä sähköiseen kirjanpitoon. Nykyiset virtuaaliorganisaatiot ja integroidut toimitusketjut olisivatkin mahdollisia ilman paperittoman viestinnän keksimistä. Paperiton toimisto lisäksi saattaa vähentää työkustannuksia ja säästää tilaa ja aikaa. Tilintarkastukselle paperiton toimisto tarkoittaa uudistuksia, kun verrataan aikaisempaan paperidokumentteihin perustuvaan kirjausketjuun. (Kanter 2001, 43.)

Vanhan paperisen ympäristön kontrollit eivät välttämättä ole tehokkaita ja kontrollien kykyä vähentää havaitsemisriskiä on vaikea päätellä. Lisäksi ne harvemmin estävät satunnaisia virheitä. Tämän takia tilintarkastajat tekevät enemmän aineistotarkastuksia, ja tarkastavat kontrollit jälkeinpäin manuaalisesti. Sähköisessä ympäristössä tilintarkas-

---

⁷ Certified Information Systems Auditor

tajat taas tarkastavat sähköisen kirjausketjun varmistaakseen kontrollien toimivuuden ja olemassaolon. (Kanter 2001, 44.)

Yrityksiin on luotu erilaisia kontroleja, joilla kaikilla on oma tarkoituksensa. Käytön tasauskontroleilla pidetään huolta käyttäjien tasaisesta määrästä ja prosessinsäätö valvoo prosessien tasaisuutta ja jatkuvuutta. Sisäänkirjautumiskontroleilla estetään epätoivottujen henkilöiden pääsy tietokantoihin ja -järjestelmiin. Muutoskontroleilla valvotaan ohjelmiin ja tietoihin tehtyjä muutoksia, jotta esimerkiksi tiedettäisiin, kuka muutokset on tehnyt, milloin ja miksi. Tietokannan eheyden valvonnan tähtäin on siinä, että tiedot ovat oikein, eivätkä ristiriidassa keskenään ja sillä pyritään estämään tietojen korruptoituminen. Esimerkiksi jotakin tietoa poistettaessa varmistetaan myös siitä, että myös poistettuun tietoon liitetty tieto poistetaan kannasta. Erilaisilla varautumissuunnitelmissä on tarkoitus välttää tietojärjestelmien käyttökatkot ja pitää liiketoiminnan kautta tärkeät järjestelmät käynnissä myös häiriötiloissa. Sähköisten kontrollien lisäksi tärkeitä ovat myös fyysiset kontrollit, kuten lukot ja sammutussysteemit. Taulukossa 4 esitellään suositeltavat kontrollit eri tasoille.

Taulukko 4 Kontrollitasot (Kanter 2001)

Taso	Kontrolli
Käyttäjät	Käytön tasauskontrollit, Prosessin säätö, Sisäänkirjautumiskontrollit
Sovellukset	Prosessinsäätö, Sisäänkirjautumiskontrollit, Muutoskontrollit
Tietoliikenne	Salaukset, Lähetys-/vastaanottovahvistukset, Saatavuuskontrollit
Tietokannat	Muutoskontrollit, Tietokantojen eheyden valvonta, Käytön tasauskontrollit
Käyttöjärjestelmät	Muutoskontrollit, Turvallisuuskontrollit, Varautumissuunnitelmat
Fyysinen ympäristö	Fyysiset pääsykontrollit, Muutoskontrollit, Saatavuuskontrollit

Sähköisessä kirjausketjussa ei usein nähdä kirjausprosessin järjestystä, vaan se riippuu tarkoituksenmukaisesta järjestelmäsuunnittelusta ja toiminnoista, jotka rekisteröivät tapahtumien järjestyksen. Kun perinteistä kirjausketjua ei ole saatavilla ja ex post materiaalin käyttö ei palvele tarkoitusta, voidaan käyttää uudenlaisia atk-pohjaisia tarkastusmenetelmiä, jotka keräävät tietoa samaan aikaan kuin transaktiot tapahtuvat. (Kanter 2001, 44.)

Gullkvistin (2005, 144–146) tutkimuksessa haastatellut tilintarkastajat eivät kokeneet sähköisen kirjanpidon muuttaneen tilintarkastuksen yleisiä periaatteita. Tilintarkastuksen tekotapa sen sijaan on muuttunut: monia manuaalisia työvaiheita on voitu jättää pois ja suuremman tietomäärän tehokas käsittely on tullut mahdolliseksi. Lisäksi työ on tullut joustavammaksi esimerkiksi etätyömahdollisuuksien kautta. Vierailuja asiakasyri-

tyksessä ei kuitenkaan voida kokonaan korvata tietotekniikan avulla, vaan se on yhä suuri osa tilintarkastustyötä. Toisaalta monien hitaiden aineistotarkastustoimenpiteiden nopeutuessa aikaa jää enemmän keskustelulle asiakkaan kanssa ja erityiskysymyksiin paneutumiselle. Sähköisiä järjestelmiä tarkastettaessa on painotettava ymmärrystä järjestelmän toiminnasta ja riskien tunnistamista. Huomiota on myös aiempaa enemmän kiinnitettävä elektronisen tiedon arkistointiin.

Uusinta uutta taloushallinnon saralla ovat erilaisten pilvipalveluiden hyödyntäminen ja niihin liittyvät kysymykset. Pilvipalveluilla tarkoitetaan Internetin kautta palvelimelta jaettavia ohjelmopalveluita, joihin voidaan päästä käsiksi mistä vain. Periaatteessa pilvipalveluiden avulla yhteisö voisi ulkoistaa esimerkiksi taloushallintonsa, eikä kalliita järjestelmäinvestointeja ja käynnistys- ja kehitysprojekteja tarvita. Tämän takia pilvipalveluiden käyttö hyödyttäisi varsinkin pieniä ja keskisuuria yrityksiä. Pilvipalvelun ohjelmisto voidaan jopa liittää verkkopankkiin, jolloin hidastavia työvaiheita voidaan jättää pois. Tällä hetkellä pilvipalvelut nähdään kuitenkin vielä turvallisuusriskeinä jaetun infrastruktuurinsa takia. Omia tietokantoja ei haluta ulkoistaa yleiselle palvelimelle muiden yritysten tietokantojen joukkoon. Siksi on epätodennäköistä, että yritykset alkaisivat siirtää esimerkiksi taloushallinnon ydinjärjestelmiään pilvipalveluihin lähitulevaisuudessa. (Siljamäki 2010; Rousku 2010; Pilvipalvelut – taloushallinto - -.)

Suomessa on viime vuosikymmeninä yleistynyt käytäntö, jossa taloushallintopalvelut ulkoistetaan ulkopuolisille palveluntarjoajille, kuten tilitoimistoille. Tietojärjestelmien kannalta tämä tarkoittaa usein sitä, että palveluorganisaatio käyttää alihankkijaa, jolta se ostaa tietojärjestelmäpalveluita. Tilintarkastajan tulee arvioida myös nämä järjestelmät. Ongelmia voi aiheuttaa esimerkiksi se, että tietojärjestelmiä päivitetään jatkuvasti ja kiireellisellä aikataululla. Ohjelmiin tehtyjä muutoksia ei kuitenkaan aina voida testata erillisissä testiympäristöissä vaan päivitykset ajetaan suoraan tuotantoympäristöön. Tällaiset käytännöt aiheuttavat merkittäviä riskejä asiakkaiden kirjanpidon oikeellisuudelle. Pilvipalveluissa tällaiset virheet korostuvat entisestään, sillä virhe tulee hetkessä käyttäjien toistettavaksi, mutta se ei ole itse korjattavissa tai peruutettavissa. Tällaisissa tapauksissa tilitoimiston vastuulla on oma-aloitteinen raportointi virheellisyyksistä, jotka vaikuttavat asiakkaan tilinpäätökseen. (Sorjonen, Ihanainen & Anttila 2011, 65, 69.)

Tilintarkastus tulee kehittymään monella osa-alueella ja huomioonotettavia seikkoja ovat esimerkiksi toiminnanohjausjärjestelmät, uudenlaiset kirjausketjut ja transaktiodokumentaatio, vuosittaisen tilintarkastuksen muuttuminen kokoaikaiseksi seurannaksi ja uusien teknologioiden käyttöönotto. Koko ajan kehittyvä informaatioteknologia on myös kasvattanut globaalin yritystoiminnan mahdollisuutta ja luonut yhä monimutkaisempia ansaintamalleja. Toisaalta taas tiedonvälitys on nopeutunut, joten yritysten toiminnasta saadaan parempaa ja ajan tasalla olevaa tietoa. Tilintarkastajan on siis kiinnitettävä huomiota siihen, että vaikka yritysten mahdollisuudet onnistua ovat ehkä suuremmat kuin koskaan ennen, samalla riskitkin ovat kasvaneet. (Lennartson 2010, 24.)

2.3.2 Sisäinen valvonta

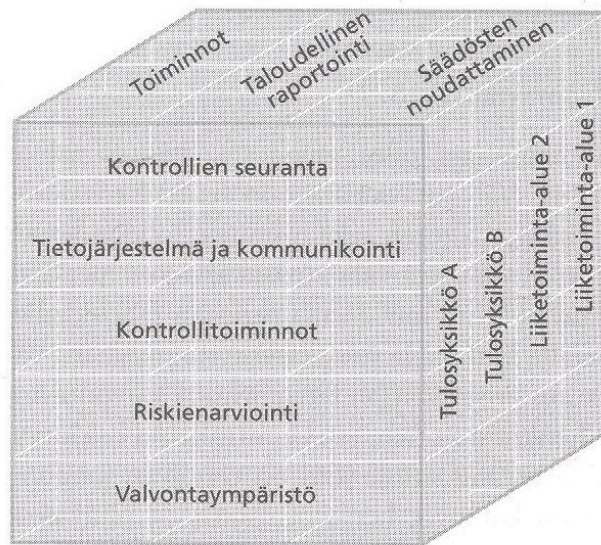
Sisäisellä valvonnalla tarkoitetaan toimenpiteitä, joilla pyritään varmistamaan oikea kirjanpito tilinpäätöksineen, ehkäisemään varallisuuden menetykset ja varmistamaan yhteisön resurssien käyttö tarkoitetulla tavalla. Hyvän sisäisen valvonnan avulla vähennetään sekä tahallisten että tahattomien toimenpiteiden aiheuttamia menetyksiä yhteisölle. Sisäisen valvonnan rakenne riippuu yhteisön koosta, toimialasta, maantieteellisestä hajautuksesta, atk-ympäristöstä ja mahdollisuuksista henkilökohtaiseen valvontaan. (Tilintarkastusalan suositukset 1998, 30–31.)

Sisäinen valvonta toteutetaan manuaalisilla ja ohjelmoiduilla kontrolleilla ja se luodaan tehtävien, vastuun ja valtuuksien jakamisella sekä rekisteritietojen ja ohjelmistojen suojauksella. Kontrollit voivat olla siis elektronisia tai fyysisiä. Joskus voidaan käyttää hyväksi myös ulkopuolista tietoa. Päämääränä on, että yksittäinen henkilö ei pystyisi viemään tapahtumaa koko toimintoketjun läpi. (Halonen & Steiner 2009, 73; Tilintarkastusalan suositukset 1998, 31.) Suomalaisten PK-yritysten tilanteissa tämä ei kuitenkaan aina ole mahdollista, sillä yhteisössä ei välttämättä ole tarpeeksi työntekijöitä valtuuksien jakamiselle (Kokkonen 2000, 40). Tällaisissa tapauksissa tilintarkastajan pitäisi kiinnittää enemmän huomiota mahdollisiin väärinkäytöksen mahdollisuuksiin. Satopään (2002, 112) tutkimuksen mukaan monissa PK-yrityksissä sisäinen valvonta tarkoitti lähinnä omistajajohtajan päivittäistä läsnäoloa ja työtehtävien valvontaa. Osa tutkimuksessa haastatelluista tilintarkastajista ei kiinnittänyt minkäänlaista huomiota sisäisen valvonnan puuttumiseen tai sen kehitykseen. Toisaalta taas yritysten omistuspohjan muutos institutionaalisen omistamisen tullessa yhä tavallisemmaksi on luonut omia vaatimuksiaan tehokkaammalle valvonnalle omistajien ja työntekijöiden suuremman välimatkan takia (Lennartsson 2010, 24).

Yleisimmät sisäisen valvonnan ja riskienhallinnan puutteet yrityksissä ovat riittämättömät tai täysin puuttuvat valvontakäytännöt ja suunnitelmat sekä puutteet riskien raportoinnissa ja tunnistamisessa (Lennartsson 2010, 24–25). Yhteisöt esimerkiksi kuluttavat koko ajan enemmän ja enemmän rahaa tietotekniikan hankintaan, mutta kontrollien luomiseen kulutettu rahamäärä ei ole viime vuosikymmeninä noussut yhtään niin jyrkästi (Bagranoff, Simkin & Strand 2005, 80–81). USA:ssa on tapana tehdä erikseen sisäisen valvonnan tarkastus tilinpäätöstarkastuksen ohessa. On mahdollista, että tilintarkastus kehittyy tähän suuntaan, sanoo Olof Arwinge, joka on tutkinut erityisesti sisäistä tarkastusta ja riskienhallintaa. (Lennartsson 2010, 24–25.)

Sisäisen valvonnan tueksi on kehitetty monia malleja, joista ehkä tunnetuimmat ovat COSO ja COBIT-mallit. COSO-malli pohjautuu 1980-luvun Yhdysvaltalaisiin rahoitusalan skandaaleihin. Tultiin siihen tulokseen, että paras tapa estää talouspetoksia, oli sisäisen valvonnan kehittäminen. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission kehitti sisäisen valvonnan mallin, jota kutsutaan COSO-malliksi. Moni-

ulotteinen malli on saanut paljon huomiota esimerkiksi tietojärjestelmätarkastuksen alalla.

Kuvio 5 COSO-malli (Halonen & Steiner 2009, 65)

COSO määrittelee sisäiset kontrollit prosessiksi, jonka johto on suunnitellut saadakseen vakuuden toimintojen tehokkuudesta, raportoinnin oikeellisuudesta ja säädösten noudattamisesta. Sen mukaan sisäisen valvonnan tulee varmistaa ensisijaisesti seuraavien kolmen osa-alueen toteutuminen; tehokkaat toiminnot, virheetön taloudellinen raportointi ja yhteensopivuus lakien ja muiden säädösten kanssa. (Applegate & Wills 1999.) Malli sisältää lisäksi viisi sisäisen valvonnan osaa, jotka ovat (Singleton 2007, 13–15.):

- Kontrollien seuranta
  - Kuinka suuri on olennaisen virheellisuuden riski?
- Tietojärjestelmä ja kommunikaatio
  - Toimiiko yhteisön kommunikaatio, tiedotetaanko kontrolleista ja niiden merkityksestä ja ymmärtävätkö työntekijät omat vastuunsa?
- Kontrollitoiminnot
  - Onko yhteisöllä riittävät kontrollit, jotka tehokkaasti vähentävät tilinpäätöksessä esiintyvän olennaisen virheellisuuden riskin hyväksyttävälle tasolle?
- Riskienarviointi
  - Tunnistaako yhteisö alueet, joilla olennaisia virheellisyyksiä voi esiintyä?
- Valvontaympäristö
  - Tarkkaileeko ja kehittääkö yhteisö kontrolleitaan jatkuvasti?

Käytettäessä COSO-mallia, jokainen edellä mainituista viidestä osa-alueesta on otettava huomioon. Toisten alueiden vahvuudet saattavat korvata toisilla alueilla havaittuja heikkouksia. (Singleton 2008, 10.) COSO-mallin avulla tehdyssä tarkastuksessa saadaan selville yhteisön sisäisen valvonnan heikkoudet ja niihin voidaan puuttua. Mallin avulla on myös helpompi jakaa työtehtävät mahdollisen tiimin kanssa, ja jokainen voi keskittyä tehokkaasti omaan osaansa kolmesta vaihtoehdosta. Etuna on myös tarkastusten vertailukelpoisuus. (Applegate & Wills 1999).

COBIT poikkeaa COSOsta siten, että se tarkastelee sisäistä valvontaa erityisesti tietohallinnon näkökulmasta. Tilintarkastajille COBIT antaa ennen kaikkea tukea päätöksentekoon ja resursseja ohjata johdon käytäntöjä parempaan suuntaan. COBITin perusperiaate on, että sen avulla yhteisön tietojärjestelmät voidaan saada tuottamaan yhtiön liiketoiminnassaan tarvitseva tieto oikeiden investointien ja järkevien IT-prosessien kautta. Se antaa myös työkaluja IT-prosessien arvioimiseen ja mittaamiseen ja auttaa ymmärtämään liiketoiminnallisten päämäärien, informaatiotekniikan, prosessien ja toimintojen yhteyksiä. (COBIT 4.1, 10, 25.)

COBIT keskittyy erityisesti siihen mitä tulisi saavuttaa, eikä siihen, miten se tulisi saavuttaa. Siksi sen päämääränä onkin prosessien yhdenmukaistaminen. (COBIT 4.1, 25.) Hyvien IT käytäntöjen hallinta on tullut tärkeäksi esimerkiksi kiristyvän säätelyn takia, kuten pankkisektorin vakavaraisuusstandardien BASEL II ja BASEL III takia ja yhdysvaltalaisen Sarbanes-Oxley Actin sisäiseen valvontaan kiinnittämisen huomion takia. Lisäksi suurten IT-investointien tarkoituksenmukaisuus ja lisäarvontuotto kyky halutaan usein tarkistaa.

Näiden viitekehysten avulla yhteisöt voivat arvioida omia käytäntöjään ja organisatorakenteitaan. Ne antavat mallin hyväksi havaituista käytännöistä, jotka ehkäisevät sisäisen valvonnan toimimattomuuden riskiä. Suomessa viitekehysten noudattaminen ei ole pakollista, mutta sellaiset julkisen kaupan kohteina olevat yhteisöt, jotka on listattu Yhdysvalloissa, ovat Sarbanes-Oxley Actin mukaan velvoitettuja käyttämään jotakin yleisesti tunnustettua viitekehystä arvioidessaan sisäistä valvontaansa. Muutkin viitekehukset ovat sallittuja, mutta COSO on laajalti tunnettu ja täyttää SEC⁸in kriteerit. (Securities and Exchange Commission.)

Taloushallinnon ulkoistaminen palveluyrityksille, kuten tilitoimistoille, on yleistynyt Suomessa viime aikoina. Suuretkin yritykset ovat saattaneet siirtää tilintarkastuksen kannalta relevantteja osa-alueita, kuten esimerkiksi palkanlaskennan ja laskutuksen, ulkopuolisille palveluyrityksille. (Tomperi 2009, 47.) ISA 402 ohjeistaa palveluorganisaatiota käyttävien asiakkaiden tilintarkastuksista. Sen mukaan tilintarkastajan on muodostettava käsitys palveluyritykselle siirrettyjen toimintojen luonteesta ja merkittävy-

---

⁸ Securities and Exchange Commission

destä, sekä niiden vaikutuksesta asiakasyhteisön sisäiseen valvontaan tunnistaakseen olennaisen virheellisuuden riskit. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 366.) Sisäiseen valvontaan vaikuttaa esimerkiksi se, toteutetaanko palvelu yhteisön tiloissa vai muualla ja käytetäänkö asiakasyhteisön vai palveluyrityksen tietojärjestelmää. Mikäli asiakasyhteisö hoitaa itse liiketapahtumien hyväksymisen, yhteisö voi huolehtia valvonnasta tehokkaasti, mutta jos kokonaisvastuu muun muassa kirjanpidosta on siirretty palveluyritykselle, yhteisön täytyy luottaa palveluyrityksen omaan sisäiseen valvontaan. (Tomperi 2009, 47–48.)

Käytännössä tilintarkastaja voi varmistua kontrollien riittävydestä myös ulkoisten palveluiden osalta palveluorganisaatiossa olevia kontrolleja kuvaavan sekä niiden rakenteesta kertovan raportin hankkimisella (ns. 1-tyypin raportti) tai palveluorganisaatiossa olevia kontrolleja kuvaavan sekä niiden rakenteesta ja tehokkuudesta kertovan raportin hankkimisella (ns. 2-tyypin raportti). Lisäksi tilintarkastaja voi vierailta palveluorganisaatiossa ja suorittaa toimenpiteitä, joilla hän varmistuu kontrollien toimivuudesta tai hän voi käyttää toista tilintarkastajaa näiden tietojen hankkimiseksi. ISA 3402 ohjeistaa palveluorganisaation tilintarkastajan raportointia käyttäjyhteisön tarkastajalle ja ja johdolle, sekä palveluyhteisön johdolle. Vastuuta taloudellisen raportoinnin luotavuudesta ei kuitenkaan ulkoistaa, vaan se kuuluu ulkoistajan johdolle. (Sorjonen – Ihanainen – Anttila 2011, 67.)

2.3.3 *Atk-avusteinen tilintarkastus*

Atk-avusteinen tarkastus on tarkastustoimintaa, joka suoritetaan käyttämällä tietokoneita ja ohjelmistoja. Suppeimmillaan atk-avusteisen tarkastuksen apuvälineiksi luetaan sovellusohjelmien kontrollien ja toiminnan testauksen välineet, tapahtumien valikoinnin ja seurannan välineet sekä aineistotarkastuksen välineet. Laajimmillaan sen nähdään sisältävän kaikki tarkastustoiminnan tehokkuutta lisäävät ohjelmistot tekstinkäsittelystä asiantuntijajärjestelmiin. Keskeisimpiä välineitä määritelmistä riippumatta ovat kuitenkin erilaiset tietojen hakuun ja analysointiin käytettävät ohjelmistot. (Riistama 1999, 356–358.) Tilintarkastusohjelmistot voidaan jakaa neljään kategoriaan, joita ovat (Sayana 2003):

- data-analyysiohjelmistot
- verkon turvallisuuden arviointiin käytettävät ohjelmistot
- käyttöjärjestelmä ja tietokantojen hallintajärjestelmien turvallisuuden arviointiohjelmistot
- ohjelmistojen ja koodien testausvälineet

Suosituimpia tilintarkastajien keskuudessa edellä mainituista ovat erilaiset data-analyysiohjelmistot, jotka hakevat dataa yleisimmistä tiedostomuodoista ja tietokannoista (Sayana 2003).

Saadakseen tarkastettavan materiaalin omaan käyttöönsä tilintarkastaja voi hakea tiedot lähiverkon kautta suoraan serveriltä tarkastusohjelmistolla ja siirtää asiakkaan poimimat tiedot edelleen käsiteltäviksi omalle tietokoneelleen. Joskus data voidaan hakea myös etäyhteyden avulla, jolloin tilintarkastajan ei tarvitse matkustaa asiakasyrityksen tiloihin. Tiedot voivat olla valmiina tiedostoina tarkastajan pyytämässä muodossa tai niiden tiedostomuotoa voi olla tarve muokata ennen tarkastusta. Tietoja voidaan siirtää myös esimerkiksi CD-levyillä tai ulkoisilla kiintolevyillä. (Sayana 2003; Riistama 1999, 364.) Saatavilla on myös ohjelmistoja, joilla tilintarkastaja voi imuroida omalle koneelleen eri asiakkaiden erilaisista laskentajärjestelmistä ja tuottaa niistä yhdenmuukaiset raportit. Kaikkien raporttien samanmuotoisuus auttaa tilintarkastajaa keskittymään itse tarkastusprosessiin ja tietojen analysointiin. (Ihanainen 2007, 25.) Kun tiedot ovat tilintarkastajan koneella, hän voi suorittaa tarpeelliset tarkastustoimenpiteet. On tärkeää varmistua siitä, että hankittu data on todella kopio oikeasta datasta. (Sayana 2003.)

Tilintarkastajan tulisi aina harkita atk-avusteisten tekniikoiden käyttöä. Joissain tapauksissa ne eivät ole välttämättömiä, mutta tehostavat huomattavasti tarkastustoimintaa. Joskus taas tarkastusta on mahdotonta suorittaa ilman niiden käyttöä. Jotkin tietokoneohjelmistot esimerkiksi suorittavat toimintoja, joista ei jää näkyvää jälkeä. Tällaisessa ympäristössä manuaalinen tarkastus ei palvele tarkoitusta, vaan riittävät tiedot saadaan vain tekniikka hyödyntämällä. (Auditing standards - -, 3.)

Tilintarkastuksessa yleisiä tarkastuskohteita ovat käyttöomaisuus, vaihto-omaisuus, myyntisaamiset, myynti, asiakkaat, rahoitusomaisuus, ostovelat, velat ja palkat. Näistä voidaan ohjelmistojen avulla etsiä esimerkiksi poikkeamia, keskiarvoja, hajontoja ja epäsäännönmukaisuuksia. Tarkastusohjelmistot sisältävät valmiita komentoja, joiden avulla on helppoa tehdä tarkastuksia. Tarkastuksia voi tehdä myös erilaisilla tilasto-ohjelmistoilla ja taulukkolaskennan avulla, mutta se on usein hidasta. Erityisesti tilintarkastukseen suunnitellut ohjelmistot myös yleensä dokumentoivat analyysien kulun. (Riistama 1999, 366–370.) Atk-avusteisia tekniikoita käytettäessä dokumentoinnin pitäisi sisältää se, mitä on tehty, mitä on saatu tulokseksi ja näistä tehdyt johtopäätökset. Dokumentointiin olisi hyvä myös sisällyttää mahdolliset tekniset ongelmat ja niiden ratkaisut sekä mahdolliset suositukset ja parannukset käytettyihin tekniikoihin seuraavalle vuodelle. (Auditing standards - - 5.)

Tavanomaisia virheitä atk-avusteisten tilintarkastustekniikoiden käytössä ovat samojen suosituimpien tekniikoiden käyttö jokaiseen tarkastuskohteeseen ilman riskianalyysia, liian aikaiset päätökset siitä, mitä tekniikoita tarkastukseen valitaan ja tietojenhaun epätehokkuus. Näitä virheitä voidaan välttää kunnollisen suunnittelun avulla. Vaikka

atk-avusteiset tekniikat usein helpottavatkin riskien huomaamista, on muistettava, että teknikoiden tehokkuus on lähtöisin tilintarkastajan omasta luovuudesta ja kriittisestä harkinnasta. (Paukowitz & Paukowitz 2000, 27–28.)

3 TILINTARKASTUSTOIMEKSIANNON SUUNNITTELU

3.1 Suunnittelua koskevat suositukset

Tilintarkastustyön vastuullisuus todettiin ensimmäistä kertaa vuodesta 1980 alkaen voimaan tullessa osakeyhtiölaissa. Tilintarkastuksen suunnittelua ja riskienhallintaa koskeva sääntely on ollut laintasoista vasta vuodesta 1995 lähtien. KHT-yhdistys on kuitenkin julkaissut yksittäisiä tilintarkastusta koskevia suosituksia 1970-luvusta alkaen. Vuoden 1994 tilintarkastuslain mukaan jokaisen tilintarkastajan oli noudatettava hyvää tilintarkastustapaa, mutta hyvän tilintarkastustavan määritelmä oli varsin epätarkka. Vuonna 2000 KHT-tilintarkastajat ry:n jäsenet sitoutuivat noudattamaan kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin perustuvia suosituksia. Esimerkiksi suositus ”väärinkäytökset ja virheet” aiheutti paljon keskustelua, sillä tilintarkastajan oli kyettävä osoittamaan, että väärinkäytösten ja virheiden riskit oli otettu huomioon. Säännökset kuitenkin velvoittivat vain KHT- ja HTM-yhdistysten jäseniä. Vuonna 2007 ISA-standardeista, joihin kuuluu monia suunnittelua ja riskien hallintaa koskevia standardeja, tuli laintasoista sääntelyä. (Kosonen 2005, 54, 80–81, 86.)

Tilintarkastusta koskevasta suunnittelusta ohjeistetaan ISA 300 -standardissa. Tämän lisäksi ISA 315 ohjeistaa olennaisen virheellisuuden riskien tunnistamiseen ja arvioimiseen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla. Tilintarkastuslaissa ei mainita mitään suoranaisesti suunnittelua koskevaa, mutta esimerkiksi ammattieettisten periaatteiden noudattamisvaatimuksen voidaan ajatella viittaavaan suunnittelun tarpeellisuuteen. ISA 330 ohjeistaa toimenpiteistä, joihin tilintarkastajan tulee ryhtyä arvioituihin riskeihin vastaamiseksi, kuten tarpeellisen evidenssin hankkiminen ja muut suunnitellut toimenpiteet (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 340).

ISA 300 käsittelee pääosin jatkuvien tilintarkastustoimeksiantojen suunnittelua. Sen mukaan tilintarkastuksen suunnitteluun kuuluu tilintarkastuksen kokonaisstrategian laatiminen toimeksiantoa varten ja varsinaisen tilintarkastussuunnitelman laatiminen. Riittävä suunnittelu hyödyttää tilintarkastusta monin tavoin ja tilintarkastajan tavoitteena on siksi suunnitella tilintarkastus siten, että se tulee suoritetuksi tehokkaasti. Kaikkien toimeksiantotiimin avainhenkilöiden tulee olla mukana suunnittelussa. On myös huomattava, että tilintarkastuksen suunnittelu on koko tilintarkastuksen aikainen iteratiivinen prosessi, eli tilintarkastussuunnitelmaa tulee muokata tarpeen tullen. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 266–268.)

Ennen toimeksiantoa tilintarkastajan tulee suorittaa ISA 220 edellyttämät asiakassuhteen jatkamista ja tilintarkastustoimeksiantoa koskevat toimenpiteet ja arvioida eettisten vaatimusten noudattamista, sekä saada ISA 210:n edellyttämällä tavalla käsitys toimeksiannon ehdoista. Tämän jälkeen tilintarkastajan tulee laatia tilintarkastuksen laajuuden,

ajoituksen ja suuntaamisen kattava kokonaistrategia, joka ohjaa suunnitelman laatimista. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 267–268.) Kokonaistrategiaa laatiessa tilintarkastajan tulee (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 267)

- yksilöidä toimeksiannon laajuuden määrittelevät piirteet
- varmistua toimeksiannon raportointitavoitteista pystyäkseen suunnittelemaan tilintarkastuksen ajoituksen ja sen vaatiman kommunikoinnin
- harkita tekijöitä, jotka ovat merkittäviä työn kohdistamisen kannalta
- harkita toimeksiannon alustavien toimenpiteiden tuloksia ja mahdollisissa edeltävissä toimeksiannoissa saavutetun tietämyksen relevanttiutta
- varmistua tarvittavien resurssien luonteesta ja kohdistamisesta

Tilintarkastajan tulee laatia tilintarkastussuunnitelma, johon sisällytetään kuvaus ISA 315 mukaisista riskiarviointitoimenpiteistä ja muista tilintarkastustoimenpiteistä. Tilintarkastuksen kokonaistrategiaa ja tilintarkastussuunnitelmaa päivitetään tarpeen mukaan toimeksiannon aikana. Huomiota tulee kiinnittää myös toimeksiantotiimin jäsenten ohjaukseen ja valvontaan. Niin kokonaistrategia kuin suunnitelman sisällytetään tilintarkastusdokumentaatioon. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 267–269.)

ISA 315 käsittelee tilintarkastajan velvollisuutta tunnistaa riskit asiakkaan tilinpäätöksen olennaisesta virheellisyydestä. Standardin mukaan tilintarkastajan tulee asiakasyhteisöön, sen sisäiseen valvontaan ja sen toimintaympäristöön tutustumisen perusteella osata arvioida virheellisyyden riskejä. Arvion mukaan tilintarkastajan tulee suunnitella toimenpiteet, joiden avulla riskejä voidaan pienentää. Riskienarviointitoimenpiteiden kautta hän saa perustan olennaisen virheellisyyden riskin arvioimiselle tilinpäätöstasolla ja kannanottotasolla. Riskienarviointitoimenpiteet eivät kuitenkaan itsessään riitä tilintarkastuslausunnon perustaksi. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 280–281.)

Riskienarviointitoimenpiteisiin pitää kuulua seuraavia toimenpiteitä (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 281):

- tiedustelut toimivalle johdolle ja muille sellaisille henkilöille, joilla saattaa olla sellaista tietoa, joka auttaa väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvan olennaisen virheellisen riskin tunnistamisessa.
- analyttiset toimenpiteet
- yleinen havainnointi ja yksityiskohtainen tarkastus

Tilintarkastajan tulee myös arvioida, onko asiakassuhteen jatkamis- tai hyväksymisprosessin aikana saatu tietoa, joka on merkityksellistä olennaisen virheellisyyden riskien tunnistamisen kannalta. Tällaista tietoa on myös saatettu saada muiden asiakkaalle suoritettujen toimeksiantojen, kuten konsultointitoimeksiantojen yhteydessä. Aikaisempien tilintarkastusten tai muiden toimeksiantojen yhteydessä saatu tieto on kuitenkin saattanut menettää merkityksensä, mikäli asiakasyrityksessä on tapahtunut muutoksia. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 281, 291.)

ISA 315:n mukaan tilintarkastaja muodostaa käsityksen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä tutustumalla yhteisöä koskevaan sääntelyyn ja muihin ulkoisiin tekijöihin, yhteisön luonteeseen, tilinpäätöksen laatimisperiaatteiden valintaan ja soveltamiseen, sekä niissä mahdollisesti tapahtuneisiin muutoksiin ja niiden soveltumisesta yhteisöön. Tärkeitä ovat myös tiedot yhteisön tavoitteista ja strategioista sekä niihin liittyvistä riskeistä ja tiedot yhteisön tavoista mitata ja tarkastella taloudellista tulosta. Yhteisön sisäisestä valvonnasta muodostettava käsitys tarkoittaa lähinnä yhteisön omien kontrollien tarkastelua. Kaikki nämä kontrollit eivät kuitenkaan ole tilintarkastuksen kannalta relevantteja. Tärkeämpää on saada käsitys siitä, että tilintarkastuksen kannalta tärkeät kontrollit ovat käytössä. Yhteisön sisäisen valvonnan arviointiin kuuluu valvontaympäristön, yhteisön riskienarviointiprosessien, tietojärjestelmien ja yhteisön sisäisen kommunikoinnin luonne. Mikäli yhteisöllä on sisäinen tarkastus, sen tehtävien luonne ja sijoittuminen organisaatioprosessiin sekä sen suorittamat toimenpiteet pitää ottaa huomioon päätettäessä siitä, onko sisäinen tarkastus relevantti tilintarkastuksen kannalta. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 282–285, 305.)

Jotta tilintarkastaja voisi tunnistaa ja arvioida olennaisen virheellisyyden riskejä, hänen pitää koko tilintarkastusprosessin ajan olla valppaana riskien tunnistamisen osalta. Mikäli tilintarkastaja havaitsee erityistä harkintaa aiheuttavan riskin, hänen tulee ottaa huomioon seuraavat seikat (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 286.):

- onko kyseinen riski väärinkäytösriski
- liittyykö riski merkittäviin viimeaikaisiin muutoksiin taloudessa, laskentatoimessa tai muulla alueella ja vaatiiko se sen vuoksi erityistä huomiota
- liiketapahtumien monimutkaisuus
- liittyykö riskiin merkittäviä lähipiiriliiketoimia
- subjektiivisuuden aste kyseiseen riskiin liittyvän taloudellisen tiedon mittaamisessa
- liittyykö riski epätavallisilta vaikuttaviin merkittäviin liiketoimiin.

Jos tilintarkastaja huomaa merkittävän riskin olemassaolon, hänen pitää muodostaa käsitys kyseistä riskiä koskevista kontroleista, kontrollitoiminnot mukaan lukien. Jos havaittavissa on riskejä, joista ei ole mahdollista hankkia tarvittavaa evidenssiä aineistotarkastustoimenpiteillä, tilintarkastajan tulee asettaa erityistä tarkkuutta tällaisten riskien kontrollitoimenpiteisiin. (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 286–287.)

3.2 Tilintarkastustoimeksiannon vastaanottaminen

Toimeksiannon vastaanottamispäätös on monimutkainen kokonaisuus, jossa huomioidaan monia asioita asiakkaan taloudellisesta tilanteesta sisäisen valvonnan riskeihin. Asiakkaan hyväksyminen ja lausunnon antaminen on syytä harkita tarkkaan ammattieet-

tisten periaatteiden mukaan, sillä väärällä valinnalla voi olla ikäviä seurauksia niin itse tilintarkastajalle, kuin koko tilintarkastusammattillekin. Pahimmassa tapauksessa edessä on hyväksymisen menettäminen ja suuret vahingonkorvaukset. (Wittek, van der Zee & Mühlau 2008, 99.)

Ennen asiakassuhteen hyväksymistä tai jatkamista tilintarkastajan tulee suorittaa asiakassuhteen arviointia, jonka avulla voidaan varmistaa toimeksiantoriskin taso. Arvioinnissa on hyvä ottaa huomioon myös kolmansilta osapuolilta saatava tieto. Näitä arviointeja voidaan myöhemmin käyttää hyväksi toimeksiannon riskienarvioinnissa. (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 82–83.) Potentiaalista asiakasta koskevaa tietoa voi hakea muun muassa Internetistä ja yritysrekistereistä. Mikäli asiakas on suurissa taloudellisissa vaikeuksissa, antanut aiemmassa toimeksiannossa vääriä tietoja tai mikäli tilintarkastaja epäilee omaa ammattitaitoaan tarkastuksesta suoriutumisen kannalta, asiakassuhteen hyväksyminen tai jatkaminen voi olla mahdotonta. Kun toimeksianto on hyväksytty, sen ehdot tulisi määritellä toimeksiantokirjeessä, jonka kumpikin osapuoli allekirjoittaa. Toimeksiantokirje on paikallaan erityisesti siksi, että se ehkäisee väärinymmärryksiä molemmilta tahoilta. (Kv. stand. sov. ohje - - 2009, 82–83.)

Toimeksiantokirjeessä vahvistetaan toimeksiannon vastaanottaminen, tilintarkastuksen tavoitteet ja laajuus, tilintarkastajan veloitteet asiakasta kohtaan ja raportoinnin muoto (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 275). Kuitenkaan vielä vuonna 2010 toimeksiantokirjeet eivät olleet sanottavammin yleistyneet PK-yritysten tilintarkastuksissa. (Silvo 2010). Toimeksiantokirjettä käyttävät lähinnä kansainvälisiin ketjuihin kuuluvat KHT-yhteisöt. Toimeksiantokirjettä ei laadita yleensä uudestaan jokaiselta tilikaudelta toimeksiannon jatkuessa, eikä välttämättä silloinkaan, kun tilintarkastaja valitaan vain vuodeksi kerrallaan. (Silvo 2010; Tomperi 2009, 51.)

Yhteisön tilintarkastajana jatkaminen on yhtä tärkeä päätös, kuin uuden asiakkaan hyväksyminenkin. Siksi asiakkaiden tilanne tulisi arvioida joka vuosi. Esimerkiksi asiakkaan halukkuus rajoittaa tilintarkastuksen osa-alueita, palkkioidenmaksuvaikeudet tai epäilykset asiakkaan epärehellisestä tai huolimattomasta toiminnasta voivat olla sellaisia syitä, jotka johtavat toimeksiannon hylkäämiseen. (Arens ym. 2003, 186.)

Wittek, van der Zee ja Mühlau (2008, 110–113) ovat tutkineet tilintarkastustoimeksiannon vastaanottamista. Tutkimuksessaan he saivat selville, että asiakas hyväksyy helpommin, mikäli sen kautta on mahdollista saada myös muita tehtäviä, kuten konsultointitoimeksiantoja. Ammatillista asiantuntemusta painottavat toimistot ottavat vähemmän riskejä, kuin kaupallisemmin suuntautuneet, mutta myös niillä lisätoimeksiantojen mahdollisuus toimii hyväksymisen kannustimena. Yllättävänä tuloksena yhteisön käyttämien rankaisukeinojen tiukkuus ei suinkaan vähentänyt riskillisten asiakkaiden hyväksyntää vaan ennemminkin lisäsi sitä. Tätä saattaa selittää esimerkiksi se, että aggressiiviseen asiakashankintaan kannustavat yhteisöt myös käyttävät suurempia rangaistuksia. Asiakkaan hyväksyntään vaikutti myös yhteisön käyttämä kannustinjärjestelmä.

Asiakashankintaan eniten vaikuttavia tekijöitä ovat tutkijoiden mukaan kannustinjärjestelmä, yrityksen strategia ja organisaatiokulttuuri.

Johnstonen ja Bedardin (2003, 1022) tutkimuksen mukaan tilintarkastusyhteisöt kokevat hallitsevansa esimerkiksi väärinkäytösriskiä ja virheriskiä erilaisten asiantuntijoiden käytön avulla. Mikäli asiantuntijoita voidaan käyttää, riskikkäämmät toimeksiannot hyväksytään helpommin. Johnstonen (2000, 20–21) tutkimuksen mukaan asiakkaan hyväksyminen on monimutkainen prosessi, jossa arvioidaan niin asiakkaan liikeriskiä, tilintarkastajan liikeriskiä kuin tilintarkastusriskejäkin. Tilintarkastajat kuitenkin enemminkin jättävät riskikkäät asiakkaat hyväksymättä, kuin muuntavat proaktiivisesti toimintatapojaan tai hinnoitteluaan riskien mukaisiksi, mikäli asiakas koetaan liian riskikkääksi.

3.3 Toimeksiannon riskiperusteinen suunnittelu

3.3.1 Yleistä suunnittelusta

Tilintarkastus on suunniteltava ennen kaikkea kolmesta syystä. Ensimmäkin tilintarkastukseen tulee pystyä varaamaan tarvittavat resurssit, joten tarvittavasta työajasta ja tarkastuksen ajoituksesta on päästävä selville. Toiseksi työn edellyttämien resurssien laatu on selvitettävä. Yhteisöt ovat erilaisia ja tarvitsevat eri osa-alueiden asiantunte-
musta. Lisäksi toimeksiantojen vaatimustaso vaihtelee. Kolmanneksi suurten toimeksiantojen tapauksessa on valittava, mitä kannattaa tarkastaa ja kuinka usein. Kaikkia mahdollisia kohteita ei ole mahdollista tai kannattavaa tarkastaa joka vuosi. (Riistama 1999, 78.)

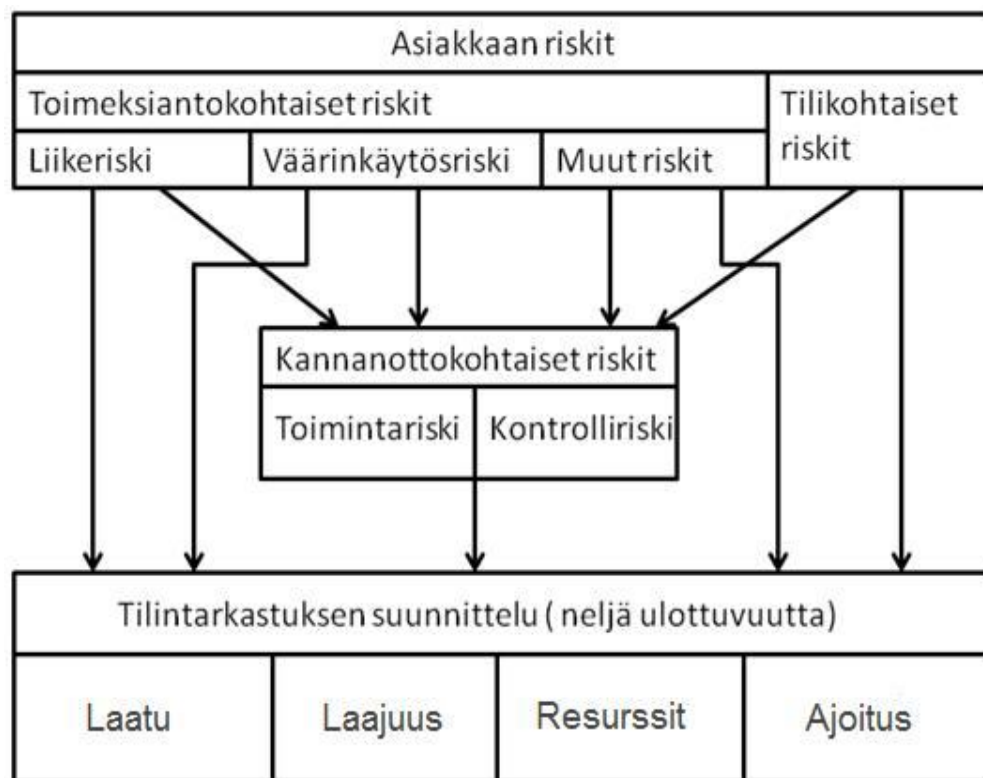
Joskus tilintarkastus on siis suunniteltava yhtä tilikautta pidemmälle ajanjaksolle. Tällöin voidaan puhua tilintarkastuksen strategisesta suunnittelusta. Tilintarkastuksen kokonaisstrategian eli yleissuunnitelman osa-alueita ovat asiakasta koskevien perustietojen hankinta ja niiden ylläpito, asiakkaan toiminnan jaottelu eri kohteisiin tai osa-alueisiin, riskien ja olennaisuuksien arviointi, tarkastuksen vuosittaiset painotukset, kontrolliympäristön arviointi, going concern -periaatteen arviointi ja asiakkaan odotusten selvittäminen. (Tomperi 2009 41; Riistama 1999, 78.)

Vuosittain tehtävään suunnitteluun kuuluu tarkastuskohteita koskevien tietojen hankinta, olennaisen virheen tai puutteen riskin arviointitoimenpiteet, työajan ja työn ajoituksen suunnittelu, tarvittavien resurssien määrittely ja tilintarkastusmenetelmien valinta. Tilintarkastusohjelman suunnittelussa määritellään jokaisen tilintarkastuskerran yksityiskohtainen työohjelma. (Tomperi 2009, 42; Riistama 1999, 78–79.) Yksityiskohtaisessa työohjelmassa määritellään, millaisia tarkastustoimenpiteitä käytetään. Yleensä

jokaisessa tilintarkastuksessa suoritetaan niin kontrollien testausta kuin aineistotarkastustakin. Tällöin tilintarkastukseen sisällytetään kontrollien testaus, analyyttinen tarkastus ja yksittäisten tapahtumien tarkastaminen. (Arens ym. 2003, 293.)

Tilintarkastuksen suunnitelma elää koko toimikauden ajan. Siinä on otettava huomioon esimerkiksi odottamattomat tapahtumat, olosuhteiden muutokset ja jo hankittu tilintarkastusevidenssi. Niiden mukaan arvioidaan, onko kokonaisstrategiaa tai tilintarkastussuunnitelmaa tarpeellista muuttaa toimenpiteiden luonteen ajoituksen tai laajuuden kannalta. (Horsmanheimo & Steiner 2008, 223.)

Tilintarkastajan dokumentoi työpapereihinsa tilintarkastuksen vaiheet ja esiin tulleet asiat, jotta hän voi todistaa tehneensä tilintarkastuksen standardien mukaisesti. Työpapereihin dokumentoidaan esimerkiksi analyyttisen tarkastuksen ja kontrollien tarkastusten tuloksia, ja niihin voidaan liittää myös esimerkiksi kolmannen osapuolen todistuksia, kuten pankin asiakirjoja. Työpapereita onkin helppo käyttää perustana seuraavan vuoden tilintarkastussuunnitelmalle. (Arens ym. 2003, 196–197.)

Kuvio 6 Arvioitujen asiakasriskien ja tilintarkastuksen suunnittelun väliset yhteydet (Fukukawa, Mock & Wright 2006, 44)

Fukukawa, Mock ja Wright (2006) ovat tutkimuksessaan jaotelleet tilintarkastuksen riskit ja yhdistäneet ne suunnitteluprosessiin. Kuvio 7 kuvaa tilintarkastusriskin viitekehystä, josta löytyy kaksi riskinarviointitasoa ja alaosa kuvaa tilintarkastusprosessiin liittyviä valintoja, jotka muuttuvat asiakkaan riskien mukaan. Ylhäältä löytyvät korkeam-

man tason riskiarvioinnit, eli toimeksiantokohtaiset ja tilikohtaiset riskit. Toimeksiantokohtaiset riskit jaetaan liikeriskiin, väärinkäytösriskiin ja muihin riskeihin. Keskellä ovat kannanottotason riskit, eli toimintariski ja kontrolliriski. Tilintarkastajat arvioivat yleensä nämä riskit, ja Audit Risk Modelin mukaan niiden oletetaan olevan yhteydessä toimeksiantokohtaisiin riskeihin ja tilikohtaisiin riskeihin kuviossa nuolten osoittamalla tavalla. Tilintarkastuksen suunnittelun osat on yhdistetty nuolilla edellä mainittuihin kahteen riskitasoon. Suunnittelussa tehdyt valinnat voivat olla yhteydessä niin ylempään tason riskeihin kuin keskelläkin kuvattuihin riskeihin. Suunnitteluun liittyvät päätökset voivat liittyä joko johonkin tiettyyn riskiarvioon, kuten esimerkiksi johtajien tiukasti tulokseen sidottuun palkkiojärjestelmään, tai sitten kannanottotason riskeihin. Tutkimuksen tuloksissa suunnittelun ja riskienarvioinnin suhde oli melko vaatimaton ja eniten suunnitelmiin huomattiin vaikuttavan arvioidut muutokset eri riskeissä. Myös erilaiset liikeriskiin liittyvät tekijät ja asiakkaan koko vaikuttivat suunnitteluprosessiin, mikä oli tutkijoiden mielestä yllättävääkin, kun kyseessä olivat japanilaiset yhteisöt, joissa esimerkiksi oikeuteen haastamisen riski on pienempi, kuin Yhdysvalloissa. (Fukukawa ym. 2006, 44) Myöskään Mock ja Wright eivät löytäneet tutkimuksessaan (1999, 70–72) tuloksia siitä, että suunnitelmat vaihtelisivat asiakkaan riskitasojen mukaan. Syynä he pitävät mahdollista hintakilpailua, suunnitteluprosessin monimutkaisuutta tai tilintarkastajien halua käyttää yhteisön suosittelimia standarditestejä.

3.3.2 *Asiakkaan liiketoimintaan tutustuminen*

Mitä paremmin asiakkaaseen on etukäteen tutustuttu, sitä tehokkaampaa työ on ja sitä enemmän asiakkaalle voidaan olla hyödyksi. Asiakkaan liiketoiminnasta hankitaan yleensä perustiedot jo toimeksiantotarjoustta varten. Liiketoiminnan tutustuminen edellyttää monipuolista asiakasyhteisöön tutustumista. Suotavaa olisi muun muassa organisaatioon ja erityisesti sen laskentaorganisaatioon tutustuminen. Näitä tietoja löytyy esimerkiksi vuosikertomuksesta, mutta usein yksityiskohtaisempi esitys organisaatiosta ja sen henkilömääristä on tarpeen. Eri vuosien tilinpäätöksiä seuraamalla saadaan selville tunnuslukujen kehitystä, joihin on hyvä tutustua. Liiketoiminnan muutokset on kartoitettava samoin kuin asiakkaan toimintaympäristön, kuten kilpailun, suhdanteiden ja sääntelyn muutokset. Mikäli toimiala on tilintarkastajalle vieras, taustatietoa voi hankkia muiden alan yritysten vuosikertomuksista ja tilinpäätöksistä. Lisäksi luottolaitosten tekemät yritysanalyysit voivat olla hyviä tietolähteitä. (Tomperi 2009, 44; Riistama 1999, 79–81.)

Mikäli tilintarkastusta hoitaa tiimi, tiimin jäsenten on hyvä keskustella ja vaihtaa tietojaan, koska tiimin jäsenet saattavat tutustua eri asioihin. Graham ja Bedard (2003, 66) suosittelivatkin tutkimuksessaan juuri tiimin jäsenten välistä kommunikaatiota hyvänä

keinona saavuttaa asiakkaan liiketoiminnan tuntemusta ja sen perusteella riskiarviointia. Kommunikaatiossa on kuitenkin muistettava ottaa jokaisen tiimin jäsenen arvio huomioon, eikä antaa esimerkiksi valtasuhteiden hiljentää tiettyjä jäseniä.

Aikaisemmin asiakasyritykseen tutustuminen noudatti usein kaavaa, jossa hankittiin asiakkaasta perustiedot ja keskityttiin sen jälkeen keräämään tarvittavaa evidenssiä vahvistamaan tilinpäätöksen tietoja ja tarkastustoimenpiteet suunnattiin toimivan johdon tekemiin päätöksiä koskevaan tietoon ja tilinpäätösten sisältöön. Ongelmallista tässä lähestymistavassa oli se, että johdon päätöksistä tallentuvan informaation merkitys ei välttämättä ollut selvä tai ymmärrettävissä. Tietojärjestelmiin tallennetun tiedon sisältö on mahdollista ymmärtää vasta laajan asiakasyritykseen tutustumisen jälkeen. Nykyään ISA-standardeissa edellytetäänkin suurempaa ajankäyttöä yrityksen päätöksentekojärjestelmään perehtymiseen. Vain kunnollisen perehtymisen jälkeen tilintarkastaja voi tunnistaa riskitekijät ja ne avainasiat, jotka asiakkaan tietojärjestelmien pitäisi tallentaa. Nykyään siis asiakasyritykseen tutustumisen ajankäytön jakautumisen pitäisi tilintarkastusstandardien mukaan olla täysin päinvastaista kuin ennen. (Kv. stand. sov. ohjstand - - 2009, 63–64.)

Tilintarkastussuunnitelman tekemiseksi liiketoiminnan osalta kannattaa selvittää esimerkiksi yrityksen päätuotteet, niiden markkinaosuudet, varastointimenettelyt ja takuukäytännöt ja esimerkiksi raaka-aineiden hankintatoimenpiteet. Myös työehtosopimuksiin ja palkkiojärjestelmiin tutustuminen on tärkeää. Talouden ja hallinnon osa-alueilta informaatiojärjestelmät, sisäiset kontrollit, rahoitusjärjestelmät ja investointipolitiikka ovat tärkeitä osa-alueita. Suomalaiset yritykset ovat usein velkaantumisasteeltaan korkeita, joten korkokannan muutosten vaikutus yritysten talouteen on merkittävä, ja siihen tulee tutustua. (Riistama 1999, 81–82.) Tilintarkastajan on parasta käydä itse tarkastamassa asiakkaan toimitiloja, sillä siten voidaan parhaiten ymmärtää organisaation toimintatapoja ja fyysisiä kontroleja (Arens ym. 2003, 190–191).

Tilintarkastajan on asiakasta hyväksyessään kiinnitettävä huomiota myös omiin taitoihinsa, riippumattomuuteensa ja mahdolliseen esteellisyyteensä. Laadunvalvontastandardi ISQC 1.26 mukaan tilintarkastajan tulee luoda toimeksiantojen hyväksymistä ja jatkamista käsittelevät toimintaperiaatteet, joiden avulla tilintarkastaja varmistuu omasta pätevyydestään toimeksiannon suorittamiseksi eettisten vaatimusten mukaisesti. Lisäksi tilintarkastajan pitää arvioida asiakkaan rehellisyys. Rehellisyyden arvioinnissa otetaan selvää esimerkiksi asiakkaan maineesta, toimintakäytännöistä ja viitteistä rikolliseen toimintaan. Tarpeelliset tiedot hankitaan ennen päätöksentekoa ja mahdolliset eturistiriitatilanteet ratkaistaan ja dokumentoidaan. Myös tarkastuksen kuluessa voi ilmetä tietoa, jonka takia toimeksiannon jatkamista on syytä harkita. (Halonen & Steiner 2010, 117–119.)

Kun asiakastiedot on hankittu, on niitä päivitettävä säännönmukaisesti. Toimialakohtaista kehitystä on hyvä seurata, jotta tilintarkastaja ymmärtää asiakkaan suunnitel-

mien realistisuuden. Siksi tilintarkastajalla olisikin hyvä olla hyvä yleistietämys maailman tapahtumista esimerkiksi talouslehtien ja suhdannekatsauksien kautta. (Riistama 1999, 83.)

3.3.3 *Olellaisen virheen määrittely*

Olellaisen virheen määrittely on tärkeä osa tilintarkastuksen suunnittelua. Olellisuuden periaatteesta kerrotaan pääosin standardissa 320. Tilintarkastusstandardit jakavat virheellisyudet virheeseen ja väärinkäytökseen. Virhe on yleensä tahaton ja väärinkäytös tahallinen. Virheellisyttä pidetään olellaisena, jos tilinpäätöksessä esiintyy niin paljon virheellisyksiä, että niiden yhteismäärä todennäköisesti vaikuttaa asiantuntevan henkilön tilinpäätösinformaation perusteella tekemiin päätöksiin. Tilintarkastuksen tarkoituksena ei ole paljastaa epäolellaisia virheellisyksiä, mutta kohtuullinen varmuus olellisten virheellisyksien puuttumisesta tulisi saavuttaa huolimatta siitä, että olellisuuden rajaa on joskus vaikeaa määrittää. (Halonen & Steiner 2010, 45; Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 38, 330.) Tilintarkastajan arvioima olellisuusraja eri tileille ja transaktioille auttaa häntä valitsemaan tarkastettavaa materiaalia ja niiden tarkastusmenetelmiä (Soltani 2007, 229).

Olellaiseen virheellisyteen altistavia tapahtumia ja olosuhteita ovat esimerkiksi toimiminen taloudellisesti epävarmoilla alueilla, toiminta, jota koskee tiukka ja monimutkainen säätely ja muutokset yhteisössä tai yhteisön toimialalla, puutteet ammattitaitoisesta henkilökunnasta ja muutokset avainhenkilöstössä (Kansainväliset tilintarkastus - - 2010, 327). Tällaisissa tilanteissa tilintarkastajan pitäisi kiinnittää enemmän huomiota tarkastukseen ja hankkia riskiherkiltä alueilta tarpeeksi evidenssiä varmistuakseen tilinpäätöksen oikeellisuudesta.

Koskisen (1999, 71, 119) mukaan tilintarkastuksen suunnittelussa tulee ottaa huomioon sekä määrällisten että laadullisten virheiden ja puutteiden vaikutus tilinpäätökseen. Määrällisillä virheillä tarkoitetaan esimerkiksi arvostus- tai jaksotusvirheitä ja laadullisilla virheillä sanallisten esityksien harhaanjohtavuutta tai pakollisten tietojen puuttumista tilinpäätöksestä. Tarkastussuunnitelmaa laadittaessa (Koskinen 1999, 119)

- määritellään alustavat toimintariskin ja kontrolliriskin tasot
- identifioidaan tilintarkastuksen pääkohteet
- asetetaan olellisuusastot
- arvioidaan olellisten virheiden tai väärinkäytösten esiintymisen todennäköisyydet
- määritellään erityiset laskentatoimen kannalta ongelmalliset alueet.

Käsitys olellisuudesta ja suhteellisesta riskistä saattaa muuttua, mitä pidemmälle tarkastuksessa edetään. Tämä johtuu yleensä olosuhteiden muutoksista ja asiakasta kos-

kevan tiedon karttumisesta. Suunnitteluvaiheessa olennaisuuden rajoja ei kannata määrittää absoluuttisina lukuina vaan ennemminkin prosenttiosuuksina esimerkiksi edellisen vuoden tilinpäätöksen lukujen tai budjettien avulla. Virheiden ja puutteiden esiintymisen todennäköisyys vaihtelee tilinpäätöserittäin. Erät vaihtelevat myös sen suhteen, kuinka paljon resursseja vaaditaan virheiden ja puutteiden löytämiseen. Esimerkiksi pankkisaamisten oikeellisuus on todennettavissa helpommin kuin vaihto-omaisuuden arvon oikeellisuus. Olennaisuuskriteeri jaetaan tuloslaskelma- ja tase-erille. Yhden erän painotus ei kuitenkaan saisi ylittää 60 %. Tämä siksi, että jos olennaisuuskriteerin suurin virhe hyväksyttäisiin yhdessä erässä, ei missään muussa erässä saisi enää olla virheellisyyksiä. (Koskinen 1999, 119–124.)

Olennaisuuden rajat ovat viime vuosikymmeninä jatkuvasti tiukentuneet Vancen (2011, 65–66) mukaan. Eri tilinpäätöserien välillä näyttää kuitenkin olevan eroja olennaisuuden rajojen tiukkuudessa. 2000-luvulla olennaisuusrajojen keskiarvo on ollut 6,57 %. Samantyyppisiä tuloksia saivat myös Chewnings ja Higgs (2002, 69) joiden mukaan tulokseen perustuva olennaisuusraja on 4–6 %.

3.3.4 Riskin hinnoittelu

Tilintarkastusta suunnitellessa on myös otettava huomioon tilintarkastuspalkkio ja riskin näkyvyys siinä, eli riskin hinnoittelu. Tilintarkastuksen hinnoittelua koskevan teorian mukaan mitä enemmän tilintarkastukseen panostetaan, sitä pienemmät taloudelliset vahingot tilintarkastuksesta on odotettavissa. Kuitenkin panostuksen rajahyöty on laskeva, eli lisäpanostuksista odotettavissa oleva hyöty pienenee yhä enemmän ja enemmän. Lopulta lisäpanoksen hyöty alittaa sen aiheuttamat kustannukset ja ollaan resurssien käytön optimissa. Jäljelle jäävää riskiä kutsutaan *jäännösriskiksi*. Tilintarkastaja ei kannata tätä riskiä itse, vaan se huomioidaan tarkastuskustannuksissa. Tilintarkastuksen kustannukset siis koostuvat tilintarkastukseen tarvittavien resurssien kustannuksista ja jäännösriskin kustannuksista. (Niemi 2003, 18.)

Niemen (2003, 18–19) tutkimuksessa tilintarkastajan liikeriskin hinnoittelusta oletetaan, että kustannuserot eri tilintarkastusten välillä johtuvat eroista työkustannuksissa ja jäännösriskissä muiden välillisempien kustannuksien ollessa lähes samat jokaiselle tilintarkastukselle. Niemen mukaan hintakilpailu ei voi olla este toimeksiantojen hinnoittelulle riskin mukaan, sillä jos kaikilta veloitetaan sama hinta, matalariskisemmät asiakkaat maksavat riskisempien asiakkaiden kustannukset. Matalariskinen asiakas ei suostu tällaiseen menettelyyn vaan valitsee tilintarkastajan, joka veloittaa häneltä hinnan hänen riskinsä mukaan. Muita syitä riskilisen perimättömyyteen saatetaan kuitenkin löytää.

Niemen (2003, 19, 23–24) mukaan liikeriskin hinnoittelua koskevat aikaisemmat tutkimukset ovat antaneet ristiriitaisia tuloksia, sillä koeolosuhteissa tilintarkastajat näyttä-

vät hinnoittelevan palvelunsa liikeriskin mukaan, mutta todellisissa palkkioissa asiakas-kohtaisen liikeriskin hinnoitteluvaikutusta ei ole havaittu. Hänen omassa tutkimuksessaan asiakkaan ominaisuudet on mitattu muita tutkimuksia tarkemmin ja tulokset ovat erilaisia. Tutkimuksen mukaan suomalainen tilintarkastaja toimii hinnoitteluteorian enustamalla tavalla myös todellisessa elämässä. Tutkimustulosten mukaan riskipreemiota maksavat erityisesti pörssiyritykset, keskimääräistä riskisemmät yritykset ja uudet asiakkaat. Taloudellisissa vaikeuksissa olevat yritykset eivät kuitenkaan maksa riskistä, vaan saattavat jopa saada tarkastuksen halvemmalla. Tämä saattaa johtua esimerkiksi siitä, että palkkio on ollut jo sovittu tilintarkastajan havaitessa asiakkaan heikomman taloudellisen menestyksen. Tilintarkastaja joutuu kuitenkin suorittamaan tarkempaa työtä, mitä aikaisemmin on suunniteltu, jolloin asiakas maksaa vähemmän kuin oli ajateltu. Tuloksissa ei myöskään havaittu asiakkaan koon vaikuttavan tilintarkastajan tuntihinnaan. Johnstone (2000, 20) tutkimuksen mukaan tilintarkastajat arvioivat liikeriskiään asiakkaan liikeriskin ja tilintarkastusriskin perusteella painottaen juuri tilintarkastusriskin osaa. Johnstone ja Bedard (2003, 1022) tutkimuksen mukaan varsinkin taloudellisissa vaikeuksissa olevien asiakkaiden tilintarkastukset hinnoiteltiin kalliimmiksi, eli sillä pyrittiin hallitsemaan riskiä mahdollisista oikeudenkäynneistä ja asiakkaan maksamatta jättämisestä.

3.3.5 *Tilintarkastuksen organisointi ja resurssien kohdistaminen*

Tilintarkastusta ei tarvitse erityisesti organisoida silloin, kun kyse on tilintarkastajan yksin suorittamasta pienen yhteisön tilintarkastuksesta. Suuret toimeksiannot vaativat kuitenkin useampihenkiä tilintarkastustiimiä. Tarkastustiimi sisältää kansainvälisissä tilintarkastusyhteisöissä yleensä päävastuullisen tilintarkastajan, tarkastuspäällikön (*manager*), vanhemmat tilintarkastajat (*senior assistant*) ja nuoremmat tilintarkastajat (*junior assistant*). Päävastuullinen tilintarkastaja on nimensä mukaan vastuussa toimeksiannosta. Hän kokoaa tarkastusryhmän, hyväksyy tarkastussuunnitelman ja -budjetin, seuraa tilintarkastustyötä, kommunikoi asiakkaan johdon kanssa ja laatii sekä allekirjoittaa tilintarkastuskertomuksen. Tarkastuspäällikkö taas johtaa ja koordinoi tilintarkastusryhmän työtä. Vanhemmat ja nuoremmat tilintarkastajat suorittavat käytännön tilintarkastustyön. (Tomperi 2009, 54.)

Tiimin valinnassa huomioon voidaan myös ottaa tilintarkastajien aiemmat kokemukset esimerkiksi samasta alasta, sillä monella alalla on omat riskinsä, joiden tunteminen vähentää tilintarkastuksen riskiä. Joskus voi olla tarpeen käyttää ulkopuolisia asiantuntijoita apuna. Tällaisia voivat olla esimerkiksi juristit. Tiimin pitäminen kokoonpanoltaan mahdollisimman samana vuodesta toiseen edesauttaa asiakkaan liiketoiminnan tuntemista ja luottamuksellisten henkilösuhteiden kehittymistä. Tilintarkastajan on kuitenkin

muistettava ammattieettinen vaatimus riippumattomuudesta. (Arens ym. 2003, 189, 191.)

O’Keefe, Simunic ja Stein (1994, 260) ovat tutkineet tilintarkastustyön määrään ja työn teettämiseen tietyllä ammattitaitotasolla vaikuttavia tekijöitä asiakasyhteisöissä. Tutkimuksessa huomattiin, että asiakasyhteisön koko, monimutkaisuus ja riskisyys selittävät noin 80 prosenttia työtuntien määrästä. Lisäksi tarkastustyön määrän huomattiin kasvavan asiakasyhteisön koon kasvaessa. Tosin lisääntynyt työ oli yleensä alemman tason työtä. Asiakasyhteisön sisäisen valvonnan tason, asiakassuhteen pituuden tai konsultointitöiden suorittamisen asiakasyhteisölle ei huomattu vaikuttavan systemaattisesti työn määrään. Viimeksi mainitun kolmen tekijän vaikutuksen oletetaan vaihtelevan asiakkaan alan ja mahdollisesti tilintarkastusyhteisön mukaan.

Hackenbrack ja Knechel (1997, 495) ovat myös tutkineet resurssien kohdistamista tilintarkastustoimeksiannoissa. Heidänkin tutkimuksessaan asiakkaan koko korreloi positiivisesti työn määrän kanssa ja työn määrä lisääntyy erityisesti suorittavalla tasolla. Myös monimutkaisen yhtiön tarkastuksessa työn lisäys painottuu suorittavalle tasolle. Kun taas kyseessä on normaalia riskikkäämpi asiakas, työn lisäys tapahtuu ylemmällä tasolla ja on ainakin osaksi selitettävissä suunnittelutyön, arviointityön ja asiakaskontaktien kasvaneella määrällä. Niin ylempi kuin suorittavakin taso tekevät enemmän kriittisten alueiden aineistotestausta, kun asiakkaassa on enemmän riskejä. Fukukawan, Mockin ja Wrightin (2011, 104) mukaan erityyppiset riskit lisäsivät työtä eri hierarkiatasoilla. Esimerkiksi kontrolliriskit lisäsivät suorittavan tason työtä, kun taas yrityksen toimintaympäristön aiheuttamat riskit lisäsivät manageritason työtä.

Sisäisen valvonnan tiukkuuden vaikutuksesta tilintarkastuksen resurssienkäyttöön on saatu ristiriitaisia tuloksia. Hackenbrack ja Knechel (1997, 450) eivät näe sen aiheuttavan muutoksia työn määrässä johtuen siitä, että aineistotarkastuksen tekeminen ei korvaannu sisäisen valvonnan tarkastamisella ja arvioinnilla. Basu ja Wright (1997, 86) päätyivät kuitenkin tutkimuksessaan toisenlaiseen tulokseen. Heidän mukaansa kontrolliympäristön toiminnan varmistaminen on tehokas ja kustannuksia säästävä keino, koska kun voidaan luottaa asiakkaan kontrolliympäristöön, aineistotarkastuksen määrää voidaan vähentää. Lisäksi Daigle, Kizirian & Sneathen (2005, 86–87) havaitsivat tutkimuksessaan, että hyvän kontrolliympäristön etuna on järjestelmien tarkastuksen kulujen väheneminen.

Tilintarkastaja joutuu suunnitellessaan miettimään mitä hän tarkastaa manuaalisesti ja mitä atk-avusteisen tilintarkastuksen avulla. Tehdessään valintoja hänen on kiinnitettävä huomiota siihen, millaisia tuloksia molemmilla tavoilla saadaan, mitä kuluja niihin liittyy ja millaisia erilaisia testejä atk-avusteisesti voidaan aineistosta tehdä. Varsinkin, jos aikaa tarkastuksen tekoon on vähän käytettävissä, voi olla parempi käyttää atk-avusteisia menetelmiä, vaikka manuaaliset menetelmät olisivat mahdollisia ja halvempia. Atk-avusteisia tekniikoita käytettäessä on tärkeää varmistaa, että tarpeelliset lait-

teistot, tiedostot ja ohjelmat ovat käytettävissä. Yhteisöt eivät välttämättä säilytä tarvittavia tiedostoja määräämättömiä aikoja, joten tarkastajan tulisi varmistaa yhdessä asiakasyhteisön kanssa, että nämä tiedostot ovat hänen käytettävissään tarkastusajankohtana. (Auditing standards - , 4.)

Janvrin, Bierstaker ja Lowe (2009, 98, 101) ovat tutkineet erikokoisten tilintarkastusyhteisöjen atk-avusteisten tilintarkastusmenetelmien käyttöä suhteutettuna asiakkaan arvioituun kontrollirisktiin. Tilintarkastusyhteisöt käyttävät atk-avusteisia tekniikoita yleensä asiakkaiden järjestelmiin ja toimintoihin tutustumisessa ja testatessaan järjestelmien ja ohjelmistojen kontroleja. Big 4 -tilintarkastusyhteisöt käyttävät yleisesti enemmän asiantuntijoita ja atk-avusteisia tekniikoita hyväkseen, johtuen ehkä paremmista resursseista tai asiakaspohjan erilaisuudesta.

3.4 Tietojärjestelmien tarkastamiseen liittyvä suunnittelu

3.4.1 Yleistä tietojärjestelmätarkastuksen suunnittelusta

Tietojärjestelmätarkastuksen suunnittelu pohjautuu riskiperusteiseen tilintarkastussuunnitelmaan. Resurssien puutteen takia tarkastukset pitää suunnata alueille, joilla riskiä on enemmän ja joiden tarkastuksesta asiakas hyötyy eniten. Tärkeitä tarkastuskohteiden valitsemisperusteita ovat esimerkiksi

- järjestelmän tärkeys
- edellisestä tarkastuksesta kulunut aika
- järjestelmässä liikkuvat varat
- järjestelmän uutuus.

Myös järjestelmiä, joita vasta kehitetään, olisi hyvä tarkastaa. Kuten muutenkin tilintarkastusta suunniteltaessa tietoa hankitaan haastattelemalla ja tutkimalla organisaation dokumentteja. Haastattelut pyritään tekemään tavalla, joka ei aiheuta haastateltavassa tunnetta puolustautumiseen, vaan haastateltavan on ymmärrettävä yhteistyön merkitys. Haastateltavia täytyy myös ohjeistaa puhumaan termeillä, jotka tarkastajakin ymmärtää. (Petterson 2005, 44.)

Kun tarvittava tieto organisaatiosta on saatu, voidaan luoda lista järjestelmäkontrollien tavoitteista. Näillä tavoitteilla tarkoitetaan päämääriä, jotka saavutetaan asettamalla erilaisia kontroleja, ja niitä on lueteltu esimerkiksi COBIT-viitekehyksessä. Näiden päämäärien avulla tarkastaja luo järjestelmätarkastuksen rungon ja pystyy jakamaan sen pienempiin osa-alueisiin. Yksinkertaistetusti esimerkiksi järjestelmän turvallisuus on

yksi päätavoite ja siitä huolehditaan esimerkiksi päivittämällä tietoturvaohjelmisto. Tarkastaja haastattelee henkilökuntaa ja hankkii todistusaineistoa tietoturvan päivittämisestä, jonka jälkeen hän päättää, hyväksytäänkö toimenpiteet riittävinä. (COBIT 4.1; Petterson 2005, 43.)

Järjestelmätarkastuksen suurimpia haasteita on teknologian jatkuva kehittyminen. Uusien järjestelmien turvallisuuskysymykset, järjestelmien yhteensopivuus, langattomat yhteydet ja disaster recovery -tilanteet luovat suuria haasteita niin asiakkaille itselleen, kuin myös järjestelmätarkastajille. (Petterson 2005, 44–45.) Myös olennaisuuden käsite tuottaa omat haasteensa. Tilintarkastuksessa olennaisuus voidaan usein määrittää esimerkiksi rahasummien avulla, mutta tietojärjestelmiin kohdistuvien riskien merkittävyyttä voi olla vaikeaa havaita. Kuinka monen ihmisen pääsy esimerkiksi tiettyihin tietokantoihin on merkittävä riski? Tarkastajan on tällaisissa tilanteissa luotettava omaan kokemukseensa ja järkeensä. (Tietojärjestelmien tarkastuksen - - 1997, 14.)

Tietojärjestelmätarkastuksen suunnitteluun kuuluu monia samoja osa-alueita, kuin perinteisen tilintarkastuksenkin suunnitteluun. Suunnittelu voidaan jakaa pitkän tähtäimen suunnitelmiin, vuosisuunnitelmiin ja erityistarkastusten suunnitelmiin. Näistä kaksi ensin mainittua on hyvä jättää joustaviksi, jotta voidaan helpommin sopeutua muuttuviin olosuhteisiin. (Tietojärjestelmien tarkastuksen - - 1997, 22–23.)

Kuten tilintarkastussuunnitelmassa, myös järjestelmätarkastuksessa avainasemassa on liiketoiminnan ymmärtäminen ja tarkastushenkilöstön valinta ja heidän kykyjensä kartoitus. Tietojärjestelmätarkastuksessa henkilöiden pätevyyteen on kuitenkin kiinnitettävä usein enemmän huomiota, sillä yhdellä ihmisellä harvoin on kaikkea sitä pätevyyttä, mitä yhden kohteen järjestelmien tarkastaminen vaatii. Toimeksiannossa on siis järkevintä ja monissa tapauksissa myös pakollista käyttää monen eri henkilön asiantuntemusta ja mahdollisesti myös ulkopuolista apua. Tietotekniikka on niin nopeasti kehittyvä, monimutkainen ja laaja ala, että yhdeltä ihmiseltä ei voida olettaa löytyvän kaikkea tarvittavaa asiantuntemusta. Asiantuntijat ovat myös usein erikoistuneet johonkin tiettyyn ohjelmaan tai osa-alueeseen, sillä esimerkiksi SAP-järjestelmä on niin suuri ja monimutkainen että jo pelkästään sen hyvä hallinta vaatii pitkää perehtymistä. (Soltani 2007, 390; Tietojärjestelmien tarkastuksen - - 1997, 22–23.) Harkittavia asioita ovat myös järjestelmäasiantuntijoiden ja muiden toimeksiantotiimin jäsenten työn yhdistäminen sekä järjestelmäasiantuntijoiden käyttö neuvonantajina ja työn tarkastajina, kun kokemattomampi henkilö suorittaa esimerkiksi atk-avusteisia tarkastuksia. (Auditing standards - -, 4.)

Hunton, Wright ja Wright (2004, 20–21) ovat tutkineet tilintarkastajien luottamusta omaan osaamiseensa toiminnanohjausjärjestelmien riskien arvioinnissa. Heidän mukaansa monet tilintarkastajat luottavat liikaa omaan osaamiseensa, eivätkä mielellään pyydä apua esimerkiksi järjestelmätarkastajilta. Tähän nähdään syyksi esimerkiksi pyrkimys pitää tarkastuskustannukset alhaisina. Tutkimuksen mukaan kuitenkin tilintar-

kastajat eivät välttämättä tunnista toiminnanohjausjärjestelmien riskejä yhtä hyvin, kuin monia järjestelmiä yhdistävien ympäristöjen riskit tunnistetaan yhteisön tietoturvakontrollien ollessa heikot. Ylipäätään tilintarkastajat eivät tunnista toiminnanohjausjärjestelmäympäristöjen riskejä yhtä hyvin, kuin tietojärjestelmätarkastajat.

Teknisen osaamisen lisäksi tietojärjestelmätarkastajan tulee hallita ihmissuhdetaidot, sillä hän joutuu selittämään työnsä tuloksia useille eri ihmisille, joista monilla ei ole teknistä taustaa. Jotta mahdollisimman moni ymmärtäisi tarkastuksessa julkitulleita asiat, on ne osattava selittää maanläheisesti ja helppotajuisesti liiallisia teknillisiä termejä välttäen. Riskien ja puutteiden havaitseminen ei hyödytä, mikäli tarkastaja ei pysty selvittämään havaintojaan ja kehitysehdotuksiaan organisaatiolle. (Tietojärjestelmien tarkastuksen - - 1997, 24.) Voidaan jopa sanoa, että tärkein taito tietojärjestelmäympäristöä tarkastettaessa on ihmisten kanssa toimeen tuleminen. Monetkaan järjestelmien tarkastuksen vaiheista nimittäin eivät ole teknisiä, kuten IT-osaston organisaatiostrukturi tai työntekijöiden toimintakulttuuri. (Bagranoff ym. 2005, 446.) Asiakkaan puolelta on myös nimettävä tekninen yhteyshenkilö, jonka kanssa voidaan sopia tarkastuksen yksityiskohdista. Varsinkin poikkeuksellisten tarkastustulosten tapauksessa teknisen yhteyshenkilön kanssa on hyvä käydä läpi tarkastettua aineistoa ja varmistaa lähtötietojen luotettavuus, jotta välttyttäisiin vääriltä johtopäätöksiltä. (Riistama 199, 365.)

Tietojärjestelmätarkastuksen suunnittelutapaamisessa olisi asiakkaan kanssa hyvä käydä läpi tietojärjestelmien tulevaisuuden haasteita ja mahdollisia uusia ansaintamalleja, yrityksen www-sivuja, asiakkaan tietoturvariskejä ja asiakkaan odotuksia tilintarkastajalta. Erityisen tärkeää on selvittää, ymmärtääkö asiakas riskit, joita tietojärjestelmät saattavat aiheuttaa, ja onko asiakkaalla kontrollimekanismeja, joilla voidaan tunnistaa hyökkäykset ja virheet. Tilintarkastajan tulisi myös kiinnittää huomiota asiakkaan kilpailijoihin, esimerkiksi heidän www-sivuihinsa ja muuhun Internetin hyödyntämiseen, jotta asiakkaan pitkän tähtäimen strategioita voitaisiin arvioida. (Luoma & Silvast 2006.)

3.4.2 Suunnitelmien tasot

Tietojärjestelmien pitkän tähtäimen suunnitelman tulee kattaa koko järjestelmäympäristön kattava tarkastus. Apuna suunnitelman teossa voidaan käyttää esimerkiksi riskianalyysia. Lisäksi suunnitelmassa kohdistetaan vastuualueet ja niihin sopiva pätevä henkilöstö. (Tietojärjestelmien tarkastuksen - - 1997, 25.) Suunnitelmassa tulisi jo ajoissa ottaa selville, miten järjestelmä itse ja sen toiminta vaikuttaa tarkastuksen ajoitukseen ja toteutukseen (Auditing standards - -, 3). Suunnitelmaan kuuluu myös tarkastajien ammattitaidon ylläpidon suunnittelu ja mahdollisten uusien tarkastustyökalujen ja menetelmien tarpeen selvitys. Suunnitelmassa on myös varattava aikaa ja resursseja riittä-

vän seurannan varmistamiseen. Lisäksi siihen sisällytetään tarkastustoiminnan laadunvarmistus. (Tietojärjestelmien tarkastuksen - - 1997, 25.)

Vuosisuunnitelma taas johdetaan pitkántähtäimen suunnitelmasta. Vuosisuunnitelma koostuu samoista asioista, kuin pitkántähtäimen suunnitelmakin ja lisäksi siinä täsmennetään tarkastuskohteet. Vuosisuunnitelmaan on muistettava varata aikaa muullekin kuin itse tarkastukselle, kuten lausunnoille ja koulutukselle. Henkilökohtaiset avaintehävät on määriteltävä tarpeeksi yksityiskohtaisesti. Vuosittaisten tarkastuskohtien valintakriteereinä voidaan käyttää mm. (Tietojärjestelmien tarkastuksen - - 1997, 25)

- kohteen taloudellista merkitystä
- aiempaa tarkastushistoriaa
- menetelmien ja säännösten muuttumista
- uusien järjestelmien käyttöönottoa
- johdon toiveita
- merkittäviä uusia sopimuksia
- ulkopuolisten palveluiden käyttöä.

Yksittäisen tarkastuksen suunnitelmaan kuuluu yksityiskohtainen kuvaus niistä tehtävistä, joilla pyritään saavuttamaan asetetut tavoitteet. Siinä selvitetään perustiedot kohteesta, tavoitteet, rajaukset ja resurssit. Erityisesti menetelmien tehokkuuteen on perehdyttävä. Jokaista tarkastusta varten valitaan tarkastusmenetelmä, jonka uskotaan antavan parhaat tulokset. Usein on hyvä laatia ensimmäiseksi alustava suunnitelma, jota tarkennetaan sen jälkeen, kun on mahdollisesti jo vierailtu kohteessa. Alustavaa suunnitelmaa tehdessä tarkastajan tulisi tietää, minkälaisia tietojärjestelmiä asiakasyrityksessä käytetään ja millaista ohjeistusta ja valvontaa niihin liittyy. (Tietojärjestelmien tarkastamisen - - 1997, 26–28.)

Tietoa asiakkaan järjestelmistä voidaan hankkia haastattelemalla johtoa, lukemalla ammatti- ja viranomaisjulkaisuja ja tutkimalla aikaisempia tarkastuskertomuksia. Alustavan suunnitelman tekovaiheessa on hyvä sopia alustavasti tarkastusaikataulusta ja selvittää asiakkaan tavoitteita ja odotuksia. Itse tarkastussuunnitelmassa edellä mainitut asiat tarkennetaan ja tehdään yksityiskohtainen aikataulu ja budjetti. Suunnitelmassa on hyvä selvittää myös asiakkaan keskeiset riskit ja kontrollit, tarkastusmenetelmät ja vaiheet, tiedonkeruumenetelmät ja haastateltavat. (Tietojärjestelmien tarkastamisen - - 1997, 26–28.)

Alustavan suunnitelman jälkeen, kun kohteeseen on tarpeeksi tutustuttu, tarkastussuunnitelmaan sisällytetään yksityiskohtainen analyysisuunnitelma. Siitä tulee selvittää analyysin syy, yksityiskohtaiset tavoitteet, käytettävä aineisto ja tarvittavat analyysit. Näiden analyysien jälkeen saattaa olla tarpeellista tehdä vielä lisäanalyysyjä ja hankkia lisää aineistoa. Kaikki analyysit ja johtopäätökset dokumentoidaan ja raportoidaan ja lopuksi arkistoidaan. (Riistama 1999, 365.)

3.5 Yhteenveto tilintarkastuksen riskiperusteisesta suunnittelusta

Tilintarkastus on lakisääteistä toimintaa, jonka tarkoituksena on tarkastaa, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus oikean ja riittävän kuvan tarkastettavan yhtiön toiminnasta. Tilintarkastaja joutuu hyväksymään sen tosiasian, että tilinpäätös saattaa sisältää olennaisen virheellisuuden, vaikka hän olisi työskennellyt huolellisesti lakien ja muun ohjeistuksen mukaan. Tätä kutsutaan tilintarkastusriskiksi. Tilinpäätöksessä saattaa esiintyä oleellinen virheellisyys kolmesta syystä. Yhtiön toiminnan luonne saattaa olla monimutkainen tai muuten sellainen, että jokin yksityiskohta tai kokonaisuus on esitetty tilinpäätöksessä väärin. Tätä kutsutaan toimintariskiksi. Kun yritykseen luodut kontrollit eivät havaitse virheellisyyksiä, puhutaan kontrolliriskistä. Viimeiseksi, jos tilintarkastaja ei havaitse edellä mainittuja puutteita yrityksen käytännöissä ja kontrolleissa, tai jokin virheellisyys jää muuten huomaamatta, realisoituu havaitsemisriski. Näiden kolmen riskin lisäksi tilintarkastajan toimintaan sisältyy myös liiketoimintariski, joka tarkoittaa sitä, että tilintarkastajan liiketoiminnalle aiheutuu jostakin syystä haittaa.

Jotta riskejä pystyttäisiin hallitsemaan, tilintarkastus on suunniteltava huolellisesti. Tilintarkastajan on harkittava, voiko hän ottaa vastaan toimeksiannon ja sen jälkeen tutustuttava asiakkaaseen ja sen toimintaan hyvin. Toimintaan tutustumisen kautta hän voi esimerkiksi määrittää olennaisen virheellisuuden rajan, jota käytetään sen määrittämiseen, minkä suuruisiin virheisiin pitää puuttua. Koska asiakasyritykset käyttävät paljon tietotekniikkaa, on siihen perehtyminen ja sen eri osa-alueiden hallinta välttämätöntä tilintarkastajalle. Toisaalta tietotekniikasta on tilintarkastajalle myös paljon apua, sillä erilaisten ohjelmien ja Internet-yhteyden avulla hän voi tehostaa ja nopeuttaa tilintarkastusta.

Alaa koskevassa kirjallisuudessa ja tutkimuksissa on korostettu viime aikoina riskiperusteista tilintarkastusta, jossa hyvän asiakastuntemuksen avulla keskitytään niihin osa-alueisiin, jotka nähdään suurempiriskisiksi. Riskiperusteinen tilintarkastus on kuitenkin saanut myös kritiikkiä sen takia, että on vaikeaa tietää, mitkä osa-alueet todellisuudessa sisältävät suurimpia riskejä. Lisäksi riskien arviointi vaatii tilintarkastajalta syvää ammattitaitoa, jonka olemassaolo ei aina ole itsestäänselvyys. Tilintarkastuksen suunnittelussa kiinnitetään huomiota tutkimusten mukaan esimerkiksi asiakkaan kokoon, monimutkaisuuteen ja sisäiseen valvontaan. Näiden kaikkien tekijöiden on havaittu selittävän esimerkiksi tarkastustyön määrää.

Mitä isompi tarkastettava yritys on, sitä enemmän sen toiminta on luultavasti riippuvainen erilaisista tietojärjestelmistä. Isoimmista yrityksissä tietojärjestelmien ja niiden kontrollien toimivuuden varmistavat tilintarkastuksen yhteydessä tietojärjestelmätarkastajat. Tietojärjestelmien tarkastaminen suunnitellaan kuten tilintarkastuskin ja pääosassa siinäkin on asiakasyrityksen ja sen tietojärjestelmien tunteminen. Esimerkiksi tilintar-

kastuspalvelujen hintakilpailu saattaa kuitenkin vähentää järjestelmätarkastajien käyttöä, mikä saattaa vaikuttaa heikentävästi tilintarkastuksen laatuun.

Tilintarkastuksesta kirjoitetun materiaalin perusteella hyvien sosiaalisten taitojen ja ihmistuntemuksen merkitys tilintarkastusalalla on kasvattanut merkitystään. Enää tuskin voidaan puhua tilintarkastajasta, joka istuu yksin kammiossaan seuranaan vain lukuja. Tietokoneavusteisten menetelmien aiheuttaman tilintarkastuksen tehostumisen avulla voidaan myös varata enemmän aikaa asiakkaiden kanssa keskusteluun. Asiakkaan tunteminen korostuu riskiperusteisessa tilintarkastuksessa, kun huomio pitäisi osata kohdentaa oikeisiin osa-alueisiin.

Tilintarkastajalta vaaditaan erittäin hyvää yleistietoa taloudellisista asioista yksityiskohtaista tietoa unohtamatta. Toisaalta nykyään taloudellisen tiedon hallintakaan ei riitä, kun tilintarkastajan täytyy hallita myös tietojärjestelmät ja niiden riskit. Tilintarkastusalalla korostuu kirjallisuuden mukaan lisäksi alituinen hintakilpailu ja kustannusten kurissa pitäminen. Kustannussyistä esimerkiksi asiantuntijoita ei välttämättä voida käyttää niin paljon, kuin olisi tarpeen ja toimistot saattavat mielummin hylätä toimeksiantoja, kuin muokata tarkastustoimenpiteitä riskitasojen mukaan. Toisaalta asiakkaita saataan hyväksyä konsultointitoimeksiantojen toivossa. Hintakilpailun vaikutukset tuntuvatkin olevan ristiriidassa riskiperusteisen tilintarkastuksen vaatimusten kanssa. Miten tutustua asiakkaan toimintaan syvällisesti, niin että osaa arvioida riskit, kun kustannusten kurissa pitäminen on yksi tärkeimmistä keinoista tilintarkastusalan kilpailussa selviämässä?

4 TILINTARKASTUKSEN SUUNNITTELU KÄYTÄNNÖSSÄ

4.1 Haastattelut

Todellisen tilintarkastuksen suunnitteluprosessin vaiheiden ja riskienhallinnan selvittä- mistä varten käytiin haastattelemassa kolmea tilintarkastajaa ja yhtä tietojärjestelmätar- kastajaa heidän toimitiloissaan. Haastateltavat valittiin siten, että tutkimukseen saatiin näkökulmaa sekä yksityisyrittäjiltä että suurien yhteisöjen tarkastajilta. Myös haastatel- tavien ikäjakaumaan kiinnitettiin huomiota. Eskolan ja Vastamäen (2001, 40) mukaan haastateltavien määrän valinnassa voidaan käyttää saturaation ajatusta. Haastattelujen alkaessa toistaa itseään, niitä on todennäköisesti riittävästi. Tässä tutkimuksessa voitiin tilintarkastajien haastattelujen kohdalla tulla siihen tulokseen, ettei uusien haastattelujen lisääminen olisi ollut enää tarkoituksenmukaista.

Tutkimukseen haastateltiin tietojärjestelmätarkastajaa, jotta saataisiin lisänäkökul- maa ja tarkempaa tietoa erityisesti tietojärjestelmien vaikutuksesta tilintarkastuksen suunnitteluun ja riskienhallintaan. Näin ollen yhden haastateltavan antamia tietoja voi- daan pitää riittävinä tutkimuksen kannalta. Haastateltavien anonymiteetin turvaamiseksi heidät nimettiin Tilintarkastaja A:ksi, Tilintarkastaja B:ksi, Tilintarkastaja C:ksi ja Tieto- järjestelmätarkastajaksi. Haastattelut suoritettiin:

- Tilintarkastaja A 21.9.2011
- Tilintarkastaja B 27.9.2011
- Tilintarkastaja C 28.9.2011
- Tietojärjestelmätarkastaja 1.11.2011

Haastattelut toteutettiin teemahaastatteluina, jotta haastatteluissa voitiin keskittyä haastateltavien tärkeiksi kokemuksiin aiheisiin ja heidän taustalleen relevantteihin kysy- myksiin. Haastattelujen teemat valittiin siten, että ne tukivat tutkimuksen päämäärää. Haastattelut kestivät jokainen noin tunnin. Tilintarkastajille oli yksi yhteinen teema- haastattelurunko ja Tietojärjestelmätarkastajalle luotiin oma runkonsa, jossa keskityttiin hänen osaamisalansa asioihin. Tilintarkastajien A ja C haastattelut nauhoitettiin ja litte- roitiin ja Tilintarkastaja B:n ja Tietojärjestelmätarkastajan haastatteluista tehtiin muis- tiinpanot haastatteluiden aikana, joiden perusteella haastattelut analysoitiin jäsentele- mällä ne teemoittain.

Tilintarkastaja A on toiminut tilintarkastajana kymmenen vuotta Big 4 -yhteisössä, mutta on myöhemmin siirtynyt yksityisyrittäjäksi. KHT-hyväksynnän hän sai vuonna 2006. Hän on tehnyt urallaan pääosin pk-sektorin tarkastuksia ja hän on myös vetänyt Big 4 -yhteisön yhtä maakuntayksikköä. Ennen yrittäjäksi ryhtymistään hän oli yhtei- sössä managerina.

Tilintarkastaja B on työskennellyt tilintarkastajana vuodesta 1998 asti. KHT-tentin hän suoritti vuonna 2002. Hän toimii tilintarkastajana Big 4 -yhteisössä ja on asemaltaan manager. Hänen tarkastamiinsa yhtiöihin kuuluu paljon pk-sektoria, mutta hän on mukana myös pörssiyhtiöiden tarkastustiimeissä ympäri Suomea.

Tilintarkastaja C on HTM-tilintarkastaja, joka tarkastaa pieniä yrityksiä. Hän on toiminut alalla yksityisyrittäjänä toistakymmentä vuotta ja hänellä on kokemusta myös tilitoimistoyrittäjyydestä. HTM-tentin hän on suorittanut vuonna 1984.

Tietojärjestelmätarkastaja on toiminut lähes kymmenen vuotta Big 4 -yhteisön prosessi- ja järjestelmätarkastusryhmässä. Nykyään hänen asemansa on senior manager. Hän on suorittanut CISA-sertifioinnin ja hoitaa pääosin pörssiyhtiöiden ja suurten perheyriyten järjestelmätarkastuksia. Liikevaihdoltaan hänen asiakkaansa ovat yleensä yli 50 miljoonan luokkaa.

4.2 Asiakkaan hyväksymisprosessi

Asiakkaan hyväksymisprosessi vaihtelee tilintarkastajan toimintaympäristön mukaan. Big 4 -yhteisöillä on tarkat käytännöt, joita kaikki yhteisön tarkastajat noudattavat, kun taas yksityisyrittäjä voi määrittellä keinojaan vapaammin. Tilintarkastaja B:n yhteisössä käytetään asiakkaan hyväksymiseen sähköistä lomaketta, joka tunnistaa automaattisesti, jos asiakkaan hyväksymisessä on mahdollisia ongelmakohtia, eli jos asiakkaan kanssa on esimerkiksi eturistiriitoja tai jossakin muussa maassa on tehty palveluksia asiakkaalle. Erilaiset asiakastietolomakkeet täytetään sekä asiakkaan hyväksymisvaiheessa, että toimeksiannon hyväksymisvaiheessa.

Toimeksiannon hyväksymisvaiheessa tilintarkastaja täyttää lomakkeeseen yksityiskohtaisempia tietoja, kuten mahdollisia epäilyjä asiakkaan epärehellisyydestä tai rahanpesusta, asiakkaan maksuvaikeuksista tai toimialan riskeistä. Jokaiselle toimeksiannolle täytetään oma lomakkeensa joka vuosi.

En oikein tiedä, miksi nämä käytännöt ovat näin monimutkaiset, mutta joku on ne Amerikassa luonut, joten niitä täytyy noudattaa. (Tilintarkastaja B 27.9.2011)

Pahimmillaan näiden pakollisten lomakkeiden täyttö kuitenkin heikentää tilintarkastuksen laatua, sillä koko pienyhtiön tilintarkastukseen budjetoidusta neljästä tunnista lomakkeiden täyttäminen saattaa jo yksinään viedä kolme tuntia.

Yksityisyrittäjinä toimivat tilintarkastajat A ja C saavat asiakkaansa pääosin asiakkaan käyttämän tilitoimiston välityksellä, ja hyväksyvät ne Internetistä ja erilaisista yritystietokannoista hankitun tiedon perusteella. Yritystietokannoista mainittiin esimerkik-

si ePortti, joka on Kauppalehden ylläpitämä tietopankki ja pitää sisällään tiedot yli 20 viranomaisen rekistereistä, ja YTJ Yritys- ja yhteisötietojärjestelmä, joka on patentti- ja rekisterihallituksen ja verohallinnon ylläpitämä tietojärjestelmä. Tilintarkastaja A mainitsi myös yhteyden asiakkaan edeltävään tilintarkastajaan hyvänä keinona saada tietoa. Varsinkin nyt maallikkotilintarkastuksen loppuessa tilintarkastajan vaihdoksia tulee paljon ja edellinen tilintarkastaja saattaisi toimia tietolähteenä tutustuttaessa uuteen asiakkaaseen. Tietoa voidaan hankkia myös soittamalla asiakkaalle. Tarkastaja B:n mukaan omistaja ei kuitenkaan välttämättä osaa kertoa niitä asioita, jotka ovat tilintarkastajalle tärkeitä. Lisäksi hän korostaa kaikenlaisen mainostuksen pois suodattamista tiedonhankinnassa.

Suomessa tilintarkastajat ovat varsinkin pk-yrityksiä tarkastaessaan tiiviissä yhteistyössä tilitoimistojen kanssa, sillä monien pk-yritysten taloushallinto on keskitetty tilitoimistojen hoitoon. Kaikki haastateltavat olivatkin sitä mieltä, että jo tilitoimistosta voi ennustaa, millainen asiakas on ja miten sen asiat on hoidettu. Esimerkiksi tilintarkastaja C oli kieltäytynyt enää ottamasta eräältä tilitoimistolta lainkaan asiakkaita, sillä hän koki omien ja tilitoimiston dokumentointikäsitusten eroavan liiaksi toisistaan. Myös tilintarkastajat A ja B olivat huomanneet, että tilitoimistoissa on eroja. Tilintarkastaja B:n mielestä esimerkiksi isommat tilitoimistot ovat usein luotettavia, tosin niidenkin työntekijät saattavat joskus olla leipääntyneitä, joten hänen mielestään pelkästään tilitoimiston perusteella ei voi tietää, miten asiakkaan asiat on hoidettu.

Haastattelujen perusteella tilintarkastajat kuitenkin kohtaavat harvoin tilanteita, jolloin asiakkaita ei voitaisi ottaa. Esimerkiksi Tilintarkastaja B ei tiennyt yhtään tapausta, jossa asiakas olisi hylätty ensimmäisen hyväksymislomakkeen täytön perusteella. Joskus on kuitenkin jouduttu harkitsemaan, mikäli asiakkaalle on tehty neuvontapalveluita. Asiakkaan hyväksymisprosessin iteratiivisuus tuli esille kaikissa haastatteluissa. Tilintarkastus on periaatteessa katkolla joka vuosi, joten sekä tilintarkastaja että asiakas voi harkita yhteistyön jatkamista vuosittain. Tilintarkastaja A:n mukaan epäilyttävänkkin asiakkaan tilintarkastus yritetään yleensä suorittaa loppuun, mutta sen jälkeen luultavasti ilmoitetaan, ettei olla enää valmiita jatkamaan yhteistyötä uudella tilikaudella.

Tilintarkastaja C:n mukaan asiakas voidaan ottaa, mikäli näyttöä vilpillisyydestä ei ole tai riippumattomuus ei vaarannu. Hänen mukaansa äärimmäisen harvoin tulee sellaisia asiakkaita, joita ei voisi jotenkin auttaa. Kaikki haastatellut tilintarkastajat tosin välttelevät toimeksiantoja esimerkiksi rahoitus- ja vakuutusaloilta, sillä he kokevat, että heillä ei välttämättä ole riittävää asiantuntemusta. Myös bioala mainittiin hankalana tarkastettavana, jos asiantuntemus puuttuu. Usein edellämainitut alat ovatkin sellaisia, jotka käyttävät niihin erikoistuneita tilintarkastajia. Suurissa yhteisöissä asiakkaan toimialalla ei kuitenkaan ole väliä, sillä yhteisön sisältä löytyy monipuolista asiantuntemusta. Toimialoista erityisesti rakennusalan yrityksiä pidettiin kuitenkin riskialteina asiakasvalintoina, sillä kyseinen ala pitää sisällään monenlaista toimijaa. Yksityisyrittä-

jällä on myös vapaus valita asiakkaansa omien moraalikäsitteisiensä mukaisesti, jolloin hänen ei tarvitse tarkastaa esimerkiksi toimialoja, joita hän pitää epäilyttävinä.

En ota semmoista moraalitonta toimintaa, niin kuin esimerkiksi sijoitusneuvontaa. (Tilintarkastaja C 28.9.2011)

ISA-standardien mukaan toimeksiannon ehdoista tulee sopia toimeksiantokirjeellä. Kaikkien haastateltujen tilintarkastajien mukaan sen käyttö koetaan melko turhaksi suomalaisessa lakisääteisessä tilintarkastuksessa, sillä tilintarkastuksen laajuus on määriteltä lainsäädännössä. Tilintarkastaja C katsoo, että tilintarkastuksen ehdoista on sovittu kirjallisesti yksinkertaisesti silloin, kun ilmoitetaan, että hänet on valittu tilintarkastajaksi. Tämä johtuu siitä, että tilintarkastuslaki, osakeyhtiölaki ja yhtiöjärjestys ja yhtiökokouksen tilintarkastajanvalintapäätös ovat kaikki kirjallisessa muodossa. Tilintarkastaja A käyttää toimeksiantokirjettä uusille asiakkaille, koska laki vaatii sitä, mutta hänkään ei varsinaisesti ymmärrä sen merkitystä Suomen olosuhteissa. Tilintarkastaja A:n mielestä esimerkiksi palkkioista voisi tehdä erikseen sopimuksen, jos haluaisi.

Uusille asiakkaille mä käytän sitä, mutta en kyllä kaikille ole käyttänyt. Että jos mä olen kymmenen vuotta tuntenut jonkun yrittäjän, niin tuntuu niin oudolta. (Tilintarkastaja A 21.9.2011)

Se on pakollinen ja selkeyttää toimintaa, mikäli asiakas vain lukee sen läpi.. (Tilintarkastaja B 27.9.2011)

Tilintarkastaja B:n yhteisössä varsinkin isoille asiakkaille tehdään asiakaskohtanen toimeksiantokirje, jossa määritellään esimerkiksi käytettävät asiantuntijat. Pienille asiakkaille taas on määrämuotoinen kirje, jossa käydään läpi se, että toimeksiantoon sisältyy esimerkiksi neuvontaa. Tilintarkastaja A mainitsi erityistarkastukset, kuten Tekes⁹-tilitysten tarkastukset sellaisina, joihin on kuitenkin hyvä tehdä oma sopimuksensa, eli niissä toimeksiantokirje on paikallaan.

---

⁹ Teknologian ja innovaatioiden kehittämiskeskus

4.3 Tilintarkastuksen suunnittelu

4.3.1 Tilintarkastussuunnitelman tekeminen

Suunnitteluprosessi alkaa asiakkaan liiketoimintaan tutustumisella ja riskien kartoituksella. Suunnitteluprosessiin vaikuttaa erityisesti se, toimiiko tilintarkastaja yksin, vai onko hän osa tilintarkastustiimiä. Tilintarkastustiimin jäsenenä suunnittelussa joudutaan ottamaan huomioon muut tiimin jäsenet, joiden kanssa suunnitelmaa tehdään ja heidän kanssaan päätetään kokouksista, aikatauluista ja työnjaosta. Tiimin kanssa pitää edetä tiettyyn tahtiin, koska kyse on monen ihmisen työn yhdistämisestä, joka ei onnistuisi, jos kaikki noudattaisivat vain omia aikataulujaan.

Tilintarkastaja B:n yhteisössä päävastuullinen tilintarkastaja on vastuussa suunnitelmasta ja hän määrittää sen painopistealueet ja merkittävimmät tilintarkastukseen liittyvät riskit. Niin sanotut nuoremmat tarkastajat tekevät sen perusteella konkreettisen tilintarkastussuunnitelman, jonka päävastuullinen tarkastaja lopuksi hyväksyy.

Tilintarkastaja B:n yhteisössä suunnitelmat tehdään vain tarkastusvuodeksi. Ne dokumentoidaan omiin lomakkeisiinsa, joihin voidaan palata seuraavina vuosina uusia suunnitelmia tehdessä. Suunnitelmat tehdään Tilintarkastaja A:n ja B:n mukaan isomille asiakkaille jo toukokuun aikoihin, jotta esimerkiksi kontrollien tarkastusta voidaan tehdä jo hyvissä ajoin syksyllä, ja keväällä voidaan keskittyä tilinpäätöstarkastukseen. Tilintarkastaja B:n yhteisössä suunnittelussa käytetään yhteisön omaa kansainvälistä tarkastussuunnitelmapohjaa, johon standardit on sulautettu. Suunnitelmapohjat ovat erilaisia erikokoisille asiakkaille ja aivan pienimmille on olemassa oma suomalainen Excellomakkeensa, jonka avulla suunnitelma tehdään.

Tilintarkastaja A:n mukaan tilintarkastusyhteisöissä saatetaan isoille asiakkaille tehdä suunnitelmaa joskus useammallekin vuodelle, sillä toimeksiannon kesto tiedetään. Pienemmille asiakkaille Tilintarkastaja A:kin on suunnitellut tilintarkastuksen vain vuoden kerrallaan, sillä periaatteessa tilintarkastus on katkolla joka vuosi, eli asiakas voi päättää, valitaanko tilintarkastaja seuraavalle tilikaudelle vai ei. Poikkeuksen tekee sellainen tilanne, jossa asiakkaalla tiedetään olevan jokin tietty päämäärä. Tällöin tarkastusta voidaan suunnata sen mukaan. Isoille asiakkaille, joille on tehty pitempiaikainen suunnitelma, voidaan tehdä niin sanottu rotaatiosuunnitelma, jossa määritellään minkä asioiden testaukseen perehdytään mikäkin vuosi.

Tilintarkastaja A dokumentoi kaikki suunnitteluun liittyvät tiedot asiakkaan perustiedoista liiketoiminnan ymmärtämiseen. Lisäksi, mikäli tilikauden aikana tulee jotain uutta ilmi, hän kirjaa asiat ylös, jotta voi palata niihin tilintarkastuksessa ja ottaa ne suunnittelussa huomioon. Yleensä pienen asiakkaan tapauksessa suunnittelu tapahtuu lähinnä tarkastuksen kanssa samaan aikaan. Tällä hetkellä hänellä on käytössä Excelliin ra-

kennettu pohja, jossa on omat välilehtensä niin suunnittelulle kuin riskienarvioinnillekin. Pohja on rakennettu KHT-yhteisön suosittelman Excel-lomakkeen mukaan, mutta sitä on muokattu kevyemmäksi. Tämän lomakkeen avulla Tilintarkastaja A varmistuu siitä, että hän esimerkiksi noudattaa ISA-standardeja suunnittelussaan.

Tilintarkastaja C:n mukaan yksin toimiva tilintarkastaja ei noudata standardien antamaa formaalista suunnittelun kaavaa, vaan suunnittelu tapahtuu niin sanotusti korvien välissä ja dokumentoidaan sen mukaan, mitä tulee mieleen. Yleisesti suunnitteluun kuuluvat asiat tulevat hänen mukaansa selkäytimestä pitkän kokemuksen perusteella.

Se suunnittelu on vähän sen tyyppinen juttu, mitä yksin toimivalla tilintarkastajalla tapahtuu koko ajan, kun tätä työtä tehdään (Tilintarkastaja C 28.9.2011)

Kuten Tilintarkastaja A, myös Tilintarkastaja C:kin kuitenkin käyttää Exceliin rakennettua tarkistuslistaa apunaan varmistaakseen muistavansa kaikki standardeihin kirjatut suunnitteluvaatimukset. Tästä listasta voidaan suodattaa erilaisia kokonaisuuksia erikoisten ja -tyyppisten yritysten tarkastukseen. Listassa on lisäksi suorat linkit esimerkiksi Finlexiin, osakeyhtiölakiin ja tilintarkastuslakiin, joiden avulla epäselvät asiat voidaan tarkastaa vaivattomasti.

Suunnittelusta Tilintarkastaja C aikoo tiputtaa pois turhaksi kokemiaan kohtia ja liiallista liturgiaa. Näistä hän antaa esimerkeiksi muun muassa toteamuksen ISA-standardien noudattamisesta ja että noudatetaan relevanttia standardia ja että relevantin standardin poisjättämisestä raportoidaan. Hän pitää tällaisia lauseita turhina ja amerikkalaisena käytäntönä, sillä tilintarkastaja joko noudattaa aina standardia, ja jos ei noudata, hän ei koe sitä relevantiksi. Ylipäättään suunnitelmat ovat lyhentyneet, sillä osa suunnitteluun kuuluvasta tekstistä on siirtynyt laatu järjestelmän kuvauksen puolelle. Laatu järjestelmässä on kuvattu, miten tilintarkastus tehdään ja Tilintarkastaja C:n mukaan, kun kuvaus on kerran kirjattu sinne, sitä ei tarvitse joka kerta kirjata erikseen. Mikroyhtiöiden tilintarkastuksen suunnittelua Tilintarkastaja C kuvaa lähinnä sellaiseksi, että tehdään niin kuin aina ennenkin ja siksi hän pitääkin kaikkien asioiden ylöskirjaamista tarpeettomana.

Meillä on sellaiset vaihtoehdot, että on dokumentoitu ja tehty ja on tehty mutta ei ole dokumentoitu. Sitten sieltä puuttuu vaihtoehto, että on dokumentoitu, mutta ei ole tehty. Tämä on niin kuin tällaista silmänpalvontaa, joka menee tietysti läpi käräjäoikeudessa, mutta mä uskallan väittää, että monessa paikassa prikataan ylös kaiken maailman asioita, joita ei ole ollenkaan käyty läpi. (Tilintarkastaja C 28.9.2011)

Mikäli kuitenkin asiakkaan yrityksessä tapahtuu muutoksia tai tulee täysin uusi asiakas, pitää tilintarkastusta suunnitella tarkemmin. Lisäksi eri vuosina voidaan vaihdella tarkastuksen painopistettä. Aineistotarkastus saattaa myös jakaantua kahteen osaan sillä tavalla, että alkuvuosi on tehty aikaisemmin ja loppuvuosi tehdään tilinpäätöksen tarkastuksen yhteydessä. Mikroyritysten tilintarkastus kuitenkin suoritetaan yleensä kerralla, eikä niihin olla myöskään yhteydessä tilikauden aikana, sillä niiden kirjanpito saattaa käsittää vain pari mappia. (Tilintarkastaja C)

Suunnittelun tulevaisuuteen kaikki haastatellut tilintarkastajat toivoivat lisää järjestyttä. Lisää standardeja ei kaivannut kukaan, sillä ne ovat jo nyt raskaita käyttää pienten yritysten tilintarkastuksissa, joista monet ovat yhdenmiehenyhtiöitä.

Lisää ohjeistusta ohjeistukseen siten, että järjeäkin saa käyttää. (Tilintarkastaja C 28.9.2011)

Esimerkiksi Tilintarkastaja C kritisoi kuitenkin myös ajatusta niin sanotun alemman varmennustason tilintarkastuksesta pienyhtiöille.

IFACin komitean perustelussa puhuttiin 60 % todennäköisyydestä. Jos me nyt sitten katsomme, että 60 % on semmoinen todennäköisyys, joka on merkitsevä ja josta on asiakkaalle hyötyä, mutta joka kuitenkin edellyttää varsin kallista palvelutoimenpidettä, niin siirryttäessä 10 % matalammalle tasolle saavutetaan merkittävä kustannussäästö; nimittäin me voidaan 10 % matalammalla tasolla saada se ratkasu heittämällä kolikkoa. (Tilintarkastaja C 28.9.2011)

Dokumentointivaatimukset ovat myös jo nyt sen verran tarkkoja, että tarkastukseen budjetoitu aika menee niiden noudattamiseen. Esimerkiksi tilintarkastaja B:n uran aikana suunnittelun ohjeistuksen määrä on noussut kymmenestä sivusta sataan sivuun.

Monesti tarkastus on esimerkiksi budjetoitu neljään tuntiin, ja jo lomakkeiden täyttö vie siitä kolme tuntia. Mutta vaikka dokumentointi joskus pännii, niin ilman sitä ei voi todistaa tehneensä mitään ja voi joutua hankaluuksiin. (Tilintarkastaja B 27.9.2011)

Hänen mukaansa välillä onkin sellainen olo, että niin pienyrittäjää kuin tilintarkastajaa-kin tuskastuttaa tarkastaminen, ja tuntuu, ettei siitä ole mitään hyötyä. Tilintarkastaja C

sanoi ISA 320¹⁰:n perusidean kuitenkin olevan hyvä. Siinä ohjeistetaan, että dokumentointi on silloin tehty oikein, kun toinen tilintarkastaja päätyy samaan lopputulokseen dokumentoinnin perusteella.

Kyllä tilintarkastajat on vähän niin kuin itselleen pallon jalkaan laittaneet. (Tilintarkastaja A 21.9.2011)

Molemmat yksityisyrittäjät pitivät standardien läpikäyntiä kuitenkin tärkeänä, jotta voidaan varmistua siitä, että tarkastus tehdään lainmukaisesti, vaikka kokemuksen ansiosta monet asiat tulevat selkäytimestä. Tilintarkastaja B sanoo muista poikkeavasti, ettei joudu selaamaan ISA-standardeja, sillä hän luottaa siihen, että standardit on otettu huomioon yhteisön tilintarkastusmetodologiassa. Myös tilintarkastaja A muistelee, että isossa yhteisössä voi luottaa yhtiön omaan metodolgiaan, mutta soveltamiskysymyksissä standardien kertaaminen oli tärkeää.

Tilintarkastaja C pitää keskustelua kaikkein tärkeimpänä asiakkaan liiketoimintaan tutustumisen keinona. Tilintarkastaja voi toki ”googlata” ja käyttää omaa yleissivistystään, mutta koska kaikki asiakkaat ovat erilaisia, niin keskustelu on yleensä paras vaihtoehto liiketoimintaan tutustuttaessa. Hän ei myöskään koe, että asiakasyrityksessä käynti antaisi paljota tietoa asiakkaasta. Varsinkin erilaiset pienet palveluyritykset ovat usein kaikki melko samanlaisia, jolloin käynti ei tuota lisäarvoa. Tuotantolaitokset, joissa on esimerkiksi toiminnanohjausjärjestelmä, ovat jo monimutkaisempia, ja niissä yleensä pitääkin käydä aikaa päällä nähdäkseen toiminnan puitteet.

Yhteydenpito tilikauden aikana riippuu täysin asiakkaasta. Isoissa tilintarkastusyhteisöissä on monen kokoisia asiakkaita ja isoimmilla asiakkailla käydään tilinpäätöstarkastuksen lisäksi neljästä viiteen kertaan vuodessa, kun taas pienissä tehdään vain tilinpäätöstarkastus, eikä niissä käydä. Tilintarkastaja C:n ja A: asiakkaat jakautuvat sellaisiin, joiden suhteen on merkitty, koska ollaan seuraavan kerran yhteydessä, ja sellaisiin, jotka soittelevat milloin mistäkin asiasta. Tilintarkastaja C painottaakin tilintarkastajan asemaa keskustelukumppanina, jonka kanssa voi käydä läpi asioita, joista ei muiden kanssa voi puhua. Tilintarkastaja voi antaa lausuntonsa yrittäjän tekemistä ehdotuksista, mutta suoraa neuvontaa on kuitenkin vältettävä. Tosin lausuntojen antamisen ja konsultoinnin välinen raja on kuin veteen piirretty viiva.

Suunnitelmien muutoksia ei Tilintarkastaja C:n mukaan mitenkään erityisesti dokumentoida, sillä asiat tulevat kirjatuiksi muutenkin. Tilintarkastaja voi esimerkiksi kirjoittaa muistiinpanoja, jotka hän lukee seuraavana vuonna läpi ja tekee suunnitelman niiden mukaan.

---

¹⁰ Olennaisuus tilintarkastusta suoritettaessa ja suoritettaessa

4.3.2 Riskien arviointi

Suunnitelman tekemiseen kuuluu myös erottamattomana osana riskien arviointi. Uu-
sissa toimeksiannoissa riskienarviointi vaatii usein paljon aikaa, mutta kun asiat tulevat
tutuiksi, riskienarviointikin helpottuu. Tilintarkastaja B:n yhteisössä riskien arviointiin
käytetään erityistä riskipartneria, joka on mukana esimerkiksi asiakkaan valintaproses-
sissa. Lisäksi tilintarkastustiimissä riskienarviointi on päävastuullisen tarkastajan vas-
tuulla ja hän määrittää esimerkiksi suuririskisimmät tilit, joita ovat yleensä myynnit,
ostot, henkilöstökulut ja varasto. Riskikkäimmät tilit käydään läpi tarkimmin ja niiltä
löytyvät virheet koetaan vakavammiksi.

Tilintarkastaja B:n mukaan tarkastus aloitetaan käymällä kontrollit läpi. Mikäli kont-
rolleissa havaitaan puutteita, niin tilejä käydään läpi tekemällä enemmän aineistotarkas-
tusta. Pienimmillä asiakkailla kontrolleja ei usein ole ollenkaan, joten tehdään pelkkää
aineistotarkastusta. Tavoitteena on kuitenkin kontrollilähtöinen tarkastuspa. Isoissa toi-
meksiannoissa päävastuullinen tilintarkastaja on koko ajan yhteydessä asiakkaaseen ja
arvioi jatkuvasti riskejä.

Tilintarkastaja A arvioi riskejä lähinnä keskustelujen avulla. Hän pitää riskialttiina
toimintoina esimerkiksi käteisen rahan käsittelyä kavaltamisriskin takia. Keskustelun
kautta opitaan ymmärtämään asiakkaan liiketoimintaa ja pystytään havaitsemaan riskejä
ja määrittelemään olennaisen virheen rajoja.

Tilintarkastaja C:n mukaan riskienarvioinnissa on vaikeinta se, että siihen ei ole mi-
tään kelvollista teoriaa.

*Tämä riskienarviointi on erittäin vaikea asia ja se on epämääräisyydes-
sään kaikkein hankalin, koska se on tyypillisesti näkemysasia ja siihen
liittyy sitä jälkiviisautta, mikä on kaikkein tyhmin viisauden laji. (Tilin-
tarkastaja C 28.9.2011)*

Riskien arvioinnissa pitääkin luottaa hänen mukaansa pelkästään omaan ammatilliseen
kokemukseensa, sillä tilastotieteellisissä menetelmissä on niin suuria harhoja itse mal-
leissa, niiden rakenteissa ja aineiston ominaisuuksien oletuksissa. Esimerkiksi normaali-
jakaumaa on oletettu voitavan käyttää tilintarkastusaineistoihin, mutta onkin löydetty
viitteitä, ettei sitä voitaisi soveltaa. Sen takia minkäänlaista luotettavaa riskienennusta-
misjärjestelmää ei ole. Esimerkiksi kirjallisuudessa mainittu Audit Risk Model ei hänen
mielestään päde, koska mallinnettavia todennäköisyyksiä ei voida käyttää tilintarkastus-
riskin arviointiin.

*Ne (mallit) on vielä sen lisäksi kauhean kurjia, että jos kuitenkin käräjä-
oikeudessa sun dokumenteissa on jotain väärään suuntaan niin sehän*

syyllystää sua. Sä olet todennut että tässä on suuri riski ja silti sä et ole tehnyt tarpeeksi, että sä olisit löytänyt sen. (Tilintarkastaja C 28.9.2011)

Tilintarkastaja C:llä on jonkinlainen riskienennustamisjärjestelmä, muttei hän pidä sitä hyvänä. Se perustuu Exceliin tehtyyn malliin, joka vastaa osittain Teemu Ahon mallia ja osittain P-analyzer -mallia, jotka ovat molemmat tilinpäätösanalyysi- ja ennuste-ohjelmistoja. Tilintarkastaja C laskee kaikki tunnusluvut ja olennaisuuden eri mallien mukaan. Tilintarkastaja B käyttää koko tilinpäätöksen olennaisen virheen määrittämiseen yleensä tulosta ennen veroja, mutta joskus myös taseen loppusummaa tai liikevaihtoa. Olennaisuusrajat on annettu yhteisön kansainvälisessä ohjeistuksessa ja tilintarkastaja B olettaa niiden pohjautuvan jonkinlaisiin tilastollisiin menetelmiin. Yleisesti hän käyttää 3-5 % rajaa. Suurin ohjeistuksessa sallittu prosentti, eli 10 % kuulosti hänen mielestään todella korkealta ja hän ihmettelikin, miten niin korkea raja sallitaan. Tilintarkastaja A kertoi käyttävänsä yleensä 5-10 % rajaa ja tarkastavansa sitä tarkastuksen edetessä. Varsinkin suunnitelmavaiheessa lasketut prosentit on saatettu laskea oletusluvuista, jotka muuttuvat paljonkin tilikauden aikana.

Tilintarkastajat laskivat näistä olennaisuusprosentteista vielä itse tarkastuksessa käytettävät prosenttiosuudet, jonka yli tietyn tilin virhe ei saa mennä. Esimerkiksi Tilintarkastaja C:n mukaan liikevaihdossa ja myyntilaskuissa yksi prosentti on olennainen. Osastoissa taas voidaan vetää hieman ylempiä prosenttilukuja sen mukaan, mikä on yrityksen jalostusaste. Oman pääoman prosenttirajan pitää olla suurempi kuin yksi. Nämä yksittäiset virheet eivät saisi yhteen laskettuina ylittää koko tilinpäätökselle asetettua olennaisen virheen rajaa.

Korkeampia olennaisuusprosentteja voidaan soveltaa Tilintarkastaja A:n ja B:n mukaan, mikäli tilinpäätöksellä ei ole paljoa käyttäjiä.

Jos sulla on pk-sektorilla yhden miehen yhtiö, jolla ei ole mitään lainaa eikä velkoja eikä mitään, ehkä joku tavarantoimittaja voi katsoa, että voiko vielä myydä, niin olennaisuusrajan voi määritellä eri tavalla. (Tilintarkastaja A 21.9.2011)

Lisäksi olennaisuusrajan laskemiseen käytettävää lähtölukua on mietittävä. Esimerkiksi omistajayrittäjän nostama suuri palkka saattaa vääristää tulosta ennen veroja, jolloin sitä ei voida sellaisenaan käyttää. Mahdollisen virheen löytymiseen tilintarkastajat suhtautuivat eri tavalla. Tilintarkastaja B:n mukaan virheen löytyessä asiakkaan kanssa keskustellaan ja virhe korjataan, vaikka asiakas olisi sitä vastaan.

4.3.3 Riskienhallintakeinot

Kukaan haastatelluista tilintarkastajista ei hinnoitellut palveluitaan kalliimmiksi, vaikka asiakkaassa olisikin suurempi riski. Kaikki olivat sitä mieltä, että tilintarkastuksen hinta korottuu vain siksi, että tilintarkastajan työmäärä kasvaa riskikkäämpiä asiakkaita tarkastaessa. Liikeriskiä vältetään siis lähinnä tekemällä tarkempaa työtä. Tilintarkastaja C:n mukaan hän ei kuitenkaan voi mahdollisesti iän tuoman hitauden takia laskea tavalliseltakaan asiakkaalta kaikkea sellaisella nimellistuntihinnalla, mitä pitäisi käyttää.

Erytysiasiantuntijoita tilintarkastajat B ja C sanoivat käyttävänsä hyvin usein. Tilintarkastaja C tarvitsi mielestään eniten kollegoiden apua ratkaisemaan vaikeampia tilintarkastukseen liittyviä kysymyksiä ja antamaan omia näkemyksiään eri asioista. Verkostojen merkitys yksin toimivalle tilintarkastajalle on hänen mielestään korvaamaton ja varsinkin juristien ja atk-osaajien apua tarvitaan säännöllisesti. Tilintarkastaja B:llä on paljon erilaisia asiantuntijoita käytettävissään oman yhteisön sisällä. Hänen mukaansa toimeksiannoissa usein käytettyjä asiantuntijoita ovat esimerkiksi tietojärjestelmäasiantuntija, tilastomatemaatikko tai rahoitusinstrumenttien asiantuntija. Tietojärjestelmätarkastajan mukaan häneltä kysytään neuvoa aina välillä. Hän sanoi usein osaavansa vastata, vaikka täysin vieraan yrityksen järjestelmiä koskeviin kysymyksiin onkin joskus haasteellista sanoa mielipidettään. Kokemuksen perusteella se kuitenkin yleensä onnistuu.

Sekä Tilintarkastaja A että B mainitsivat arvonlisäveron niin monimutkaiseksi asiaksi, että veroasiantuntijoita on usein pakko käyttää. Tilintarkastaja B sanoi harvoin edes vastaavansa asiakkaiden arvonlisäveroa koskeviin kysymyksiin, vaan hän ohjaa asiakkaat suoraan veroasiantuntijoiden puheille. Tilintarkastaja A:n mukaan veroasiat saattavat tarkastettavassa yhtiössä pahimmillaan olla monta vuotta takautuvastikin väärin.

Verottajalta saa ohjausta myös, ettei tarvitse alkaa mihinkään asiantuntijataloon soittamaan. Vastaus voi tosin olla monitahoinenkin, että siksi joskus käytetään veroasiantuntijoita. (Tilintarkastaja A 21.9.2011)

Tilintarkastaja A koki yksityisyrittäjäksi siirtymisessään suureksi muutokseksi sen, että joutuu miettimään keneltä pyytää apua. Toisaalta hän oli myös sitä mieltä, ettei joudu niin paljoa käyttämään erilaisia asiantuntijoita.

Kouluttautuminen on tilintarkastajalle hyvin tärkeää ja se onkin pakollista auktorisoidulle tilintarkastajalle. Tilintarkastaja B osallistuu säännöllisesti yhteisön omiin koulutustilaisuuksiin, mutta myös ulkopuolisiin koulutuksiin saa hakea, jos kokee niille tarvetta. Tilintarkastajille onkin tarjolla paljon erilaisia koulutustilaisuuksia. Tilintarkas-

taja C:n mukaan ne on kuitenkin hinnoiteltu niin kalliiksi, että yksityisyrittäjän pitää miettiä mihin kannattaa osallistua. Lisäksi tilintarkastajan on hyvä hankkia yleissivistystä lukemalla lehtiä ja niiden lisäksi erilaiset nettisivut ovat myös hyviä tiedon kartuttajia. Tietoa joudutaan hakemaan paljon myös asiakkaiden mukaan, eli kun vastaan tulee jokin uusi asia, perehdytään siihen liittyviin säädöksiin.

Myös Tietojärjestelmätarkastajan CISA-sertifiointiin kuuluu vaatimus 120 tunnin koulutuksesta kolmen vuoden aikana. Koulutukset valikoidaan asiakkaista lähtevän tarpeen mukaan.

4.4 Tietojärjestelmät osana tilintarkastusympäristöä

4.4.1 Sähköistynyt toimintaympäristö

Tilintarkastaja A:n mukaan viimeisen kymmenen vuodena aikana tilintarkastusaineisto on yhä enemmän tullut sähköiseksi ja varsinkin pienyritysten ja tilitoimistojen toimintatavat ovat muuttuneet yhä enemmän tietojärjestelmien ansiosta. Tietojärjestelmien tärkeyttä tilintarkastuksessa kuvaa hyvin tilintarkastaja C:n kommentti:

Mä en nykyään paperilta selaa muita kuin kuitteja. (Tilintarkastaja C 28.9.2011)

Asiakkaiden tiedot ovat nykyään tietojärjestelmissä ja tilintarkastajat tekevät tarkastukset tietokoneavusteisesti. Tilintarkastaja B:n asiakkaiden tositteet ovat vielä suurimmaksi osaksi paperimuodossa, mutta hän uskoo asioiden olevan muuttumassa. Jotkut kuitenkin antavat tilintarkastajalle joko cd:n tai tunnukset, joilla pääsee tarkastamaan asiakkaan tietoja. Suurimpana huolenaiheena sähköisen tiedon yleistymisessä Tilintarkastaja B pitää tietojen säilyttämistä. Vaikka tähän mennessä tietoja ei olekaan hävinnyt, kuuden vuoden säilyttämisaika saattaa tuottaa ongelmia.

Tietojärjestelmätarkastajan mukaan suurimpia muutoksia asiakkaiden järjestelmäympäristössä on ollut suuntaus laajojen toiminnanohjausjärjestelmien, kuten SAP R/3:n ja Oraclen käyttöönottoon. Positiivisena hän pitää tässä suuntauksessa sitä, että järjestelmätarkastajan on helpompaa hallita eri yritysten järjestelmäympäristöt, kun kaikki käyttävät samoja järjestelmiä. Monimutkaisissa monista eri pikkuohjelmista koostuvissa ympäristöissä on usein vaikeaa hahmottaa eri järjestelmien toimintaa ja yhteenliittymiä, ja varsinkin tauon jälkeen on ollut haasteellista muistaa, miten juuri tämän asiakkaan järjestelmät toimivat. Lisäksi tietojärjestelmien halventuminen on tuonut ne yhä useamman ulottuville. Nykyään yhä useammalta löytyy ostolaskujen sähköi-

nen kierrätysjärjestelmä tai sähköinen arkisto. Verkkokaupan yleistymisen ei kuitenkaan ole vaikuttanut tilintarkastuprosesseihin, sillä periaatteessa kaupankäynti verkossa hoituu samalla tavalla, kuin tavallinenkin liiketoiminta.

Suurimpia riskejä tietojärjestelmissä ovat niiden tuottamat virheelliset tiedot ja niiden väärinkäyttö. Joskus järjestelmät ovat tuottaneet pidemmänkin aikaa väärää tietoa, ja näiden virheiden korjaaminen on vaikeaa. Yrityksen toiminnan kannalta suurin riski taas on järjestelmän kaatuminen ja epäjatkuvuus. Joka vuosi tulee ilmi tapauksia, joissa jokin raportti tai laskelma on väärin, tai järjestelmää on yritetty käyttää vilpillisesti. Suurin riski varsinkin toiminnanohjausjärjestelmissä on Tietojärjestelmätarkastajan mukaan se, ettei niitä osata käyttää ja tästä johtuva virhe siirtyy ja kertautuu järjestelmän sisällä. Hyviä käyttäjiä pystytään usein valvomaan ja näin estämään heidän mahdollisesti yrittämänsä petokset, sillä heidät yleensä tunnetaan yrityksessä hyvin.

Tietojärjestelmätarkastaja arvioi tilintarkastajien tietojärjestelmäosaamisen nykyään hyväksi. Varsinkin pienemmissä toimistoissa nuoremmilla tilintarkastajilla on hyvä perusosaaminen ja ymmärrys erilaisesta järjestelmästä ja niiden vaatimista toimenpiteistä. Iäkkäämpien tilintarkastajien osaamisessa on kuitenkin joskus toivomisen varaa, vaikka tämäkin on asennekysymys ja poikkeuksia löytyy kaikista ikäluokista.

4.4.2 Tietojärjestelmien tarkastamisen suunnittelu ja toteutus

Tietojärjestelmätarkastajan mukaan tietojärjestelmien tarkastamisen tavoitteena on varmentaa, että tilinpäätöksen antama tieto olisi oikein. Tietojärjestelmien tarkastamisella pyritään selvittämään, toimivatko kontrollit, eli havaitaanko virheet ja ovatko prosessit tehokkaita ja järjestelmää hyödynnetty hyvin.

Tietojärjestelmätarkastuksen suunnitteluprosessi on samanlainen kuin tilintarkastuksenkin suunnitteluprosessi. Tärkeintä on tietää, mitä järjestelmiä yritys käyttää ja mitkä niistä ovat olennaisimpia. Tarkastus on kuitenkin aina kohdistettava riskilähtöisesti. Yleensä ensimmäisenä vuotena aloitetaan riskisimmistä järjestelmistä ja asiakassuhteen jatkuessa tuntemus asiakkaan järjestelmästä kasvaa, jolloin tarkastusta pystytään kohdentamaan yhä paremmin. Tarkastuskohteet suunnitellaan usein asiakkaan kanssa yhteistyössä ja sen perusteella tarkastustiimi tekee suunnitelman.

Tilintarkastaja B on kouluttautunut tekemään yksinkertaiset järjestelmäarvioinnit itse. Toisaalta kaikkia järjestelmiä ei erityisesti kartoiteta. Massatuotettuihin järjestelmiin yleensä luotetaan, mutta mitä räätälöidymmät järjestelmät, sen tarkemmin ne käydään läpi. Räätälöityjen järjestelmien sovelluskontrollien testauksessa onkin usein tietojärjestelmätarkastaja mukana niiden monimutkaisuuden takia. Tilintarkastaja B:n yhteisössä tilintarkastaja suunnittelee testattavat kontrollit ja voi kysyä tietojärjestelmätarkastajalta, kuinka paljon resursseja testaus vie, eli kannattaako se.

Olen mä yrittänyt sitä suunnittelua järjestelmätarkastajille delegoida, mutta ei ne ota sitä vastaan.(Tilintarkastaja B 27.9.2011)

Järjestelmätarkastukset ovat usein yllättävänkin aikaa vieviä, jolloin täytyy pohtia, onko niitä järkevää toteuttaa. Siksi myöskään joka vuosi ei katsota samoja asioita läpi, mutta kaikki aineisto on kuitenkin tarkastettava vähintään kolmen vuoden välein. Tilintarkastaja B on yrittänyt delegoida testauksien suunnittelua järjestelmätarkastajille, mutta he eivät pidä sitä omana tehtävänä. Myös tietojärjestelmien tarkastuksen suunnittelussa käytetään apuna yhteisön omaa mallia.

Tietojärjestelmätarkastaja vahvisti Tilintarkastaja B:n kertoman käytännön olevan yleinen myös hänen yhteisössään. Hän kuitenkin korosti, että tällä tavalla järjestelmätarkastuksista ei usein saada yhtä paljon irti, kuin silloin, kun koko tilintarkastustiimi suunnittelee tarkastuksen yhdessä. Hänen mukaansa nykyään onkin menty yhä enemmän siihen suuntaan, että tarkastukset suunnitellaan tilintarkastajien kanssa yhteistyössä, jolloin asiakaskin kokee usein saavansa siitä lisäarvoa. Myös tilintarkastusyhteisö hyötyy tällöin enemmän, sillä se saa tehdä töitä ilman pelkoa kilpailutuksesta ja mahdollisesti asiakas myös suostuu maksamaan palveluista hieman enemmän.

Toiminnanohjausjärjestelmissä niin Tilintarkastaja C:n kuin Tietojärjestelmätarkastajankin mukaan on tärkeintä hallita järjestelmän tietoturvallisuus ja varmistaa ne henkilöt, jotka pystyvät puuttumaan järjestelmän toimintoihin. Myös lokijärjestelmän toiminta on syytä tarkastaa. Tietyssä mielessä tilintarkastaja C:n mukaan toiminnanohjausjärjestelmät ovat kuitenkin turvallisia, sillä ne yleensä kaatuvat, mikäli joku yrittää tehdä niiden tietoihin muutoksia. Ennen yrittäjä on saattanut helposti korjata käsin tehtyyn inventaariin esimerkiksi pienemmän varaston arvon, ilman että kukaan on huomannut. Pienissä yrityksissä toiminnanohjausjärjestelmiä ei vielä juurikaan ole, mutta yhä pienemmät yritykset alkavat käyttää niitä, mitä enemmän ne yleistyvät ja ihmiset oppivat käyttämään niitä. Pienen yrityksen tilintarkastaja joutuu kuitenkin nytkin huomauttamaan pahimmista tietojärjestelmäongelmista, vaikka oikeita tietojärjestelmätarkastuksia niissä ei tehdäkään.

Tilintarkastaja C:n mukaan tietojärjestelmän avulla ei pienissä yrityksissä ole helppoa tehdä petoksia, sillä niissä käytetään useimmiten tilitoimistojen palveluja, joten yrittäjän ja tilitoimiston pitäisi tehdä petos yhteistyössä. Taloyhtiöissä riski on kuitenkin suurempi, koska pieni isännöintitoimisto pystyisi halutessaan tekemään petoksen. Tilintarkastaja A on sitä mieltä, että suurin riski tietojärjestelmien suhteen ovat ihmiset. Yleensä virheet kuitenkin tulevat esiin itsestään.

Nykyään tilitoimistot hoitavat asiakkaiden taloushallintoa niin kokonaisvaltaisesti, että pienyritysten sisäinen valvonta on paljolti tilitoimiston kontolla, vaikka yrittäjä siitä periaatteessa loppujen lopuksi vastaakin. Tilintarkastaja A on myös huomannut että pörssiyrityksissäkin sisäisten tarkastajien käyttö on aika vähäistä. Tietojärjestelmätar-

kastajan mukaan isojen yritysten sisäinen valvonta ja kontrollit ovat yleensä hyvin hoidettu, vaikka käytäntöjä ei välttämättä olekaan varsinaisesti kirjattu mihinkään. Eroja on myös siinä, kuinka valveutunutta henkilökunta on sisäisen valvonnan käytännöistä ja tarkastavaako yritys itse valvontansa toimivuutta. Mitä isommaksi yritys kasvaa, sitä enemmän se joutuu yleensä kiinnittämään huomiota sisäiseen valvontaan ja kontroleihin. Tietojärjestelmätarkastaja kertoi periaatteessa noudattavansa esimerkiksi COSO- ja COBIT-malleja tarkastaessaan asiakkaitaan.

Kukaan haastatelluista tilintarkastajista ei ole pyytänyt tilitoimistoilta 1-tyyppin tai 2-tyyppin raportteja, jotka kertovat tilitoimistojen järjestelmistä. Tilintarkastaja B:n mukaan tilitoimistojen järjestelmiä ei systemaattisesti mitenkään varmenneta, vaan luotetaan siihen, että tilitoimisto hoitaa asiansa. Tilitoimistot kuitenkin yleensä käyttävät yleisiä pakettiohjelmia, joita pidetään luotettavina. Tilitoimistojen kontrolliympäristöihin on sekä Tilintarkastaja A:n että B:n mukaan perehdytty lähinnä keskustelujen avulla. Minkäänlaista testausta kukaan haastatelluista ei maininnut tekevänsä.

Se (testaus) varmaan pitäisi tehdä, mutta ei sitä kukaan tee.. (Tilintarkastaja A 21.9.2011)

Tilintarkastaja B:n mielestä voisi auttaa, jos tilintarkastajat yhteisön sisällä jakaisivat tietoa tilitoimistojen järjestelmistä, mutta ainakaan tällä hetkellä tällaisia käytäntöjä ei ole.

Myöskään Tietojärjestelmätarkastaja ei ollut tehnyt tilitoimistojen kanssa töitä. Hänen mielestään onkin mielenkiintoista, että isojen asiakkaiden talouspalvelukeskuksia tarkastetaan, mutta tilitoimistoihin ei kiinnitetä huomiota. Yleensä ongelmana on tilintarkastusbudjetti. Hänen mukaansa tilitoimistoissa kyllä käytetään atk-avusteisia tilintarkastusmenetelmiä, ja niiden avulla pyritään havaitsemaan virheitä ja poikkeamia, mutta itse järjestelmiä ei arvioida. Poikkeuksina näihin ovat kuitenkin isoimmat tilitoimistot, jotka saattavat hoitaa esimerkiksi pörssiyritystenkin palkanlaskentaa.

Pilvipalveluista muisti kuulleensa ainoastaan Tilintarkastaja C. Hänen mielestään ne voisivat olla hyviä varsinkin tilitoimistojen ruuhkahuippujen tasoittamiseen. Myöskään Tietojärjestelmätarkastaja ei ollut työskennellyt pilvipalveluiden kanssa. Hänen mielestään yrityksen on ylipäätään paras pitää itsellään tärkeimmät järjestelmät, mutta vähemmän tärkeiden järjestelmien siirtämisen pilvipalveluihin hän ymmärtää. Tietojärjestelmätarkastaja huomautti pilvipalveluiden kohdalla myös kansainvälisistä lainsäädännöllisistä ongelmista. Minkä maan lainsäädäntöä tulee noudattaa, jos yritys sijaitsee toisessa maassa ja palveluntarjoaja toisessa ja mahdolliset serverit vielä ehkä kolmannessa?

4.4.3 *Atk-avusteinen tilintarkastus*

Tilintarkastaja C käyttää tarkastamiseen Exceliä, johon hän kopioi asiakkaan esimerkiksi cd-levyllä lähettämän aineiston. Parhaimmassa tapauksessa Excelissä on suorat linkit asiakkaan kuitteihin. Tilintarkastaja A käyttää myös Exceliä, mutta on pohtinut eräänlaisen arkisto-ohjelman käyttöönottoa, jotta hän pääsisi paperista eroon. Tilintarkastaja B:n yhteisössä on käytössä oma tilintarkastusohjelmisto, jonka avulla tarkastus tehdään. Tilintarkastaja A:n mukaan isojen toimistojen tarkastusohjelmat tukevat tarkastusmetodologiaa ja pitävät huolen siitä, että kaikki vaadittava on tehty ja dokumentoitu.

Tilintarkastaja A:n ja C:n mielestä automaattinen tietojenkäsittely on helpottanut ja nopeuttanut tilintarkastusta esimerkiksi siten, että on mahdollista käyttää erilaisia suodattimia ja suodattaa tiettyjä rajan ylittäviä rahasummia ja mielenkiintoisia nimiä. Toisaalta taas yleistyvät toiminnanohjausjärjestelmät kasvattavat tilintarkastajan työainestoa, sillä yksinkertaisestakin toimintosarjasta voi tulla monta kuittia. Monimutkaisten järjestelmien ymmärtäminen on myös oma haasteensa, joka vaatii jatkuvaa koulutusta. Tilintarkastaja A on myös sitä mieltä, että välillä skannatun aineiston selaaminen on hitaampaa kuin mappien selaaminen, koska joissakin ohjelmissa kaikki kuitit joutuu esimerkiksi avaamaan erikseen. Tilintarkastusta joutuukin kohdistamaan enemmän kuin mappien aikakaudella.

4.5 Yhteenvedo haastattelumateriaalista

Kansainvälisten tilintarkastusstandardien mukaan tilintarkastus tulee suunnitella risikit huomioonottaen. Jokainen haastateltu tilintarkastaja kokikin tekevänsä suunnittelytyöt standardien mukaan. Niin yksityinen tilintarkastaja kuin yhteisöönkin kuuluva tilintarkastaja joutui työssään ottamaan huomioon standardit ja tarkistamaan niistä yksityiskohtia ja menettelytapoja. Suurilla tilintarkastusyhteisöillä on omat tilintarkastusohjelmansa, joihin standardit on sisällytetty, joten yhteisöön kuuluva tilintarkastaja voi yleensä olla varma standardien noudattamisesta, mikäli hän suorittaa tilintarkastuksen yhteisön ohjeistuksen mukaan. Yksityisen tilintarkastajan on taas luotettava enemmän omaan ammattitaitoonsa ja epäselvien kohtien kohdalla hän voi perehtyä standardien antamaan ohjeistukseen. Tulokset poikkeavat Satopään (2002, 110) tutkimuksesta, jonka mukaan standardeihin ja suosituksiin suhtauduttiin nihkeästi. Kaikkien haastateltujen tilintarkastajien vastauksissa tuli ilmi käräjäoikeuteen joutumisen uhka, jota lievitettiin juuri standardien noudattamisella.

Toisaalta kansainvälisten tilintarkastusstandardien käyttö suomalaisessa yritysympäristössä aiheuttaa tilintarkastajissa tuskastuneisuutta. Standardien noudattaminen on aikaavievää ja ohjeistusta ei ainakaan kaivata lisää. Asenne ISA-standardeihin onkin

ristiriitainen; toisaalta ne tuovat tukea ja turvaa, toisaalta taas hidastavat työtä. Kukaan tilintarkastajista ei kuitenkaan osannut ehdottaa mitään parannusta nykyiseen tilanteeseen. Euroopan komissio (2010, 20) on ehdottanut pk-yrityksille joko tilintarkastuksesta luopumista tai niin sanottua suppeaa tilintarkastusta, joka olisi rajoitetumpi, kuin nykyinen lakisääteinen tilintarkastus. Näitäkään vaihtoehtoja ei kuitenkaan pidetty hyvinä. On tosin vaikea sanoa vastustetaanko pienten yritysten tilintarkastusten lopettamista sen takia, että pelätään tilintarkastuksen kysynnän laskevan vai pitävätkö tilintarkastajat työtään pienten yritysten parissa todella tarpeellisena.

Asiakkaan valintaprosessi oli kaikilla haastatelluilla tilintarkastajilla samantyyppinen. Asiakkaita tarjotaan usein tilitoimistojen kautta, ja yhteistyö tilitoimiston kanssa näytteleeekin suurta roolia asiakasvalinnassa. Markkinoilta löytyy laadultaan hyvin erilaisia tilitoimistoja, ja tilintarkastaja voikin jo tilitoimistosta päätellä, miten asiakkaan asiat on hoidettu. Pörssiyhtiöt taas valitsevat tilintarkastajansa tarjouskilpailun kautta. Sellaisia asiakkaita, joita ei voitaisi hyväksyä, osuu kohdalle todella harvoin. Kaikilla tilintarkastajille toimiala oli määrittävä tekijä asiakasvalinnassa. Pankki-, vakuutus- ja rahoitusalat koettiin yleisesti vaikeiksi ja niiden tarkastamiseen haastatellut eivät mielellään ryhtyneet.

Asiakkaaseen tutustumiseen käytetään Internetistä löytyviä erilaisia yritystietokantoja, joiden avulla asiakkaasta saadaan tietoa niin asiakkaan hyväksymisvaiheessa kuin myöhemminkin. Internetistä löytyy tietoa hyvin monipuolisesti tilinpäätöksestä meneillään oleviin oikeudenkäynteihin. Toisena tärkeänä tietolähteenä oli asiakkaan kanssa keskustelu, joka on ainoa keino tutustua asiakkaaseen ja sen toimintatapoihin syvällisesti. Toimeksiantokirjettä, joka määrittää tilintarkastuksen laajuuden, pidettiin lakisääteisessä tilintarkastuksessa melko turhana.

Yksityisten tilintarkastajien ja Big 4 -tilintarkastajien asiakaskunta vaihtelee. Yksityisyrittäjät tarkastavat pk-yrityksiä ja isoissa yhteisöissä asiakkaina on yrityksiä yhdenmiehenyrityksistä pörssiyhtiöihin. Tilintarkastussuunnitelmat vaihtelevat asiakkaan koon mukaan. Isoille yhtiöille saatetaan tehdä monivuotisia tarkastussuunnitelmia, kun sopimuskaudet tiedetään etukäteen. Tällöin tarkastuksen kohteita voidaan muuttaa vuosittain. Vuosittaiset suunnitelmat tehdään usein jo keväällä, jotta työtaakkaa saadaan jaettua koko vuodelle. Pienten yhtiöiden tilintarkastuksia ei niinkään suunniteltu. Tarkastustyön koettiin olevan niin pieni, ettei sen kummempia suunnitelmia tarvita. Lisäksi tilintarkastuksen jokavuotinen katkolla oleminen aiheuttaa sen, ettei voida tietää, ollaanko kyseisen yrityksen tilintarkastajina seuraavana vuonna. Tämä johtaa siihen, että pidemmän tähtäimen suunnitelma ei välttämättä kannata. Lisäksi pienten asiakkaiden aineistot saattavat olla niin suppeita, että se voidaan selata kokonaisuudessaan läpi, joten erityistä kohdistamista ei tarvita.

Riskien arviointi tapahtui lähinnä asiakkaan kanssa keskustelun avulla. Tilintarkastus yritetään toteuttaa kontrollilähtöisesti, mutta kaikkein pienimmillä asiakkailla kontrolle-

ja ei ole. Niissä tapauksissa nojaututaan aineistotarkastukseen. Mikäli asiakkaan kanssa ollaan tekemisissä, se tapahtuu yleensä asiakkaan aloitteesta, sillä asiakkaat kokevat tilintarkastajan neuvonantajana. Näin tilintarkastaja saa myös itse tärkeää tietoa asiakkaasta ja voi käyttää tätä tietoa hyväkseen seuraavassa tarkastuksessa. Toisaalta asiakkaan kanssa ei usein olla tilintarkastusten välillä missään tekemisissä. Suuryhtiöissä tarkastusta täytyy kuitenkin jakaa koko tilikaudelle ja niissä vierailaan useamman keran vuodessa. Lisäksi niiden riskienarviointi on jatkuvaa.

Olenaisuuden laskeminen kuului jokaisen tilintarkastajan suunnittelurutiiniin. Kuten Koskisen (1999) tutkimuksessakin on suositeltu, laskentaperusteena käytettiin yleensä tulosta ennen veroja, mutta laskelmat saattoivat perustua myös muihin lukuihin, mikäli tulosta ennen veroja ei ollut järkevää käyttää. Kaikki käyttivät lisäksi eräkohtaisia olenaisuusprosentteja. Nämä prosentit vaihtelivat tileittäin. Yleisesti oltiin myös sitä mieltä, että jos tilinpäätöksellä on vähän käyttäjiä, olenaisuuden rajojen ei tarvitse olla niin tiukkoja. Kymmenen prosentin olenaisuusrajaa pidettiin jo korkeana, joka sekin noudattaa tässä tutkielmassa aikaisemmin mainittujen tutkimusten linjaa.

Asiantuntijoiden käytöllä pyritään hallitsemaan riskiä niissä asioissa, joissa tilintarkastaja ei koe osaamisensa riittävän. Yksityisen tilintarkastajan ja suuren yhteisön ero näkyy vahvasti erilaisten asiantuntijoiden käytössä. Big 4 -yhteisöistä löytyy asiantuntijoita monilta eri aloilta ja heiltä avun pyytäminen on helppoa. Yleensä asiantuntijoita on myös sijoitettu isojen asiakkaitten tilintarkastustiimeihin. Yksityinen tilintarkastaja taas joutuu luottamaan omaan verkostoonsa tai esimerkiksi valtion tarjoamiin palveluihin. Vero- ja IT-asiantuntijat sekä juristit olivat haastattelujen perusteella yleisimmin käytetyt asiantuntijoita. Muita tyypillisiä riskienhallintakeinoja olivat tunnuslukujen laskeminen, oma kouluttautuminen ja huolellinen työ. Liikeriskiä ei yritetty hallita oman työn korkeammalla hinnoittelulla, toisin kuin Niemi (2003) on tutkimuksessaan esittänyt.

Yksityisten tilintarkastajien ja suurten yhteisöjen erot olivat lähinnä byrokratiassa ja ennalta määrätyissä toimintatavoissa. Yksityinen tilintarkastaja saa valita asiakkaansa ja toimintatapansa omien mieltymystensä ja näkemystensä mukaisesti ja työskennellä säästösten puitteissa kuten parhaaksi katsoo. Yhteisöön kuuluvan tilintarkastajan taas täytyy noudattaa yhteisön ohjeistuksia, jotka saattavat olla hyvin byrokraattisia ja siksi turhankin aikaavieviä, varsinkin suomalaisessa ympäristössä, joka koostuu pääasiassa pk-yrityksistä. Joissain tapauksissa liiallinen byrokratia jopa saattaa heikentää tilintarkastuksen laatua, kun aika menee dokumentointiin itse tarkastustoiminnan sijasta.

Sisäisen valvonnan taso asiakasyrityksissä vaihtelee asiakkaan koon mukaan. Pienessä yrityksessä yrittäjä itse pystyy usein valvomaan yritystään. Sisäisen valvonnan järjestely kuitenkin tulee tärkeämmäksi yrityksen koon kasvaessa. Isojenkin yritysten kesken sisäisen valvonnan järjestely kuitenkin vaihtelee. Toisissa valvontakäytännöt on raportoitu hyvinkin tarkasti, kun taas toisissa käytäntöjä kyllä on, mutta niitä ei ole eri-

tyisesti kirjattu, vaan ne saadaan selville vasta tutustumalla yrityksen toimintatapoihin ja haastatteleamalla henkilökuntaa.

Tietojärjestelmät ja atk-avusteinen tilintarkastus ovat olleet tilintarkastuksessa arkipäivää jo 1990-luvun lopulta (Kosonen 2005, 236). Kukaan tilintarkastajista ei kaivannutkaan takaisin vanhaan, vaan kaikki pitivät paperitonta toimistoa hyvänä suuntana. Kuten Gullkvistin (2005) tutkimuksessa on todettu, tilintarkastajat kokevat sähköisten apuvälineiden helpottaneen heidän työtään. Varsinkin tiedon suodattaminen ja luokittelu on helpottanut työtä. Sähköisiin aineistoihin liittyvänä huolenaiheena tosin olivat erityisesti aineistojen säilytykseen liittyvät kysymykset. Lisäksi sähköisen aineiston helppokäyttöisyydessä on vielä parantamisen varaa. Tilintarkastajat olivat kouluttaneet itseään vastatakseen sähköistyvään työympäristöön ja sen aiheuttamiin riskeihin. Suurimpina riskeinä tietojärjestelmien osalta pidettiin ihmisten huolimattomuutta tai osaamattomuutta.

Tietojärjestelmätarkastuksen suunnittelu tilintarkastuksen yhteydessä vaihtelee. Suuryhtiöiden tarkastuksissa tarvittavat tietojärjestelmätarkastajat eivät välttämättä ole lainkaan mukana suunnitteluprosessissa, vaan lähinnä tekevät sen, mitä tilintarkastaja pyytää. Toisessa ääripäässä taas tietojärjestelmätarkastajat ovat kiinteä osa tilintarkastustiimiä ja osallistuvat suunnitteluun, jolloin asiakaskin hyötyy enemmän tarkastuksesta. Tärkeimpinä tietojärjestelmien riskienhallintakeinoina nähtiin järjestelmien toiminnan ymmärtäminen, järjestelmälokien tarkastaminen ja järjestelmiä käyttävien ihmisten tunteminen. Toiminnanohjausjärjestelmien yleistymisen koettiin helpottavan tietojärjestelmätarkastusta, sillä niiden toiminta on helpompi ymmärtää, kuin monien eri järjestelmien yhteistoiminta. Tilintarkastajien työmäärää toiminnanohjausjärjestelmät taas saattavat kasvattaa, sillä tarkastusaineisto lisääntyy niiden myötä. Toisaalta taas petoksen mahdollisuus pienenee, sillä järjestelmiin on vaikea korjailta lukuja käsin.

Tarkastuksessa tilintarkastajat käyttivät apuna Exceliä. Molemmilla yksityisillä tilintarkastajilla oli valmiit pohjat tilintarkastuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen. Yksityisillä tilintarkastajilla ei ollut tilintarkastusohjelmaa, eivätkä he myöskään olleet ajatelleet sellaisen hankintaa. Tilintarkastusyhteisöissä taas käytetään yhteisön omia tilintarkastusohjelmistoja. Tosin niissäkin käytetään Exceliä apuvälineenä. Excelin voidaan siis päätellä olevan tärkeä tilintarkastajien apuväline.

Kaikkien haastateltavien vastauksista pohjalta voidaan todeta, että tilitoimistojen tietojärjestelmiin luotetaan. Kukaan tilintarkastajista ei erityisesti kertonut testaavansa niitä tai pyytävänsä niistä raportteja. Ainoastaan jonkinlainen yleiskuva pyrittiin saamaan ja luotettiin siihen, että virheet tulevat julki, jos niitä on. Myöskään tietojärjestelmätarkastaja ei ollut työskennellyt tilitoimistojen järjestelmien parissa. Pilvipalvelut tuntuivat myös vielä vierailta asioilta tilintarkastajille. Tietojärjestelmätarkastajakaan ei ollut työskennellyt niiden kanssa. Tämän voidaan ajatella johtuvan esimerkiksi siitä,

että pilvipalveluiden tietoturvallisuus nähdään riskinä ja tällainen teknologia on ylipääntään vielä uutta (esim. Siljamäki 2010).

Tilintarkastajien toimintatavat saattavat vaihdella hieman iän perusteella. Tutkimuksessa esille tulleita seikkoja olivat mm. tietotekniikkaosaaminen ja iän tuoma kokemus ja itsevarmuus. Nuoremmat tilintarkastajat ovat kasvaneet tietotekniikan parissa, kun taas vanhemmilta tietotekniikkaosaamisen hankkiminen on vaatinut omaa motivaatiota. Toisaalta vanhemmatkin tilintarkastajat saattavat olla erittäin ammattitaitoisia tietotekniikkaosaajia ja kiinnostuneita uudesta teknologiasta. Ikä tuo myös itsevarmuutta oman osaamisen ja hyvien toimintatapojen suhteen. Kokeneempi tilintarkastaja uskaltaa tehdä joskus poikkeaviakin ratkaisuja. Toisaalta eri toimintatavoissa voi olla kyse myös siitä, millon tilintarkastusasioita on opiskeltu, sillä standardiympäristö ja vaatimukset ovat muuttuneet huomattavasti vuosien varrella. Tilintarkastajan ammatissa toisaalta säädösten noudattaminen on erittäin tärkeää, joten voidaankin kysyä, milloin itsevarmuus menee liiallisuuden puolelle?

Tutkielman perusteella voidaan sanoa, että haastatellut tilintarkastajat noudattavat yleisesti suunnittelua ja riskienhallintaa koskevia standardeja. Alan laadunvalvonta on tiukkaa ja sitä ei voi läpäistä hoitamalla tarkastuksia huolimattomasti. Toisaalta haastateluissa muodostui kuva siitä, että laadunvarmistuksen ja sanktioiden pelossa dokumentoidaan enemmän kuin oikeasti tehdään. Varsinkaan pienten asiakkaiden kohdalla suunnittelua ei paljoa koettu tarvittavan, kun yritykset ovat yksinkertaisia ja melko samantyyppisiä. Lisäksi ottamalla asiakkaita luotettavista tilitoimistoista voidaan olennaisen virheellisyyden riskiä pienentää.

Riskejä hallitaan haastateltujen tilintarkastajien mukaan lähinnä huolellisen työn ja asiakkaan tuntemisen avulla. Asiantuntijoita käytetään vaikeissa kohdissa, kun oma osaaminen ei riitä. Suurimpia tekijöitä suunnittelun ja riskienhallinnan suhteen ovat asiakkaan koko ja se, kuuluiko tilintarkastaja yhteisöön vai ei. Tietotekniikka on tullut tilintarkastusalalle jäädäkseen tuoden omat etunsa ja pulmansa. Toisaalta se tehostaa työtä ja toisaalta taas tuo uusia riskejä, joiden arvioimiseen vaaditaan paljon ammattitaitoa. Suurien yritysten tarkastuksista ei selvitäkään enää ilman tietojärjestelmätarkastajia. Ohjelmistojen ja järjestelmien halventuessa myös pienet yritykset hyödyntävät niitä yhä enemmissä määrin. Tilintarkastus onkin ala, jossa jatkuva koulutus ja ajan hermoilla pysyminen on välttämätöntä työn laadun takaamiseksi.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO

Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli tutkia tilintarkastuksen riskien hallintaa suunnittelun avulla. Tutkimuksessa haluttiin perehtyä nimenomaan suunnitteluprosessin todellisiin käytäntöihin ja verrata sitä kirjallisuuden, tutkimusten ja lainsäädännön antamaan viitekehykseen. Tutkimuksessa ei niinkään haettu yleistettävää tietoa, vaan paneuduttiin haastattelujen kautta kolmen tilintarkastajan ja yhden tietojärjestelmätarkastajan käsityksiin ja työtapoihin. Työskentelytapoja tutkittiin tekemällä teemahaastatteluja, joissa tilintarkastajat saivat aikaisemmin määrättyjen teemojen sisällä kertoa vapaasti näkemyksistään ja kokemuksistaan. Jokaiselle haastateltavalle pyrittiin esittämään samanlaisia kysymyksiä, tosin tietojärjestelmätarkastajaa haastateltiin eri rungon avulla hänen työtehtäviensä erilaisuuden takia. Haastattelutilanteissa kehoitettiin tilintarkastajia kertomaan todellisia toimintatapojaan ja mielipiteitään, jotta tutkimusmateriaaliksi saataisiin jotain muuta, kuin tiivistelmä standardien suosittelemista käytännöistä. Tämän luvun tarkoituksena on yhdistää haastatteluista saatu empiirinen materiaali aikaisempaan kirjallisuuteen ja tutkimustuloksiin.

Haastatellut tilintarkastajat vaikuttivat noudattavan pääpiirteittäin tilintarkastusstandardien ohjeistusta, kuten laissa vaaditaankin. Standardeihin suhtautuminen oli kuitenkin kaksijakoista. Toisaalta tilintarkastaja saa niistä tukea ja turvaa, mutta toisaalta niiden asettamat yksityiskohtaiset raportointivaatimukset ja käytännöt aiheuttavat tilintarkastajille paljon lisätyötä. Ohjeistusta ei kaivata lisää, pikemminkin siihen toivottaisiin järkiyttämistä ja selkeyttä.

Suurimmat poikkeavuudet kirjallisuuden esittämien toimintatapojen ja todellisten käytäntöjen välillä luultavasti johtuvat siitä, että suurin osa tilintarkastusta käsittelevästä kirjallisuudesta ja tutkimuksesta on tehty pohjois-amerikkalaista tilintarkastusympäristöä havaintopohjana käyttäen. Toisaalta suurten asiakkaiden tarkastus voi Suomessakin lähennellä amerikkalaisia tilintarkastuskäytäntöjä. Pienen yrityksen tilintarkastus ei kuitenkaan haastateltujen mukaan vaadi niin suurta suunnittelu- ja tutustumisprosessia, kuin kirjallisuudessa esitetään. Mikäli pienen asiakkaan tilanteessa mikään ei ole muuttunut, tilintarkastus yksinkertaisesti tehdään samalla tavalla kuin se on ennenkin tehty ja minkäänlaisia erityisiä suunnitelmia ei tarvita. Pienimmissä asiakasyrityksissä tilintarkastus suoritetaan yhden henkilön voimin muutamassa tunnissa. Ala on myös hyvin kilpailtua, joka sekin aiheuttaa rajoituksia tarkastusprosessiin käytettävälle ajalle. Eri-laisten asiantuntijoiden käyttö tukena on yleistä, mutta kuten aikaisemmissa tutkimuksissakin on tullut ilmi, myös siinä haastatellut tilintarkastajat joutuivat ottamaan huomioon kustannukset.

Tilintarkastuksesta kirjoitettu materiaali on usein hyvin käytännönläheistä ja varsinkin Suomessa sen ovat yleensä tuottaneet itsekin ammattia harjoittaneet ihmiset. Suomalaisessa kirjallisuudessa ja lehtiartikkeleissa esitetyt suunnittelun ja riskienhallinnan

työvaiheet tuntuvatkin olevan hyvin realistisia ja samantyyppisiä, kuin haastateltavien kertomat. Suurimmat erot tilintarkastajien työtavoissa vaikuttivat johtuvan persoonallisuuseroista, työskentely-yhteisön koosta ja kokemuksen tuomasta itsevarmuudesta. Ammatin suurimpana riskinä pidettiin käräjäoikeuteen joutumista ja sen seuraamuksia.

Tilintarkastusta pohjoismaisessa pienyritysympäristössä on tutkittu melko vähän. Lisätutkimusta alalta kaivattaisiin nykykäytäntöjen selville saamiseksi ja kehittämiseksi. Tässäkin tutkimuksessa teoriaosassa käytiin läpi paljon aineistoa, joka kuvaa amerikkalaista tilintarkastusympäristöä, jossa noudatetaan GAAS¹¹-standardeja (Arens & Loebbecke 2000, 32). Näitä tutkimuksia voidaan lähinnä hyödyntää vain pörssiyritysten tilintarkastuksessa. Yhdysvaltalainen tilintarkastusympäristö poikkeaa suomalaisesta myös esimerkiksi oikeusjärjestelmältään, joka vaikuttaa varsinkin syytekynnykseen ja vahingonkorvauksiin.

Ylipäättään suomalainen tilintarkastusta koskeva kirjallisuus on rajoittunut lähinnä oppikirjoihin, säädösteksteihin ja lyhyisiin ammattilehtiartikkeleihin. Pro gradu -tasoa syvemmälle menevää tutkimusta tilintarkastuksesta on tehty hyvin vähän. Mikäli Suomessa kuitenkin aiotaan jatkaa pientenkin yhtiöiden tilintarkastusta, lisätutkimus alalta olisi suotavaa ja tutkimusmahdollisuudet monipuoliset. Lisäksi tilintarkastajien ja tili-toimiston välinen yhteistyö olisi mielenkiintoinen lisätutkimuksen aihe, koska pienyritysten tilintarkastukset tapahtuvat usein kiinteässä yhteistyössä tilitoimistojen kanssa.

Tilintarkastusalan täytyy muovautua alati muuttuvan yritysmaailman tarpeiden mukaan. Tällä hetkellä valokeilassa ovat olleet riskilähtöisyys, tilintarkastuksen globaali yhdenmukaistaminen ja tilintarkastus epävakaassa talousympäristössä. Yksityinen sijoittaminen on tullut yhä suosittumaksi, ja laadukas tilintarkastus on välttämätöntä luotettavan talousinformaation turvaamiseksi. Tilintarkastuksen huomisen suuntaa on vaikea arvioida, mutta tilintarkastuksen huolellinen suorittaminen riskejä välttäen tulee luultavasti aina olemaan tilintarkastusmaailman ykkösprioriteetteja.

---

¹¹ Generally Accepted Auditing Standards

LÄHTEET

- Ahponen, Pirkkoliisa (1997) Elämän riskiäntyminen epävarmuuden yhteiskunnassa. Teoksessa: *Riskikirja – Uhat, mahdollisuudet ja asiantuntijuus epävarmuuden yhteiskunnassa*, toim. Pirkkoliisa Ahponen, 23–37. SoPhi Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 9. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Applegate, D – Wills, T (1999) Struggling to incorporate the COSO recommendations into your audit process? Here’s one audit shop’s winning strategy. <http://www.coso.org/audit_shop.htm>, haettu 11.7.11.
- Arens, Alvin A. – Loebbecke, James K. (2000) *Auditing – An integrated approach*. Prentice Hall, Inc. New Jersey.
- Arens, Alvin A. – Loebbecke, James K. – Lemon, Morley W. – Spletstoesser, Ingrid B. (2003) *Auditing and other assurance services*. Pearson Education Canada Inc., Toronto.
- Auditing standards and guidelines: Auditing in a computer environment A407. <<http://www.cpaireland.ie/UserFiles/File/Technical%20Resources/Auditing%20Guidelines/Auditing%20Guideline%20407.pdf>> haettu 15.8.2011.
- Bagranoff, Nancy A. – Simkin, Mark B. – Strand Norman, Carolyn (2005) *Core concepts of accounting information systems*. 9th edition, John Wiley & Sons Inc. USA.
- Basu, Progyan – Wright, Arnold (1997) An Exploratory study of control environment risk factors: Client contingency considerations and audit testing strategy. *International Journal of Auditing*, Vol. 1 (2) 77–96.
- Brumfield, Craig A. – Elliott, Robert K. – Jacobson, Peter D. (1983) Business risk and the audit process. *Journal of accountancy*, 4/1983, 60–68.
- Chewning, Eugene G – Higgs, Julia L (2002) What does “materiality” really mean? *The Journal of Corporate Auditing & Finance*, Vol. 13 (4) 61–71.
- COBIT 4.1, IT Governance Institute
- Daigle, Ronald J. – Kizirian, Tim – Sneathen, L. Dwight Jr. (2005) System controls reliability and assessment effort. *International Journal of Auditing*, Vol. 9 (1), 79–90.
- Eskola, Jari – Vastamäki, Jaana (2001) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I – metodin valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*, toim. Juhani Aaltola ja Raine Valli, 24–42. Chydenius-Instituutin julkaisuja 2/2001, PS-Kustannus, Jyväskylä.
- Euroopan komissio (2010) Vihreä kirja – Tilintarkastuspolitiikka: kriisin opetukset <http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/audit/green_paper_audit_fi.pdf> 13.10.2010.

- Francis, Jere R. (2004) What do we know about audit quality? *The British Accounting Review* Vol. 36 (4), 345–368.
- Fukukawa, Hironori – Mock, Theodore J. – Wright, Arnold (2006) Audit programs and audit risk: A study of Japanese practice. *International Journal of Auditing*, Vol. 10 (1), 41–65.
- Fukukawa, Hironori – Mock Theodore J. – Wright, Arnold (2011) Client Risk factors and audit resource allocation decisions. *ABACUS A Journal of Accounting, Finance and Business Studies*, Vol. 47 (1), 85–107.
- Gallegos, F. – Richardson, D. – Borthick, A. F. (1987) *Audit and Control of Information Systems*. South-Western Publishing Co, Cincinnati Ohio.
- Graham, Lynford – Bedard, Jean c. (2003) Fraud Risk and Audit Planning. *International Journal of Auditing*, Vol. 7 (1), 55–70.
- Gullkvist, Benita (2005) *Det elektroniska pappret i redovisningen*. Åbo Akademis förlag, Turku.
- Hackenbrack, Karl – Knechel W. Robert (1997) Resource Allocation Decisions in Audit Engagements. *Contemporary Accounting Research*, Vol. 14 (3), 481–499.
- Halonen, K – Steiner M. (2009) *Tilintarkastusprosessi käytännössä*. WSOYpro, Helsinki.
- Han, J – Jamal, K – Tan H (2011) Auditors' overconfidence in predicting the technical knowledge of superiors and subordinates. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* Vol. 30 (1) 101–119.
- Hirsjärvi, Sirkka – Hurme, Helena (1982) *Teemahaastattelu*, 3.p.Oy Gaudeamus Ab, Helsinki.
- Hirsjärvi, Sirkka – Hurme, Helena (2010) *Tutkimushaastattelu – Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.
- HTM-GRM Info 4/2010 <http://www.htm.fi/tiedotus/prime106/prime105.aspx>, haettu 11.7.2010.
- Hunton, James – Wright, Arnold – Wright, Sally (2004) Are financial auditors overconfident in their ability to assess risks associated with enterprise resource planning systems. *Journal of Information Systems*, Vol. 18(2), 7–28.
- Hyvä tilintarkastustapa ja kansainväliset tilintarkastusstandardit. KHT-yhdistys. <<http://www.khtyhdistys.fi/toimintaymparisto/hyva-tilintarkastustapa-ja-kansainvaliset-tilintarkastusstandardit>>, haettu 29.3.2011.
- Ihanainen, Heikki (2007) Tietotekniikka – Tarkastuksen riski ja mahdollisuus. *Tilintarkastus-Revision* 6/2007, 24–26.
- Janvrin, Diane – Bierstaker, James – Lowe, D. Jordan (2009) An investigation of factors influencing the use of computer-related audit procedures. *Journal of Information Systems*. Vol. 23 (1) 97–118.

- Johnstone, Karla M. (2000) Client-acceptance decisions: Simultaneous effects of client business risk, audit risk, auditor business risk, and risk adaptation. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, Vol. 19 (1), 1–25.
- Johnstone, K – Bedard, J (2003) Risk management in client acceptance decisions. *The Accounting review*, Vol. 78 (4), 1003–1025.
- Kailiala, Esa, Liiketoiminnan haasteet maailmantalouden murroksessa. <http://www.khtmedia.fi/media/kht-yhdistys/tiedostot/esa-kailialan-puhe>, haettu 29.3.2011.
- Kansainväliset tilintarkastus- ja laadunvalvontastandardit 2009 (2010) KHT-Yhdistys, KHT-Media Oy, Helsinki (Handbook of International Standards on Auditing and Quality Control (2009) IFAC).
- Kansainvälisten tilintarkastusstandardien soveltamisohje pienten ja keskisuurten yhteisöjen tilintarkastuksiin* (2009) IFAC/HTM-Info Oy.
- Kanter, Howard (2001) Systems auditing in a paperless environment. *The Ohio CPA Journal*, January-March 2001, 43–47.
- Kasanen, Eero – Lukka, Kari – Siitonen, Arto (1991) Konstruktiivinen tutkimusote liiketaloustieteessä. *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, Vol. 40 (3), 301–324.
- KHT-yhdistys – Föreningen CGR ry (2008) Tilintarkastusalan suositukset 1998, KHT-yhdistyksen palvelu Oy, Helsinki.
- Kihn, L – Näsi, S (2011) Tilintarkastusta käsittelevien väitöskirjojen tutkimusstrategiset valinnat – Aihepiiri ja tutkimusote. Teoksessa: *Contributions to Accounting, Auditing and Internal Control. Essays in Honour of Professor Teija Laitinen*. Toim. Annukka Jokipii & Johanna Miettinen. Acta Wasaensia No. 234, 61–87.
- Knechel, W. Robert (2001) *Auditing, Assurance & Risk*, 2nd edition, South Western Thomson Learning, Ohio.
- Koskiahho, Briitta (1990) *Ohi, läpi ja reunojen yli – Tutkimuksenteon peruskysymyksiä*. Oy Gaudeamus Ab, Helsinki.
- Koskinen, Hannu E. (1999) *Tilinpäätöksen lainmukaisuus ja tilintarkastuskertomus*. Finnpublishers Oy.
- Kosonen, Leena (2005) *Vaarinpidosta virtuaaliaikaan: Sata vuotta suomalaista tilintarkastusta*. Väitöskirja, Lappeenrannan teknillinen yliopisto, Lappeenranta.
- Lagerspetz, Erik (1997) Epävarmuuden aika. Teoksessa: *Riskikirja – Uhat, mahdollisuudet ja asiantuntijuus epävarmuuden yhteiskunnassa*, toim. Pirkkoliisa Ahponen, 93–105. SoPhi Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 9. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Lennartsson, Rakel (2010) Risk i ropet. *Balans*, 12/2010 24–25.

- Luhmann, Niklas (1993) *Risk: A Sociological Theory*, Walter de Gruyter & Co, Berlin. (Luhmann, Niklas (1991) *Soziologie des Risikos*. Walter de Gruyter, Berlin.)
- Lukka, K – Kasanen, E (1993) Yleistettävyyden ongelmia liiketaloustieteessä. *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, Vol. 41 (4), s.348–381.
- Luoma, Jukka – Silvast, Solveig (2006) Sähköinen taloushallinto ja sen tarkastamisen riskit. Koulutustilaisuuden materiaali 27.10.2006.
- Mock, Theodore J. – Wright, Arnold M. (1999) Are audit program plans risk-adjusted?. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol. 18 (1), 55–72.
- Niemi, Lasse (2003) Riski ja sen hinnoittelu tilintarkastuksessa. *Tilintarkastus – Revision* 5/2003 17–24.
- Neilimo, K. - Näsi, J. (1980) *Nomoteettinen tutkimusote ja suomalainen taloustiede. Tutkimus positivismiin soveltamisesta*. Yrityksen taloustieteen ja yksityis-oikeuden laitoksen julkaisuja, Sarja A 2: Tutkielmia ja raportteja 12, Tampereen yliopisto.
- O’Keefe, Terrence B. – Simunic, Dan A. – Stein, Michael T. (1994) The production of audit services : Evidence from a major public accounting firm. *Journal of Accounting Research*, Vol. 32 (2), 241–261.
- Pettersson, Mark (2005) The keys to effective IT auditing. *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, July/August 2005, 41–46.
- Pihlanto, Pekka (1993) Keskustelua metodologisesta ajattelusta laskentatoimen tutkimuksessa ja käytännön päätöksenteossa. Teoksessa: *Liiketaloudellinen aikakauskirja* Vol. 41 (2), 177–186.
- Pilvipalvelut – taloushallinto käytössäne kaikkialla. <<http://www.clarus.fi/pilvipalvelut.html>>, haettu 11.8.2011.
- Pohjola, Kari (2010) CISA/CISM/CGEIT/CRISC Programs overview. <http://www.isaca.fi/titava_data/files/CISA-CISM-CGEIT-CRISC-2011-Overview.pdf>. Haettu 11.8.2011.
- Riistama, Veijo (1999) *Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö*. 2.p. WSOY, Porvoo.
- Rikoslaki 19.12.1889/39.
- Rittenberg L. E. - Johnstone, K. – Gramling, A. A. (2009) *Auditing, a business risk approach*. Cengage Learning. Inc.
- Rousku, Kimmo (2010) Mikä ihmeen pilvi? Cloud computingin alkeet peruskäyttäjälle. Tietoviikko 22.4.2010 <<http://www.tietoviikko.fi/edut/pilvi/article394325.ece>>, haettu 11.8.2011.
- Satopää, Rauno (2002) *Suomalainen hyvä tilintarkastustapa pienyritysten tarkastuksissa: odotukset, sääntely, käytäntö*. Lisensiaatintutkimus. Turun kauppakorkeakoulu, Turku.

- Sayana, S. Anantha (2003) Using CAATs to support IS audit. *Information systems control journal*, Vol. 1 <<http://www.isaca.org/Journal/Past-Issues/2003/Volume-1/Pages/Using-CAATS-to-Support-IS-Audit.aspx>>, haettu 31.10.2011.
- Securities and Exchange Commission. Final Rule: Management's Report on Internal Control Over Financial Reporting and Certification of Disclosure in Exchange Act Periodic Reports <<http://www.sec.gov/rules/final/33-8238.htm#iib3a>> haettu 11.8.2011.
- Seetharaman, Ananth - Gul, Ferdinand A. – Lynn, Stephen G. (2002) Litigation risk and audit fees: evidence from UK firms cross-listed on US markets. *Journal of Accounting and Economics*, Vol. 33, 91–115.
- Siljamäki, Heikki (2010) Viisi isoa kysymystä pilvipalveluista. Tietoviikko 3.5.2010. <<http://www.tietoviikko.fi/edut/pilvi/viisi+isoa+kysymysta+pilvipalveluistp/a393578>>, haettu 11.8.2011.
- Silvo, Jukka (2010) Johdon vahvistuskirje ja toimeksiantokirje. HTM – GRM Info 3.12.2010 <<http://www.htm.fi/tiedotus/prime106/prime105.aspx>> haettu 11.8.2011.
- Singleton, Tommie (2007) The COSO Model: How IT auditors can use it to evaluate the effectiveness of internal controls. *Information Systems Control Journal*, Vol. 6, 13–15.
- Singleton, Tommie (2008) The COSO Model: How IT auditors can use it to evaluate the effectiveness on internal controls (Part 2). . *Information Systems Control Journal*, Vol. 1, 9–10.
- Soltani, Bahram (2007) *Auditing – An international approach*. Pearson Education Limited, Essex.
- Sorjonen, Jukka – Ihanainen, Heikki – Anttila, Eero (2011) Vaatimukset haltuun. *Tilisanomat* 4/2011, 64–69.
- Taleb, Nassim Nicholas (2010) *Musta joutsen*. 2. laajennettu laitos, Terra Cognita, Helsinki.
- Tietojärjestelmien tarkastus ja valvonta ry (1997) *Tietojärjestelmien tarkastuksen ja riskienhallinnan käsikirja*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Tilastokeskus, Käsitteet ja määritelmät, Mikroyritys <<http://www.stat.fi/meta/kas/mikroyritys.html>> haettu 25.10.2011.
- Tilintarkastuslaki 13.4.2007/459.
- Tomperi, Soile (2009) *Tilintarkastus: Normeista käytäntöön*. Edita, Helsinki.
- Tuomela, Tero-Seppo (1997) Liiketaloustieteen tutkimusotteita – Esimerkkejä tutkimusotevaihtoehdoista.

- Vance, David E (2011) A Meta-analysis of empirical materiality studies. *The Journal of Applied Business Research*, Vol. 27 (5) 53–71.
- Weil, Jonathan (2004) Missing numbers - - Behind wave of corporate fraud: a change in how auditors work. *Wall Street Journal*, 25.3.2004 A1.
- Wittek, R – van der Zee, T – Mühlau, P (2008) Client acceptance decisions of Dutch auditing partners. *Journal of Management and Governance*, Vol. 12 (1) 93–115.

HAASTATTELUT

Tilintarkastaja A 21.9.2011.

Tilintarkastaja B 27.9.2011.

Tilintarkastaja C 28.9.2011.

Tietojärjestelmätarkastaja 1.11.2011.

LIITE 1 TEEMAHAASTATTELURUNKO 1

Tilintarkastuksen riskiperusteinen suunnittelu

-Haastattelun teemoja

Haastateltavan nimi:

Yritys:

Toimivuodet tilintarkastajana:

Asema:

Asiakkaan valinta

- asiakkaan hyväksyntä
  - miten hankitaan tietoa potentiaalisesta asiakkaasta?
  - mitä kriteerejä hyväksymiselle on? (esim. toimiala, asiakkaan taloudellinen tila..)
- käytetäänkö toimeksiantokirjettä?
- miten asiakassuhteen jatkamisesta päätetään?

Tilintarkastussuunnitelma

- miten asiakkaan liiketoimintaan tutustutaan?
- kokonaisstrategiasta vuosisuunnitelmaan
  - kuka suunnitelmat tekee?
  - luodaanko niin sanottu kokonaisstrategia, eli pidemmän tähtäimen suunnitelma?
  - miten asiakkaan kanssa ollaan yhteydessä tilikauden aikana?
  - muutetaanko suunnitelmia eri vuosina ja jos muutetaan, minkä takia?
  - noudatetaanko standardien ohjeistusta jokaisen asiakkaan kohdalla samalla tavalla ja kuinka paljon standardeja yleensä käytetään?
- riskienarviointi
  - miten riskit arvioidaan?
    - käytetäänkö esim audit risk modelia ja vaikuttavatko riskien tasot tarkastustoimenpiteisiin?
    - vaikuttavatko riskit tilintarkastuksen hinnoitteluun?
- suunnitelman dokumentointi
  - tehdäänkö suunnitelma kirjallisesti vai vain ”ajatuksen tasolla”?
- miten olennainen virhe määritellään?
- käytetäänkö joskus erityisasiantuntijoita avustamassa tarkastuksia?
- miten tilintarkastajat kouluttavat itseään ja millä perusteella?
- suunnittelun tulevaisuus?
  - halutaanko lisää ohjeistusta ja standardeja vai lisää vapautta?

Tietojärjestelmät

- miten tietojärjestelmien yleistymisen on muuttanut tilintarkastusta? (esim. atk-avusteinen tarkastus, yritysten uudet liiketoimintamallit, nettikauppa..)
- suunnitellaanko tietojärjestelmien tarkastusta jotenkin erikseen?
  - ollaanko mukana prosessissa, jos asiakas esim. hankkii uutta järjestelmää?
- onko tarvittu paljon koulutusta ja tarvitaanko yhä?
- tehdäänkö tarkastettavissa yhteisöissä tietojärjestelmätarkastuksia ja käytetäänkö tietojärjestelmätarkastajia apuna tilintarkastuksissa?
- käytetäänkö muita tietotekniikka-asiantuntijoita?
- tilitoimistot yms. muut ulkopuoliset palveluorganisaatiot ja ostopalvelut ja niitä käyttävien tilintarkastus
  - SaaS/pilvipalvelut
  - palveluorganisaatiossa olevia kontroleja kuvaavan sekä niiden rakenteesta kertovan raportin hankkiminen ns. 1- ja 2-tyypin raportit

LIITE 2 TEEMAHAASTATTELURUNKO 2

Tilintarkastuksen riskiperusteinen suunnittelu

- Tietojärjestelmätarkastajan näkökulma
- **Haastateltavan nimi:**
- **Yritys:**
- **Toimivuodet:**
- **Asema:**
- Mitä toimenkuvaasi kuuluu? (tilintarkastuksen avustaminen, muut palvelut?)
- Mitä kaikkea tietojärjestelmien tarkastamisella voidaan saavuttaa ja mikä on sen suurin hyöty?
- Suurimmat tietojärjestelmiä koskevat riskit ja miten ne kartoitetaan?
- Miten tietojärjestelmätarkastus suunnitellaan?
  - Miten asiakkaaseen tutustutaan ja sen tietojärjestelmiin tutustutaan?
  - Kuka suunnitelmat tekee?
  - Onko suunnitelmilla eri tasoja, kuten pitkän ja lyhyen tähtäimen suunnitelmia?
  - Missä järjestelmätarkastusten painopiste yleensä on?
  - Miten tarkastusmenetelmät valitaan?
  - Tarkastuksessa tarvittavat taidot? (Onko eri tarkastajilla eri erikoistumisalueita, miten tiimi valitaan? People skills?)
- Osallistutko tilintarkastuksen suunnitteluun?
- Millaiseksi arvioit tilintarkastajien tietojärjestelmäosamisen?
- Minkä kokoisissa yrityksissä tarvitaan tietojärjestelmätarkastuksia ja milloin?
- Tarkastetaanko tilitoimistojen järjestelmiä?
- Onko järjestelmäympäristö muuttunut urasi aikana?
- Mitkä ovat suurimpia muutoksia, mitä tietojärjestelmät ovat tuoneet?
- Mitkä ovat tärkeimpiä kontroleja?
- Käytetäänkö COSO tai COBIT malleja?
- Onko sisäinen valvonta ylipäätään hyvin hoidettu yrityksissä?
- Ovatko kontrollit yleensä yrityksissä kunnossa?
- Pilvipalvelut/SaaS?
- Millaista koulutusta?